

Flavius Josephus

Joods geschiedschrijver in het Romeinse rijk

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij een subsidie van de Vera Gottschalk

Frank Stichting

door Tessel Jonquière

Inhoudsopgave

Proloog

Inleiding

Hoofdstuk 1 - Josephus in Judea

Judea en de hellenistische wereld

Beschrijving van Palestina

Samenvattend: Judea in de eerste eeuw

Opgroeien in Judea

Hoofdstuk 2 De opkomst van Josephus

Onderlinge verdeeldheid in Judea

De carrière van Josephus

Vita

Hoofdstuk 3 Josephus als strijder

De Joodse Oorlog

Josephus als legerleider

De profetie

Het Josephus-probleem

Een verrader?

Hoofdstuk 4 Josephus als propagandist

Bij de Romeinen

(Terug) in Rome

De bello judaico

De invloed van bronnen

Historiografie

Journalistiek

Hoofdstuk 5 – Van Jozef naar Josephus

De tussenliggende jaren

Het persoonlijke leven van Josephus

Josephus in de Romeinse maatschappij

De Joodse gemeenschap in Rome

Antiquitates judaicae

Epaphroditus

Josephus en de filosofie

Hoofdstuk 6 – Josephus aan het werk

Aanpassingen in de verhalen

Evaluerende passages

Verschillende versies

Apologetische historiografie

Josephus als Joods-hellenistische geschiedschrijver

Hoofdstuk 7 – Josephus als polemist

Contra Apionem

Anti-judaïsme in Rome

Het einde

Epiloog

Appendix – Overlevering en vertaling

Overlevering

Nederlandse vertalingen

Literatuur

Namen en begrippen

Tijdtafel

Proloog

Jotapata, juli 67

Hij doet zijn ogen dicht. Dit is een van de belangrijkste momenten van zijn leven. Of eigenlijk, als hij er nog eens over nadenkt: dit is het belangrijkste moment van zijn leven. Wat hij nu besluit te doen, zal zijn leven (als daar nog wat van zal resten) voorgoed veranderen. Wie had dit gedacht! Ooit de beste student van de stad – filosofie, dat zou het worden. En dan de politiek in: het hoorde erbij, je inzetten voor je land en volk, dat was hij aan zijn stand verplicht.

Om hem heen hoort hij het geroezemoes van zijn medeschuilers. Ze hebben het zo lang volgehouden en zoveel successen gekend. Vol spanning wachten ze op zijn beslissing. Het lijkt uren te duren, maar in werkelijkheid is het maar een fractie van een seconde. En dan weet hij wat hem te doen staat. Hij doet zijn ogen weer open en maakt aanstalten om op te staan.

Inleiding

Jotapata, juli 2006

Samen met andere onderzoekers ga ik op excursie naar Jotapata: de plek waar Josephus zich na een lang beleg en veel verzet overgaf aan de Romeinen. Vanaf dat punt nam zijn leven een andere wending. In plaats van vooraanstaand politicus in eigen land zou hij voortaan als vreemdeling leven in een nieuwe stad.

Wij worden rondgeleid door een van de archeologen die heeft meegewerkt aan de opgraving van deze ooit belangrijke vestingstad. Het is, zoals bij veel opgravingen, moeilijk je er een voorstelling van te maken hoe deze heuvel met stenen ooit een levendige stad was. Met huizen en winkels, met straten en markten, met mensen – vrouwen in de deuropening van hun huis, kinderen die op straat spelen, mannen in badhuizen.

De archeoloog wijst naar de omgeving: Jotapata was een moeilijk toegankelijke stad. Daar, in het noorden, was eigenlijk de enige doorgang door de heuvels: daar kwamen de Romeinen vandaan. We proberen ons voor te stellen dat een Romeins leger over de heuvels op ons afkomt. Dat gaat al makkelijker.

Op de plaats waar ooit het hoogstgelegen deel van de stad was, gaan we allemaal op zoek naar die ene grot. De grot waar Josephus zich probeerde te verstoppen voor Vespasianus en zijn soldaten; de grot waar Nicanor naartoe kwam om Josephus ertoe over te halen met hem mee te gaan; de grot waar negenendertig vooraanstaande mensen elkaar doodden teneinde zelfmoord of dood door Romeinse zwaarden te voorkomen; de grot waar Josephus samen met één andere man als enige overlevende uit kwam, op weg naar zijn nieuwe leven.

Tot grote hilariteit vinden we inderdaad een grote grot. Zou dit hem geweest zijn? We gaan er allemaal in staan en er wordt druk gefotografeerd. Ook wetenschappers zijn toeristen als het erop aankomt.

's Middags gaan we naar Sepphoris – een van de belangrijkste steden in het Galilea van de eerste eeuw. Er zijn veel fundamenten, een synagoge, schitterende mozaïeken; en dat alles in een luisterrijke omgeving. Het is hier veel makkelijker je voor te stellen dat het ooit een drukke bewoonde stad was. We

kijken onze ogen uit bij de rondleiding over deze grote opgraving; we zien dingen die we voorheen alleen op foto's in archeologische boeken gezien hebben.

Maar als we 's avonds terug zijn in het hotel, is wel duidelijk wat de meeste indruk op ons gemaakt heeft: die grot in Jotapata.

Veel van wat we weten over de Joodse geschiedenis in de periode 300 v.Chr. tot 100 n.Chr. is bekend door de werken van Flavius Josephus: de overwinningen van Alexander de Grote, het bestuur van de Griekse vorsten in Palestina (de Ptolemeeën en de Seleuciden), de heerschappij van de Hasmoneeën en later de Romeinen. Josephus beschrijft uitgebreid de verwoesting van Jeruzalem in het jaar 70 n.Chr. Al deze historische informatie was van groot belang voor de kerk, die lange tijd de belangrijkste overleveraar van geschriften was. De kerk had de macht, het geld en de handen om de teksten te kopiëren waarvan haar leiders het belangrijk vonden dat ze gelezen werden. Het werk van Josephus hoorde daar zeker toe: het vertelt immers over de tijd waarin het christendom opkwam. En er was nog iets wat wellicht meegespeeld heeft.

In een van zijn werken spreekt Josephus over een figuur die leefde in de eerste eeuw, genaamd Jezus; een man die veel volgelingen had. Jezus was dus niet alleen bekend uit de evangeliën, maar ook uit het werk van iemand die in dezelfde tijd als de evangelisten leefde: bijna een ooggetuige. Daarmee werd Josephus voor de kerk een belangrijke, niet-christelijke, getuige van het bestaan van Jezus en dus van de historiciteit van haar centrale figuur.

Het werk van Josephus bevat een schat aan informatie over de geschiedenis van het Joodse volk, over zijn eigen tijd en over het jodendom in de eerste eeuw van onze jaartelling. Er zijn vier werken van hem bekend, en we moeten ervan uitgaan dat dat alles is wat hij geschreven heeft. Van zijn hand verscheen een verslag van de Joodse Oorlog met de periode die daaraan voorafging (*De bello judaico*, 'Over de Joodse Oorlog'), een geschiedenis van het Joodse volk van de Schepping tot aan zijn eigen tijd (*Antiquitates judaicae*, 'Joodse oudheden'), een autobiografie (*Vita*, 'Leven') en een verweerschrift waarin hij onder andere de Joodse wet uitgebreid behandelt (*Contra Apionem*, 'Tegen Apion'). Een werk over de gebruiken van de Joden, dat hij ergens

aankondigt, is nooit gevonden. Waarschijnlijk is hij daar niet meer aan toegekomen.

Josephus wordt geboren in een vooraanstaande priesterfamilie in Jeruzalem. Zijn jeugd en opleiding spelen zich af in en rond de Tempel en op grond van zijn afkomst behoort hij tot de elite van Judea. Een uitvloeisel daarvan is zijn politieke carrière: een carrière die rustig begint, maar in een stroomversnelling komt door de broeierige situatie waarin Palestina zich bevindt vlak voor het uitbreken van de oorlog tegen de Romeinen.

Als diplomaat wordt Josephus naar Galilea gestuurd om orde op zaken te stellen. Eerst moet hij daar de onrust tussen de Joden onderling sussen. Als de Romeinen zich in het interne conflict gaan mengen, strijdt hij tegen hen, totdat hij gevangengenomen wordt in die ene grot in Jotapata. Als krijgsgevangene trekt hij vervolgens mee met de Romeinen en doet herhaalde pogingen de Joden ertoe over te halen hun verzet op te geven. Zo maakt hij de strijd om Jeruzalem van de andere kant mee – niet slechts als krijgsgevangene, maar als propagandist. Zijn inspanning blijkt echter tevergeefs te zijn: de Romeinen nemen Jeruzalem in en verwoesten de Tempel, het Joodse volk wordt verslagen.

Na de vernietiging van Jeruzalem gaat Josephus mee naar Rome, waar hij de rest van zijn leven zal doorbrengen. In Rome begint zijn carrière als schrijver; hij wordt Romeins staatsburger en zijn Joodse naam 'Jozef' verandert in 'Josephus'.

Het werk van Josephus wordt heel vaak als bron gebruikt door mensen die zich bezighouden met de joodse geschiedenis en tradities, met de ontstaanstijd van het Nieuwe Testament en het christendom, of met de klassieke oudheid. Bovendien is Josephus' werk, met uitgebreide beschrijvingen van Palestina en zijn steden, een vrijwel onuitputtelijke bron voor archeologen. Josephus komt dan ook vaak ter sprake wanneer het gaat over de geschiedenis van Palestina of het Joodse volk.

Om zijn werk op waarde te kunnen schatten is het belangrijk meer te weten over de persoon Josephus en over Josephus als auteur. Vaak wordt hij gezien als verrader, omdat hij eerst aan Joodse kant streed, maar ervoor koos

zich over te geven aan de Romeinen en vervolgens probeerde in te praten op zijn landgenoten. Die 'beschuldiging' werkt door in de beoordeling van zijn werk, waarin veel Romeinse en Griekse gedachten doorklinken. Josephus was een Joodse auteur, Judeeër van geboorte, schrijvend in Rome, in het Grieks – 'tussen Jeruzalem en Rome' wordt daarom vaak gezegd. Of dat terecht is, komt in dit boek aan de orde.

Helaas zijn over Josephus geen andere bronnen overgeleverd dan zijn eigen werk. Om een geloofwaardig beeld van de figuur Flavius Josephus te schetsen, moeten we daarom niet alleen naar Josephus zelf kijken, maar ook naar de wereld om hem heen. In dit boek zal ik bespreken welke invloed zijn omgeving gehad heeft op zijn werk en hoe hijzelf te werk ging.

Het boek is chronologisch opgebouwd. Elk hoofdstuk begint met een verhalend gedeelte waarin over het leven van Josephus verteld wordt: zo komen in de achtereenvolgende hoofdstukken zijn jeugd, zijn politieke carrière, zijn rol in de Joodse Oorlog en zijn leven in Rome ter sprake. Vervolgens ga ik naar aanleiding van dat verhaal in op een aantal onderwerpen die in de betreffende periode van zijn leven een belangrijke rol voor Josephus en zijn werk speelden.

Voordat u verder leest

Teksten

In dit boek gebruik ik de Latijnse titels van Josephus' werken, omdat deze overeenkomen met de afkortingen gebruikt bij citaten. Voor die citaten is de Nederlandse vertaling van Meijer en Wes gebruikt. De werken zijn:

- *De bello judaico* (Meijer en Wes: *De joodse oorlog*). Afkorting: BJ.
- *Antiquitates judaicae* (Meijer en Wes: *De oude geschiedenis van de Joden*). Afkorting: AJ.
- *Vita* (Meijer en Wes: *Uit mijn leven*). Afkorting: V.
- *Contra Apionem* (Meijer en Wes: *Tegen de Grieken*). Afkorting: CA.

Judea en Palestina

Het gebied waar de oorlog tussen de Joden en de Romeinen zich afspeelt, is dat van het huidige Israël, inclusief de bezette gebieden. In de eerste eeuw bestond dat uit een aantal staten: Judea, Samaria, Galilea en Perea. Het geheel werd

Palestina genoemd. Judea was van deze staten de belangrijkste; in zijn hoofdstad Jeruzalem woonden de aanzienlijkste families, zetelde het bestuur en stond de Tempel.

Jood

Wanneer Josephus (of een andere Griekstalige schrijver) over het Joodse volk spreekt, gebruikt hij daarvoor het Griekse woord *ioudaios*. Dat kan in het Nederlands op twee manieren vertaald worden: met 'jood' (iemand met de joodse religie) of met 'Judeeër' (een inwoner van Judea). Voor iemand in de tijd van Josephus was er geen verschil, omdat religie en volk bij elkaar hoorden. De meest correcte vertaling zou zijn 'Judeeër', maar dat is in ons taalgebruik niet gangbaar. Beter is 'Jood', met daarbij de volgende aantekening: in het Nederlands bestaat het verschil tussen Jood en jood. Een Jood (met hoofdletter) is iemand die tot het Joodse volk behoort; jood (kleine letter) verwijst naar iemand die de joodse religie aanhangt. Om het verschil met *ioudaios* zo klein mogelijk te houden, heb ik in dit boek gekozen voor de vertaling 'Jood'; daarbij moet dus elke keer in gedachte gehouden worden dat het eerder een nationaliteit aanduidt dan een religie. In de sporadische gevallen waarin het toch gaat om de aanhangers van de religie, gebruik ik de kleine beginletter.

Jaartelling

Over het algemeen wordt in onze op het christendom georiënteerde maatschappij de jaartelling aangeduid in christelijke termen: Caesar werd vermoord in 44 *voor Christus* en de Tempel werd verwoest in 70 *na Christus*. Voor joden is dit echter niet gebruikelijk en aangezien we hier te maken hebben met een joodse auteur, zouden we eigenlijk de joodse zegswijze 'voor/na de gebruikelijke jaartelling' moeten gebruiken. Het is echter zo ingeburgerd in ons taalgebruik om 'voor Christus' (v.Chr.) of 'na Christus' (n.Chr.) te zeggen, dat daar omwille van de leesbaarheid in dit boek voor gekozen is; het wordt echter alleen toegevoegd in die gevallen waarin uit de context niet duidelijk is welk tijdvak bedoeld wordt.

Josephus zelf duidde jaartallen overigens aan zoals gebruikelijk in zijn tijd: aan de hand van regeringsjaren van keizers. Zo werd hij zelf geboren in het

eerste jaar van keizer Caligula (gelijk aan 37 n.Chr.) en begon de Joodse Oorlog in het twaalfde jaar van keizer Nero: 66 n.Chr.

Bijbel

Vergelijkbaar met de aanduiding van de jaartelling wordt ook naar delen van de Bijbel veelal verwezen met christelijke termen: christenen (en met hen de meeste Nederlanders) zijn gewend te spreken over het Oude Testament en het Nieuwe Testament. Joden spreken van de Bijbel, waarmee ze verwijzen naar wat christenen het Oude Testament noemen. Voor joden is er geen nieuw testament of nieuwe getuigenis (voor hen is de messias, waarvan dit nieuwe testament getuigt, immers nog niet gekomen).

In dit boek zal gesproken worden over de (joodse) Bijbel als het gaat over de boeken Genesis tot en met Maleachi, inclusief de boeken die protestanten 'deuterocanoniek' noemen (Tobit, Judit, Wijsheid et cetera); de christelijke boeken, van Matteüs tot en met de Openbaring van Johannes, worden met de voor christenen vertrouwde titel 'Nieuwe Testament' aangeduid.

Bron

Voor de biografie van Josephus, die deelsgewijs aan het begin van elk hoofdstuk geschetst wordt, zijn alle gegevens betrokken uit Josephus' eigen werk (voornamelijk *Vita* en *De bello judaico*). Alles wat vermeld wordt, is dus gebaseerd op zijn eigen weergave van de feiten; er is helaas voor de meeste informatie geen extra bron beschikbaar voor wederhoor. Bij elke zin zou daarom toegevoegd moeten worden 'volgens Josephus', of 'zoals Josephus beweert'. Omwille van de leesbaarheid is dit in de verhalende gedeelten weggelaten.

Hoofdstuk 1 - Jozephus in Judea

In het jaar 37, het eerste jaar van de Romeinse keizer Caligula, wordt in Jeruzalem een jongetje geboren. Zijn naam is Jozef en hij is de zoon van Mattias, een prominent lid van de priesterstand in Judea; het is een man die veel aanzien geniet en die bekendstaat om zijn rechtvaardigheid. Jozef heeft een oudere broer, die net als hun vader Mattias heet.

Passend bij hun stand krijgen de jongens een goede opleiding. Jozef is een boekenwurm: hij is er zo veel mee bezig dat hij rond zijn veertiende al een reputatie geniet vanwege zijn kennis van de wet. Hogepriesters en notabelen komen hem zelfs raad vragen over bijzondere kwesties in de wetten.

Als hij op zijn zestiende zijn algemene opleiding heeft afgerond, besluit Jozef verder te gaan in de filosofie door meer te leren over de drie filosofische scholen die het religieuze leven in Judea bepalen, de farizeeën, de sadduceeën en de essenen. Hij wil er één van uitkiezen om vervolgens zijn leven daarnaar in te richten. Hij volgt een intensieve opleiding bij alle drie de scholen, en na een aantal maanden vindt hij dat hij ook hier genoeg van weet. Maar, nog niet tevreden met alle kennis die hij nu heeft, kiest hij niet voor een van de drie scholen: hij geeft de voorkeur aan een uitgebreidere opleiding. Inmiddels heeft hij gehoord van ene Bannus, een kluizenaar die in de woestijn leeft. Jozef vat grote bewondering voor hem op en leeft gedurende drie jaar als zijn volgeling. Hij kleedt zich net als Bannus met bladeren en takken, eet alleen wat hij in de vrije natuur kan verzamelen en wast zich uitsluitend met koud water. Na drie jaar is zijn honger naar kennis bevredigd en op zijn negentiende keert Jozef terug naar de stad om zich te mengen in het publieke leven. Een baan om geld te verdienen heeft hij als telg uit een vooraanstaande familie niet nodig, dus naast het beheer van zijn landerijen kan hij zich bezighouden met politieke en bestuurlijke zaken in de stad.

De jonge jaren van Josephus (zijn opleiding en carrièrepatroon) weerspiegelen goed het beeld van Judea in de eerste eeuw: het was een Romeinse provincie, onderdeel van de hellenistische wereld, met zowel eigen regels en gewoonten alsook gebruiken die algemeen waren voor het Middellandse Zeegebied. Om Josephus goed te kunnen begrijpen is het nodig meer te weten over de hellenistische wereld en Judea als onderdeel daarvan.

Judea en de hellenistische wereld

Tussen 333 en 323 v.Chr. veroverde Alexander de Grote zo ongeveer de hele destijds bekende wereld. Hij was de kroonprins van het Griekse koninkrijk Macedonië. Het gebied dat Alexander veroverde beslaat het huidige Griekenland, Turkije, het noorden van Afrika (Egypte) en het Midden-Oosten tot aan Afghanistan en Pakistan. In dat hele gebied stichtte hij steden (aanvankelijk legerkolonies) waar mensen vanuit Griekenland ('Hellas') naartoe migreerden.

De Grieken wilden echter alleen daar wonen waar alles eruitzag zoals thuis. Dus werden de huizen, straten en gebouwen in de Griekse stijl gebouwd en aangelegd: met Dorische zuilen, binnenhoven en mooie, kleurig beschilderde muren. Ook namen de migranten de Griekse taal en cultuur mee – ze spraken Grieks, schreven Grieks, vereerden Griekse goden en vierden Griekse feesten. Grieks werd de officiële taal in de koloniën en de Griekse beschaving werd de maat van alle dingen.

In de loop der jaren, decennia, eeuwen vermengde de Griekse cultuur zich met de plaatselijke. Dit proces wordt 'hellenisering' genoemd. In elk deel van de door Alexander veroverde wereld ontstond een eigen mix van Griekse en lokale cultuur.

Niet alleen Grieken kwamen naar de nieuw verworven gebiedsdelen; ook niet-Grieken reisden veel. Zo kwamen er in allerlei grote steden van het rijk van Alexander groepen mensen uit andere delen daarvan. Allemaal namen zij hun eigen cultuur mee, die op haar beurt weer vermengd raakte met de plaatselijke gewoonten.

In de derde eeuw v.Chr. begonnen de Romeinen aan terrein te winnen. Zij zegevierden in de Punische Oorlogen tegen het Griekse Carthago (onder leiding van generaal Hannibal), waardoor zij de macht kregen in het westelijke gebied

rondom de Middellandse Zee. Vervolgens versloegen zij de Macedonische koning Philippus **iii** en wederom Hannibal in de Macedonische oorlogen, waardoor zij ook in het oosten oppermachtig werden. Rome werd zo een wereldmacht. Door de verovering van een groot deel van het rijk dat Alexander had opgebouwd, werd de hellenistische wereld onderdeel van het Romeinse rijk.

Rome was nu de hoofdstad van de wereld, maar het Grieks bleef. De Romeinen zagen de Griekse cultuur als geraffineerd, ontwikkeld en dus superieur en hielden haar maar al te graag in stand.

Judea was onderdeel van dat hellenistische gebied binnen het Romeinse rijk. Sinds de dood van Alexander de Grote hadden Griekse heersers het kleine landje bestuurd. Na de zogenaamde Diadochen (generaals van Alexander, die na diens dood delen van zijn rijk bestuurden), kwamen eerst vanuit Egypte de Ptolemeeën, een Grieks koningsgeslacht dat in Judea heerste van ongeveer 301 tot 198. Daarna namen de Seleuciden de macht over; zij worden zo genoemd naar hun eerste koning, Seleucus **i**, die van 312 tot 281 v.Chr. heerste in Babylonië en (later ook) Klein-Azië. De Seleuciden probeerden Judea de Griekse beschaving op te leggen – indien nodig met geweld. Daarbij probeerden ze tegelijk de bevolking van Judea ervan te weerhouden haar eigen religie uit te oefenen en zich te houden aan de voorschriften die daarbij hoorden, zoals het verbod op het eten van varkensvlees. De Joden protesteerden daartegen onder leiding van de Makkabeeën (of Hasmoneeën), maar uiteindelijk bleek de Griekse invloed niet te stoppen. Met dank aan de Makkabeeën ging dit niet ten koste van de Joodse religie. Die bleef.

Josephus werd zo'n tweehonderd jaar geboren na deze strijd geboren. In Judea waren de Griekse taal en cultuur dus inmiddels gebruikelijk geworden; bovendien waren ook de Judeeërs (net als andere volkeren in de regio) gaan reizen, en die migratie zorgde voor een uitgebreide wederzijdse beïnvloeding van culturen. Terugkerende Judeeërs namen gewoonten uit andere gebieden mee naar huis. Het was in Josephus' tijd dan ook moeilijk aan te wijzen welke elementen van de Judese cultuur 'Grieks', en welke 'Joods' waren: beide culturen waren vermengd geraakt. De Joden behielden evenwel hun eigen tradities en

gebruiken, wat (zoals later zal blijken) regelmatig voor de nodige problemen zorgde.

Ook de gebruiken van de Joden buiten Judea en Palestina raakten vermengd met plaatselijke gewoonten. Er leefden al Joden buiten Palestina sinds de Babylonische ballingschap (zesde eeuw v.Chr.), maar na de veroveringen van Alexander kwam de migratie nog sterker op gang. Zodoende was het Joodse volk langzamerhand verspreid geraakt over het gehele Middellandse Zeegebied. Joden woonden in Egypte, Syrië, Klein-Azië, en uiteindelijk ook in Rome.

Hoewel ze in hun nieuwe steden deel uitmaakten van de lokale bevolking, bleven de Joden een duidelijk te onderscheiden groep vormen, met een religie die uniek was in de wereld: monotheïstisch en met een centrale functie voor Jeruzalem, ook voor Joden in het buitenland. Er zijn documenten en inscripties die aangeven dat de Romeinen aan de Joden in bepaalde steden toestemming verleenden om hun godsdienst uit te oefenen. Ook zijn er geschriften van niet-Joodse auteurs waarin over de Joden gesproken wordt als een buitengewoon volk, met rare eetgewoonten en andere vreemde gebruiken.

Naast teksten zijn er ook archeologische bewijzen voor de verspreiding van het Joodse volk. Er zijn bijvoorbeeld overblijfselen van Joodse gebouwen opgegraven. Op diverse plaatsen zijn resten van synagogen gevonden, herkenbaar aan symbolen (zoals de zevenarmige kandelaar en bepaalde versieringen), opschriften en specifieke ruimten, zoals een ritueel bad en een centrale plek waar de heilige boeken werden opgeborgen.

Deze plaatsen buiten Palestina waar zich Joodse gemeenschappen bevonden, worden samen de Joodse 'diaspora' genoemd – een Grieks woord dat 'verspreiding' betekent. Niet alleen Joden leefden in de diaspora: behalve een Joodse was er bijvoorbeeld ook een Egyptische diaspora en een Perzische. Het woord wordt tegenwoordig overigens nog steeds gebruikt, niet alleen voor Joden. Ook van bijvoorbeeld Marokkanen, Turken, West-Afrikanen, Chinezen en Indiërs wordt wel gezegd dat ze in het Westen 'in de diaspora' leven.

Staatsindeling

Vanaf 6 n.Chr. was Judea officieel een Romeinse provincie, maar het gebied was feitelijk al eerder ingenomen door de Romeinen. In 63 v.Chr. veroverde de

Romeinse generaal Pompeius Jeruzalem. Hij stelde zelfbestuur in, en Judea werd een etnarchie (letterlijk: een staat geregeerd door het volk). Dat betekende dat Judea bestuurd kon blijven worden door heersers uit de eigen gelederen. Zo kreeg eerst de Hasmoneeër Johannes Hyrcanus **ii** de macht als hogepriester en etnarch. Een bekende heerser na hem was Herodes de Grote; die liet zich zelfs tot koning uitroepen. Na de dood van Herodes (in 4 v.Chr.) ontstond er een strijd onder zijn overgebleven kinderen die erop uitliep dat Archelaüs etnarch werd van Judea. Maar die voerde een dusdanig wanbeleid dat hij in het jaar 6 n.Chr. door de Romeinen werd afgezet en Judea als provincie werd ingelijfd bij het Romeinse rijk. Vanaf die tijd stelden de Romeinen een procurator aan, die verantwoordelijk was voor het bestuur van de provincie. Ongetwijfeld de bekendste van hen was Pontius Pilatus, die Judea bestuurde van 26 tot 36, ten tijde van de opkomst en kruisiging van Jezus van Nazaret.

De procurator van Judea was alleen verantwoording schuldig aan de Romeinse keizer. Buurland Syrië (dat al een Romeins gewest was sinds 64 v.Chr.) was een grotere en belangrijkere provincie voor Rome dan Judea en had een gouverneur als bestuurder. Die was hoger in rang dan een procurator. In geval van problemen in Judea, waar dus een procurator zetelde, kon de gouverneur van Syrië ingrijpen – zoals ook gebeurde bij het begin van de Joodse Oorlog.

Het Romeinse bestuur steunde op loyale plaatselijke leiders. In Judea waren dat de hogepriester en het sanhedrin; zij konden bemiddelen tussen volk en procurator en zij konden de procurator vertellen over de plaatselijke omstandigheden. De hogepriester werd benoemd door de Romeinse procurator, of door de 'cliëntkoning'. Die laatste was een Judeeër die door de Romeinen werd aangesteld als koning over (een deel van) het land, maar die in feite slechts een marionet in Romeinse handen was. In de eerste eeuw waren dat Agrippa **i** en **ii**.

Het sanhedrin was een bestuurslichaam bestaande uit priesters en andere vooraanstaande burgers. De taak van deze lokale raad was toe te zien op de naleving van de plaatselijke wetten (in het geval van Judea dus de religieuze wet). Aan de andere kant moesten deze leiders zich ook bezighouden met wat de procurator of zelfs de keizer deed: zij hadden uiteindelijk de macht en beslisten in belangrijke zaken. De lokale leiders konden alleen indirect invloed uitoefenen op hun beslissingen.

Cultuur

In de eerste eeuw lijkt Judea cultureel gezien in veel opzichten op andere gebiedsdelen van het Romeinse rijk; althans, wat de stadse cultuur betreft. Over de gang van zaken op het platteland is weinig bekend, omdat daar geen schrijvers zaten om erover te rapporteren. Het is aannemelijk dat de hellenisering zich daar minder deed gelden. In de steden behielden de Judeeërs hun eigen gebruiken en hun eigen religie, maar waar het ging om het onderwijs en de inrichting van de samenleving waren er veel overeenkomsten met andere hellenistische steden: men ging naar het gymnasium (de Griekse versie van de sportschool), las Griekse boeken, bezocht het badhuis, bouwde zijn huis in Romeinse of Griekse stijl en dronk zijn wijn uit kruiken naar Grieks model.

Welke taal er precies gesproken werd in Judea is moeilijk te bepalen, waarschijnlijk zowel Hebreeuws als Aramees. Daarnaast werd in ieder geval in Jeruzalem ook Grieks gebruikt, hoewel zeker niet door iedereen. Maar in hogere kringen, waar men moest spreken met de procurator of moest reizen in de omgeving en naar Rome, moet het Grieks niet onbekend geweest zijn. Ook de vele migranten brachten de Griekse taal met zich mee.

Palestina

Van het landschap en de topografie van Palestina in de eerste eeuw bestaat, mede dankzij het werk van Josephus, een redelijk goed beeld. Met name in *Vita* en *De bello judaico* geeft hij veel informatie over zijn land. Hij schrijft namelijk niet alleen over mensen en gebeurtenissen, maar geeft ook uitgebreide beschrijvingen van het landschap, de steden en de ligging ervan. Zo schrijft hij over Galilea: 'Galilea bestaat uit twee delen: Opper-Galilea en Neder-Galilea, en wordt omsloten door Phoenicië en Syrië. De westgrens wordt gevormd door het gebied van Ptolemais en door de Carmel, een berg die ooit bij Galilea hoorde maar nu onder Tyrus valt. [...] In het zuiden reikt Galilea tot Samaria en de stromen van de Jordaan; de oostgrens wordt gevormd door Hippos, Gadara en Gaulanitis, waar ook het koninkrijk van Agrippa begint.' En zo gaat het nog even door. Verderop meldt Josephus dat het hele land van Galilea zich uitstekend leent voor landbouw en veeteelt en dat er een grote verscheidenheid aan bomen te vinden is: 'Zelfs iemand die van het boerenbestaan niets wil weten, voelt zich

door deze zegeningen tot de landbouw aangetrokken. Iedere meter grond wordt door de bewoners benut; nergens ligt een stukje braak.’ (BJ 3.35-43)

Voor archeologen is het werk van Josephus, en dan met name *De bello judaico*, van onschatbare waarde. Een bekende Canadese professor in de archeologie, Peter Richardson, zei eens op een conferentie, terwijl hij een gehavend groen boekje omhooghield: ‘Ik graaf met Josephus in mijn achterzak.’

Josephus koppelt zijn geografische beschrijvingen aan historische gebeurtenissen. Zo beschrijft hij de vlakte bij de havenstad Ptolemais waar een menigte Joden zich verzamelt om Petronius, de gouverneur van Syrië, te smeken geen beelden in de Tempel te plaatsen, zoals keizer Caligula hem heeft opgedragen. ‘Ptolemais is een aan de kust gelegen stad in Galilea, aan de rand van de Grote Vlakte en omsloten door bergen. Oostelijk van de stad, op een afstand van ruim tien kilometer, verheft zich het bergland van Galilea, en meer dan twintig kilometer naar het zuiden ligt de berg Carmel. In het noorden, op achttien kilometer afstand, ligt de hoogste bergketen, die door de plaatselijke bewoners “ladder van de Tyriërs” wordt genoemd. Ongeveer driehonderdzestig meter buiten de stad stroomt een kleine beek, de Beleus.’ (BJ 2.188-191)

Ook legt hij uit waar steden precies lagen ten opzichte van elkaar. Jericho bijvoorbeeld ‘ligt op achtentwintig kilometer van Jeruzalem en op elf kilometer van de Dode Zee’. (BJ 4.475)

Verantwoordelijk voor een groot deel van de bouwwerken in Palestina was Herodes de Grote. Zoals een echte hellenistische heerser betaamde, bouwde hij steden, paleizen en heiligdommen, waaronder de Tempel in Jeruzalem. Josephus beschrijft die bouwwerken uitvoerig, waardoor archeologen weten waar ze moeten zoeken en bepaalde gebouwen snel kunnen herkennen. Masada is daar een goed voorbeeld van: ‘Een hoge rots, niet al te klein in omtrek en met steile wanden, wordt aan alle kanten omsloten door diepe ravijnen, waarvan de wanden loodrecht oprijzen uit een peilloze diepte. [...] Hij [Herodes] omgaf de gehele top, die een omtrek heeft van ongeveer twaalfhonderd meter, met een muur van witte natuursteen, twaalf el hoog en acht el breed. In die muur waren zevenendertig torens met een hoogte van vijftig el opgenomen. Via die torens kwam men in kamers die overal rondom tegen de binnenkant van de muur

aangebouwd waren.’ Het paleis dat Herodes er bouwde wordt minutieus beschreven: de ligging, de zuilen en mozaïeken en de toegankelijkheid ervan: ‘De oostelijke toegangsweg is namelijk, zoals we eerder al opmerkten, van nature vrijwel onbegaanbaar, terwijl de westelijke toegangsweg op het punt waar hij het smalst is, werd afgesloten door een grote toren, op niet minder dan vijfhonderd meter van de top.’ (BJ 7.286-293)

Een ander bouwwerk van Herodes dat Josephus’ grote bewondering oogst is Herodium. Herodes bouwde overigens twee forten die hij naar zichzelf noemde. Het ene Herodium ligt aan de grens met Arabië en het andere, met ‘een nog fraaiere vormgeving’, vlak bij Jeruzalem. Dat laatste bewoonde Herodes zelf, en Josephus omschrijft het beeldend: ‘Een door mensenhand in de vorm van een vrouwenborst opgeworpen heuvel, gelegen op ongeveer vijf kilometer van Jeruzalem’. Het is de plaats waar in 2008 de archeoloog Ehud Netzer het vermoedelijke graf van Herodes vond. Josephus beschrijft het enthousiast: ‘De top bekroonde hij met een ring van ronde torens. Binnen de muren bouwde hij een paleis. Dat was zo oogverblindend, dat niet slechts de vertrekken een schitterende aanblik boden, maar dat eveneens de muren, daklijsten en daken getuigden van een overdadige rijkdom. Hij besteedde reusachtige bedragen aan de aanleg van een indrukwekkend waterleidingsstelsel over grote afstand en aan de bouw van een trap met tweehonderd blinkend witte marmeren treden; de heuvel was dan weliswaar kunstmatig aangelegd, maar ze was zeer hoog. Aan de voet daarvan liet hij nog meer grote gebouwen neerzetten teneinde zijn personeel en vrienden onderdak te bieden. Zo leek de vesting met al haar speciale voorzieningen op een stad, maar in de beperktheid van haar omvang op een koninklijk paleis.’ (BJ 1.419-421)

Dergelijke beschrijvingen van bepaalde plaatsen en landschappen zijn ook bekend uit het werk van andere antieke auteurs, zoals Polybius en Strabo. De bedoeling van zulke beschrijvingen was tweeledig: enerzijds wilden de auteurs daarmee de beleving van de omgeving dichterbij brengen en deze herkenbaar maken voor de lezer. Daarom werden er vaak bekende elementen in genoemd, zoals de rivier de Jordaan, een bijzondere rots of het feit dat alles in de Dode Zee blijft drijven. Een andere reden voor een uitgebreide beschrijving was dat de

lezer aan de hand daarvan de uitkomst van een gevecht of andere gebeurtenis beter kon begrijpen. Als de lezer wist dat er een onbegaanbare weg was, of dat men vanuit een stad makkelijk troepen kon zien aankomen, dan droeg dat natuurlijk bij aan het begrip van het verhaal. En daar komt nog bij dat auteurs bewondering wilden wekken voor bepaalde gebouwen, zoals Josephus dat wilde in het geval van de bouwwerken van Herodes.

Hoewel Josephus gedurende zijn jaren in Judea ongetwijfeld veel van het land gezien heeft, lijkt het onmogelijk dat hij alle informatie door middel van eigen observatie heeft vergaard: daarvoor zijn de beschrijvingen vaak te gedetailleerd. Hij beschreef alles immers niet terwijl hij ter plaatse was, maar pas jaren later, (bij wijze van spreken) van achter een bureau in Rome. Toch klopt veel van de informatie die Josephus geeft, en zijn beeldende beschrijvingen zullen mensen die Israël bezoeken (als vakantieganger of als archeoloog) helpen zich enigszins voor te stellen hoe alles er tweeduizend jaar geleden uitzag.

Judea in de eerste eeuw

Het Judea van de eerste eeuw was dus een maatschappij met een cultuur die zich in de loop der eeuwen gevormd had door invloeden uit verschillende windrichtingen. Het overgrote deel van het volk was joods, hoewel er op dat moment nog geen onderscheid gemaakt werd tussen joods en Judees. Daarnaast waren er immigranten en Romeinse leiders, en was het christendom in opkomst.

De Romeinen werden bijgestaan door lokale, Joodse leiders die samen het sanhedrin vormden. De meeste van die leiders waren farizeeën; politiek en theologie liepen door elkaar heen – er was dus geen sprake van scheiding van ‘kerk’ en staat. In de hogere regionen van de maatschappij sprak men Grieks, maar op straat hoorde je hoofdzakelijk Hebreeuws en Aramees.

De Judese cultuur leek veel op die in andere delen van het gebied rond de Middellandse Zee, aangevuld met de specifieke joodse voorschriften uit de Bijbel. In Jeruzalem stond de Tempel, gebouwd door Herodes volgens de regels in de Bijbel, centraal, maar in de omgeving daarvan kwamen de mensen samen in gemeenschapsruimten (synagogen) die gebouwd waren in Griekse en Romeinse stijl en woonden ze in huizen gebouwd volgens de laatste Griekse mode. Mensen

uit de betere kringen richtten bovendien hun leven wat opleiding en loopbaan betreft in op Romeinse wijze. Dat gold ook voor Josephus.

Opgroeien in Judea

Josephus' jeugd

Aan het begin van *Vita* schrijft Josephus in een paar paragrafen over zijn familie (ouders en broer), jeugd en opvoeding. Voor het overige geeft hij weinig informatie over zijn familie. Tijdens zijn verblijf in Galilea krijgt hij een brief van zijn vader, die ziek is. Later meldt hij iets over zijn vader en moeder die beiden aan het eind van de oorlog in de gevangenis blijken te zitten (waarschijnlijk omdat ze loyaal waren aan de 'verkeerde' partij in de oorlog). Ook spreekt hij één keer over zijn broer Mattias, die net als hijzelf in de oorlog tegen de Romeinen vocht. Verder worden er geen familieleden genoemd. Waarschijnlijk is Josephus dus opgegroeid in een gezin van vier personen: vader, moeder en twee zoons. Theoretisch is het mogelijk dat er ook een of meer zussen waren (vrouwelijke familieleden anders dan moeders werden niet altijd genoemd), maar daar zijn geen aanwijzingen voor.

Vader Mattias was een vooraanstaand politicus, moeder waarschijnlijk huismoeder, al was ze als vrouw van Mattias senior kennelijk belangrijk genoeg om ook gevangengezet te worden. Ze waren duidelijk welvarend: Josephus' moeder heeft zelfs in de gevangenis nog dienstmeisjes. Josephus en Mattias krijgen bovendien een gedegen opleiding – iets wat alleen weggelegd was voor rijke en vooraanstaande jongelingen.

De algemene opleiding

Veel weten we niet over scholing in Judea. Wel is bekend hoe het bij Grieken en Romeinen geregeld was. Als we de opmerkingen van Josephus over zijn eigen opleiding daarnaast leggen, zijn er veel overeenkomsten.

In de klassieke oudheid bestond er net als tegenwoordig basis-, middelbaar en hoger onderwijs. Vooral jongens namen daaraan deel; meisjes genoten ook wel onderwijs, maar niet zo vaak en zo grondig als jongens.

Het basisonderwijs, gegeven door een zogenaamde *ludi magister*, was er voor kinderen vanaf zeven jaar. Ze leerden lezen, schrijven en rekenen, muziek

en lichamelijke oefening. Aanvankelijk was onderwijs alleen toegankelijk voor de rijke kinderen, maar later (ook in de hellenistische tijd) gingen daarnaast tevens kinderen van gewone burgers naar school. Een echt schoolgebouw was er niet: kinderen kregen les in een zuilengalerij of op een plein. Ook kwam het veel voor dat rijke kinderen niet naar school gingen, maar thuis les kregen van privéleraren.

Als een kind ver genoeg was gevorderd (rond zijn twaalfde), ging hij door naar het tweede niveau, waar hij les kreeg van een *grammaticus*. Op dat niveau leerden kinderen meer van de literatuur, vooral in de vorm van reciteren en uitleggen van de teksten. Daar kwam rond de eerste eeuw v.Chr. het grammaticaal onderwijs bij zoals we dat tegenwoordig kennen. De kinderen lazen oude, bekende dichtwerken, zoals het werk van Homerus, en later in de Romeinse tijd dat van Livius en Vergilius. Leerlingen bespraken bijvoorbeeld de stijlfiguren die in die werken gebruikt werden, of de mythologie die erin voorkwam. Ook leerden ze van alles over muziek, astronomie en geometrie en deden ze aan sport. Kinderen uit aristocratische Romeinse families leerden op jonge leeftijd naast Latijn ook Grieks.

In de hellenistische steden vond het secundaire onderwijs vooral plaats in het gymnasium. Aanvankelijk was dat een soort sportschool, maar met de ontwikkeling van het onderwijs werden er steeds meer andere lessen gegeven en zo begonnen de gymnasia gaandeweg steeds meer te lijken op scholen zoals we die nu kennen. Voor steden die niet van oorsprong Grieks waren, was het hebben van een gymnasium belangrijk om de Griekse identiteit zichtbaar te houden, zeker onder Romeins bewind.

Dit lagere en middelbare onderwijs duurde voor jongens totdat zij een jaar of vijftien, zestien waren. Daarna waren er voor de jongens (dan *efeben* genoemd) verschillende opties voor een vervolgopleiding. Ze konden kiezen voor een algemene richting, de *efebeia*, met literatuur, filosofie en retorica. Ook waren er steden met hoger onderwijs, zoals we dat nu ook kennen: in Athene en Rhodos kon men bijvoorbeeld goed terecht voor filosofie en retorica, in Pergamum en Efeze voor geneeskunde en in Alexandrië was het hele scala aan hoger onderwijs beschikbaar.

Hoger onderwijs kon gegeven worden door een *retor*, of door *sofisten*. Die laatsten waren reizende leraren die cursussen en lezingen gaven; zij doceerden vooral op het gebied van politiek en retorica.

Josephus' opleiding

Josephus vertelt dat hij samen met zijn broer werd opgevoed. Dat kan heel goed betekenen dat zij samen hun opleiding kregen van een huisonderwijzer. Het is echter ook mogelijk dat Josephus en Mattias les kregen van hun ouders; het is bekend uit de Joodse traditie dat dat vaak voorkwam en zelfs de voorkeur genoot. Er waren overigens wel degelijk lagere scholen aanwezig in Jeruzalem: basisonderwijs was namelijk ooit ingesteld door Simon (de zwager van de Hasmonese heerser Alexander Janneüs), aan het begin van de eerste eeuw v.Chr. Een vriend van Josephus' vader speelde een belangrijke rol bij de uitbreiding ervan enkele decennia later. De reden voor het stichten van deze lagere scholen was dat niet alle ouders in staat waren hun eigen kinderen op te leiden. Het is echter niet duidelijk hoe wijd verspreid deze vorm van scholing was, en of kinderen uit vooraanstaande gezinnen er ook gebruik van maakten.

Het lager onderwijs bestond voor een groot deel uit Bijbelstudie, wat concreet inhield dat de leerlingen (delen van) de Bijbel uit het hoofd moesten leren. De interpretatie van de gememoriseerde teksten volgde in een later stadium.

Nadat hij thuis van zijn ouders of de huisonderwijzer het basisonderricht had ontvangen, ging Josephus voor het vervolg daarvan waarschijnlijk wel naar een school. In Jeruzalem waren al sinds het begin van de tweede eeuw v.Chr. een gymnasium en een *efebaat* gevestigd, en Josephus zal ongetwijfeld een goede Griekse opleiding genoten hebben.

Daarnaast kreeg hij als zoon uit een priesterfamilie ook een priesteropleiding in de Tempel. Blijkens zijn opmerking dat hogepriesters en notabelen hem al op zijn veertiende zijn mening kwamen vragen, was dat een groot succes. De parallel met het verhaal over de twaalfjarige Jezus in het evangelie volgens Lucas is opvallend: 'Na drie dagen vonden ze hem [Jezus] in de Tempel, waar hij tussen de leraren zat, terwijl hij naar hen luisterde en hun vragen stelde. Allen die hem hoorden stonden versteld van zijn inzicht en zijn

antwoorden.’ In de Joodse traditie zijn jonge genieën een niet onbekend fenomeen en Josephus wilde er daar natuurlijk graag een van zijn.

Toen hij zestien was, koos hij voor een specifieke opleiding, namelijk filosofie. Hij verdiepte zich in de drie filosofische hoofdstromen van het jodendom in die tijd (farizeeën, sadduceeën en essenen), ‘om de beste te kiezen’. Dit ‘filosofie shoppen’ is ook bekend is uit de Grieks-Romeinse cultuur, en het wordt daar zelfs wel gezien als een cliché. De Romeinse auteur Lucianus schreef in de tweede eeuw n.Chr. een satirische dialoog, getiteld *Filosofieën te koop*, over een markt waar verschillende levensfilosofieën verhandeld worden. En er is een verhaal bekend van ene Galenus (ook in de tweede eeuw) die met verschillende filosofen sprak (een stoïcijn, een platonist, een peripateticus en een epicureeër), maar besloot dat het te voorbarig was zich bij een van de stromingen aan te sluiten.

Voordat hij definitief zijn opleiding afrondde om een publieke ambt te gaan bekleden, koos Josephus nog voor een ‘specialisatie’ bij de kluizenaar Bannus, bij wie hij drie jaar in de woestijn leefde onder sobere omstandigheden: ‘Drie jaar bracht ik bij hem door en deed ik wat ik wilde doen.’ Deze spirituele fase is overigens opmerkelijk in het leven van Josephus en klopt ook niet helemaal met het beeld van dat hij later van zichzelf schetst: dat van de praktische, spitsvondige generaal. Bannus is verder uit geen enkele bron bekend, dus het is onmogelijk te weten wat Josephus precies in die drie jaar gedaan heeft.

Op zijn negentiende koos Josephus alsnog voor de publieke zaak. Het is niet duidelijk of hij zich uiteindelijk bij een bepaalde filosofische of religieuze school (of ‘sekte’) aansloot. De sadduceeën moeten het in de beschrijvingen van Josephus dusdanig ontgelden dat het wel duidelijk is dat bij hen zijn sympathie niet lag: zij zijn, aldus Josephus, onbeschoft in de omgang (zowel onderling als naar buiten toe) en ze houden zich aan geen enkele omgangsregel, behalve aan de wet.

Voor de essenen toont Josephus daarentegen juist weer grote bewondering: zij zijn ‘zeer eerbiedwaardig [...] en gaan veel vriendschappelijker met elkaar om dan de aanhangers van de andere sekten’. Er wordt wel eens

gezegd dat Josephus een Esseen was, maar daar zijn in zijn eigen werk geen concrete aanwijzingen voor.

Zelf meldt Josephus dat zijn beslissing de politiek in te gaan betekende dat hij koos voor leven naar de regels van de farizeeën; toch zegt hij nergens dat hij een farizeeër *werd*. Misschien was slechts sympathie tonen voldoende om succesvol te worden, want zoals uit het vervolg van het verhaal blijkt, bleef Josephus niet onopgemerkt.

Hoofdstuk 2 - Josephus' opkomst

Het is duidelijk dat het goed gaat met de politieke carrière van Jozef in Judea, want in het jaar 64, hij is dan zesentwintig, wordt hij op een diplomatieke missie naar Rome gestuurd. Judea is onderdeel van het Romeinse rijk en valt onder bestuur van procurator Florus. Een van diens voorgangers, Felix, had destijds met onbekende redenen enkele vooraanstaande priesters gevangengenomen en naar Rome afgevoerd om aldaar berecht te worden. Jozef gaat nu met een delegatie naar Rome om te proberen de mannen vrij te krijgen.

De tocht gaat per schip, maar onderweg ontstaan er problemen. In het holst van de nacht moeten alle zeshonderd opvarenden het schip verlaten, midden op de Adriatische Zee. Ze zwemmen de hele nacht. In de ochtend wordt Jozef, samen met tachtig anderen, gered door een ander schip, dat hen veilig naar Italië brengt.

In die tijd is Nero keizer. Door iemand die hij tijdens de reis heeft ontmoet, kan Jozef in contact komen met Nero's vrouw Poppea. Via haar weet hij te regelen dat de priesters vrijgelaten worden. De missie is geslaagd en Jozef kan naar huis.

Bij zijn terugkeer in Judea blijkt de situatie broeierig. Er bestaat ongenoegen tegenover de Romeinen, vooral vanwege de wandaden van procurator Florus. Bepaalde figuren (onder wie Menahem en Eleazar, de zoon van hogepriester Ananias) komen in opstand. Jozef vindt dat geen goed idee, want hij denkt niet dat ze tegen de Romeinen opgewassen zullen zijn. Maar het haalt niets uit als hij dat tegen de opstandelingen zegt. Hij sluit zich aan bij de hogepriesters en de farizeeën. Samen besluiten ze dat het het beste is te doen alsof ze het met de rebellen eens zijn. Ze zeggen hingeduld te betrachten totdat de Romeinen (onder leiding van Cestius, de gouverneur van Syrië) het initiatief nemen, zodat het Judese geweld slechts een reactie zal zijn en geen provocatie. Aldus geschiedt. Cestius komt inderdaad in actie als de druk te hoog wordt, maar de Judeeërs zijn sterker en weten hem te verdrijven. Ook in andere delen van de regio komt men in opstand, omdat daar Judese burgers gedood worden.

De overwinning op Cestius zorgt voor overmoedigheid bij de rebellen, en Jozef en de zijnen maken zich zorgen. Vanuit Jeruzalem worden vooraanstaande figuren naar verschillende delen van het land gestuurd om orde op zaken te stellen. Een van hen is Jozef: hij wordt uitgezonden naar Galilea. De bedoeling is de rebellen ter plaatse ertoe over te halen hun wapens in bewaring te geven bij de notabelen, en te zorgen voor rust in afwachting van de Romeinen. Zijn vrouw en familie moet Jozef achterlaten in Jeruzalem.

In Galilea is de situatie gecompliceerd: er zijn mensen die loyaal willen zijn aan de Romeinen en er zijn er die in opstand willen komen. De stad Sepphoris heeft al voor de Romeinen gekozen, in Tiberias is men er nog niet uit. Er is zoveel onderlinge strijd in Galilea dat Jozef de eerste tijd dat hij daar is moet besteden aan pogingen een burgeroorlog te voorkomen. Uiteindelijk weet hij het vertrouwen van een groot deel van de Galileeërs te winnen met zijn retorische talenten en door zijn bestuurstaken niet alléén uit te voeren, maar die te delen met de plaatselijke leiders. De mensen willen echter hun wapens niet opgeven en daarom besluit Jozef hen te organiseren in een leger.

Doordat hij zo veel macht krijgt in Galilea ontstaat er jaloezie bij vooraanstaande figuren in de grotere steden Tiberias en Gischala. Zij proberen Jozef af te zetten en de macht over te nemen. Vooral Johannes van Gischala doet veel moeite hem te pakken te krijgen. Hij roept zelfs de hulp in van Jeruzalem om Jozef terug te halen. Op dat moment gaat ook Jozefs vader zich ermee bemoeien: hij waarschuwt zijn zoon middels een brief. Er volgt een uitgebreid kat-en-muisspel tussen Johannes en Jozef, maar Jozef weet steeds met slimme list te ontkomen aan de aanslagen op zijn leven en de pogingen hem uit Galilea te verdrijven.

Het is steeds Jozefs doel geweest geweld te voorkomen en noch onderling, noch tegen de Romeinen te vechten. Dat komt nu in gevaar en hij beseft dat hij, om te bewijzen dat hij geen volksverrader is, zal moeten laten zien dat hij tegen de Romeinen is en dus tegen hen zal moeten vechten. Deze gedachte wordt bevestigd door een droom die hij krijgt. Daarin wordt hem gezegd: 'Laat alle vrees varen, want dat wat je pijn doet, zal je groot maken. Geef niet op, maar denk eraan dat je ook tegen de Romeinen zult moeten vechten.'

Johannes en de zijnen blijven hun pogingen Jozef te pakken te krijgen voortzetten, maar zonder succes. De Galileeërs blijven Jozef steunen en ze roepen dat hij moet blijven omdat hij zo'n goede leider is. Uiteindelijk krijgt Jozef van Jeruzalem het mandaat om het bevel over Galilea te blijven voeren.

In Galilea wordt een harde strijd gevoerd tussen de Joden en de Romeinen. Ook Jozef levert een belangrijke bijdrage aan het gevecht tegen de troepen van Vespasianus en zijn zoon Titus. De steden waarvan hij de muren versterkt heeft houden als enige lange tijd stand. Toch nemen de Romeinse troepen de Galilese steden een voor een in. Jozef weet lang uit Romeinse handen te blijven, maar uiteindelijk loopt het fout in Jotapata.

Onderlinge verdeeldheid in Judea

Uit wat Josephus vertelt over de periode die uiteindelijk leidde tot de oorlog met Rome blijkt dat in Judea grote verdeeldheid heerste, zowel op politiek als religieus niveau. Diverse groepen streden tegen elkaar, wat ten koste ging van de stabiliteit; daarop besloten de Romeinen zich in de strijd te mengen.

Politieke verdeeldheid

De politieke verdeeldheid uitte zich onder andere in de verhouding tot de Romeinse overheersers. Sommige groepen wilden dat Rome zich terug zou trekken, andere wilden juist de band met Rome vasthouden. Aan de anti-Romeinse kant stonden de opstandelingen onder leiding van Eleazar, de zoon van hogepriester Ananias. Later sloten Menahem en zijn aanhangers zich bij hen aan. Deze rebellen hadden zich verschanst in de benedenstad van Jeruzalem en in de Tempel (globaal dat deel van de oude binnenstad waar tegenwoordig de joodse en de Armeense wijk liggen). Aan de andere kant stonden de notabelen, hogepriesters en farizeeën; bij hen voegde ook Josephus zich. Deze tweede groep was Romeinsgezind en hield zich op in de bovenstad van Jeruzalem (waar tegenwoordig de christelijke en de Arabische wijk zich bevinden). Binnen de groep opstandelingen waren er verschillende facties: die van Eleazar en die van Menahem. Maar dat waren niet de enige groepen. Verderop in het verhaal over de Joodse Oorlog komen we nog meer mannen met aanhangers tegen: Simon, de zoon van Gioras, Johannes van Gischala, Ananus. Er waren de Zeloten en de

Sicariërs. En dan was er ook nog het volk, dat tegenstand bood omdat het geen oorlog wilde.

Religieuze groeperingen

Politiek en religie liepen in Judea door elkaar: het sanhedrin bestond uit priesters, en de hogepriester had een grote macht. Religie was daarom ook van invloed op de stabiliteit van het land. Helaas weten we maar weinig over alle verschillende religieuze groepen die er destijds in Judea waren. Wat we weten komt uit het werk van Josephus en uit het Nieuwe Testament. Josephus noemt drie religieuze scholen (of 'sekten') in zijn werken: de farizeeën, de sadduceeën en de essenen. De eerste twee zijn ook bekend uit het Nieuwe Testament. Deze sekten zullen de belangrijkste groeperingen geweest zijn, maar we kunnen ervan uitgaan dat er daarnaast nog meer waren: de volgelingen van Jezus vormden immers ook een groep, net als de Qumran-gemeente (waarvan de Dode Zeerollen getuigen): beide vielen niet te rangschikken onder een van de andere drie.

Uit Josephus' werk valt af te leiden dat de farizeeën een belangrijke rol speelden in de politiek in Jeruzalem. Hij zegt daarover dat de farizeeën degenen waren die de regels maakten die het volk volgde: 'Op grond van die opvattingen genieten ze bij het gewone volk veel vertrouwen. Bij alles wat te maken heeft met gebedsoefeningen en offerritueel handelen de mensen overeenkomstig hun instructies' (AJ 18.15). In zijn beschrijving van de sadduceeën vermeldt Josephus dat zij als ze tot magistraat worden benoemd handelen volgens de ideeën van de farizeeën: anders zou niemand hen verdragen. Ook uit wat Josephus vertelt over zijn eigen loopbaan kunnen we opmaken dat iemand zich met de farizeeën moest identificeren als hij de politiek in wilde: 'Nu ik in mijn negentiende levensjaar was, begon ik me in het publieke leven te mengen, me voegend naar de filosofische school van de farizeeën.' (V 12)

Theologische debatten

Josephus' beschrijvingen geven ook de inhoud weer van de theologische debatten in de eerste eeuw. De belangrijkste onderwerpen die hij behandelt in zijn bespreking van de drie sekten zijn de menselijke ziel en het menselijk handelen, waarbij voor beide onderwerpen geldt dat de essenen en de

sadduceeën tegenovergestelde opvattingen hebben, en de farizeeën zich daartussenin bevinden.

Volgens de essenen is de ziel onsterfelijk; na de dood wordt deze beloond of bestraft. Volgens de sadduceeën sterft de ziel juist met het lichaam. De farizeeën zeggen dat de ziel weliswaar onsterfelijk is, maar dat de goede zielen voortleven in een nieuw lichaam. De slechte worden opgesloten in een eeuwige gevangenis.

De sadduceeën stellen verder dat het menselijk handelen volledig vrij is: God of lot heeft daar niets mee te maken. De mens heeft alles zelf in de hand. De essenen daarentegen zeggen dat alles voorbestemd is: het lot (of God) bepaalt alles. De farizeeën nemen ook in dit debat een tussenpositie in: wat gebeurt, hangt volgens hen niet alleen van het lot af, maar ook van het al dan niet goede handelen van de mens zelf. Alles is wel onderhevig aan het lot, maar wordt niet uitsluitend daardoor veroorzaakt.

Van de essenen geeft Josephus de uitgebreidste beschrijving. Vreemd genoeg lezen we niets over hen in het Nieuwe Testament, terwijl daar wel gesproken wordt over de sadduceeën en de farizeeën. Waarschijnlijk bleven de essenen in het openbare leven nogal op de achtergrond, waardoor ze niet genoeg opvielen om vermeldenswaard te zijn voor de evangelisten. Het is ook mogelijk dat er tussen hen en de vroege christenen geen conflicten ontstonden, waardoor er voor de auteurs van de evangeliën geen aanleiding was over hen te schrijven. Het is wel zeker dat de essenen bestaan hebben, en niet slechts een verzinsel van Josephus zijn: ze worden namelijk ook genoemd door Philo van Alexandrië, een Joodse schrijver die een halve eeuw voor Josephus leefde.

De diverse door Josephus aagehaalde onderwerpen waarover de scholen van mening verschilden, zullen destijds de belangrijke punten van discussie zijn geweest op filosofisch en theologisch gebied. Een ander belangrijk theologisch debat in de eerste eeuw was dat tussen de gevestigde Joodse elite en de opkomende groep christenen.

Christenen

In het Nieuwe Testament kunnen we lezen dat een nieuwe sekte de gemoederen behoorlijk in beroering bracht: volgelingen van Jezus Christus voerden verhitte

discussies met de farizeeën en sadduceeën en zowel de Romeinse als de Joodse leiders zaten achter deze 'christenen' aan.

Vreemd genoeg schrijft Josephus nauwelijks over de gebeurtenissen rondom deze groep. Hij signaleert hen wel, maar de passage waarin hij dat doet is omstreden: het is namelijk maar zeer de vraag of hij alle woorden en zinnen ervan wel zelf geschreven heeft. Het is goed mogelijk dat christelijke overschrijvers later delen hebben toegevoegd om de passage de overtuigingskracht te geven die zij nodig hadden. De tekst is namelijk bijzonder uitvoerig en pro-christelijk, wat in de Joodse geschiedenis waar Josephus over aan het schrijven is, nogal uit de toon valt. Bovendien is de passage onderdeel van een opsomming van ongeregelheden tijdens het procuratorschap van Pilatus, terwijl deze zelf helemaal niet over onrust gaat.

De volledige passage, die het *testimonium flavianum* (de Flavische getuigenis) genoemd wordt, luidt als volgt: 'In die tijd leefde Jezus, een wijs man, voor zover het geoorloofd is hem een man te noemen. Hij verrichtte namelijk daden die onmogelijk geacht werden, en hij was leermeester van mensen die met vreugde de waarheid tot zich namen. En veel Joden alsook velen van de Grieken bracht hij tot zich. Hij was de Christus. Ook nadat Pilatus hem op aanwijzing van de eerste mannen bij ons de straf van het kruis had opgelegd, gaven zij die het eerst in liefde waren gaan leven niet op. Hij was namelijk aan hen verschenen op de derde dag, opnieuw levend. De goddelijke profeten hadden die dingen en ontelbare andere wonderbaarlijke dingen over hem gezegd. Tot op de dag van heden is de naar hem genoemde groep van de christenen niet verdwenen.' (AJ 18.63-64)

Naast de eerdergenoemde argumenten om te veronderstellen dat niet de hele passage van Josephus' hand is, zijn er noga andere aanwijzingen dat deze tekst bewerkingen bevat van een overijverige, christelijke kopiist. De stijl en de woordkeus zijn uniek in Josephus' werk. Een goed voorbeeld daarvan is het Griekse woord *poiètès*, dat hij in deze passage gebruikt in de betekenis van 'werker' of 'dadenverrichter'. Van *poiètès* komt ook 'poëet', dichter. Het woord heeft dus een dubbele betekenis en uit andere teksten weten we dat dat ook al zo was in de eerste eeuw. Josephus gebruikt het woord op negen andere plaatsen,

waar het telkens de betekenis van dichter heeft en niet die van ‘werker’, zoals in het citaat gesuggereerd wordt. Ook gaat de passage over ‘de stam’ der christenen (in het Nederlands vertaald met ‘groep’). Op andere plaatsen waar Josephus het woord ‘stam’ gebruikt, gaat het over nationaliteiten of een specifieke raciale groep. Het zou heel vreemd zijn als Josephus over de christenen sprak als stam: in dezelfde passage staat dat Jezus zowel Joden als Grieken tot zich bracht, zijn volgelingen kunnen dan moeilijk als aparte etnische groep gezien worden.

Het meest overtuigende bewijs voor het idee dat niet de hele passage oorspronkelijk van Josephus afkomstig is, is dat er vóór de vierde eeuw geen enkele kerkvader is geweest die er gebruik van heeft gemaakt – terwijl ze de tekst in *Antiquitates* toch goed hadden kunnen gebruiken om de jonge, in opkomst zijnde kerk een legitieme grond te geven: als de beroemde, door de Romeinse keizers gesteunde auteur Flavius Josephus al geloofde dat Jezus de Messias was, dan moest daar toch een kern van waarheid in zitten! Maar kennelijk trof men die notie in de eerste eeuwen van het christendom nog niet in Josephus’ werk aan. Origenes, die in de derde eeuw schreef, vermeldt zelfs expliciet dat Josephus Jezus niet als Messias accepteerde. Dit concludeerde hij uit Josephus’ werk, en hij betreurde het zeer.

Wat er oorspronkelijk gestaan heeft, en of wellicht zelfs de hele passage een christelijke toevoeging is, zullen we waarschijnlijk nooit weten. De verzen voor en na de passage zouden prima op elkaar aansluiten als de passage er helemaal niet zou staan. Wat we wel kunnen aannemen is dat Josephus van het bestaan van Jezus op de hoogte was. Dat komt door een andere passage, waarin hij spreekt over Jacobus, ‘de broer van de Jezus die Christus genoemd wordt’. Er waren in de oudheid veel mensen met dezelfde naam. Ze werden van elkaar onderscheiden door bijnamen: ‘zoon van Petrus’, of ‘uit Tiberias’. Zo noemt Josephus ‘Christus’ als bijnaam van de broer van Jacobus. Er kan geen twijfel over bestaan wie daarmee bedoeld wordt: zo gangbaar was die bijnaam niet voor gewone mensen. ‘Christus’ betekent (net als ‘messias’) ‘gezalvde’, en dat zei men alleen van koningen.

Die tweede passage bewijst dus dat Josephus van Jezus wist, en daarmee waarschijnlijk ook van zijn volgelingen. Toch zegt hij verder niets over hen. Het

is dan ook goed mogelijk dat de christenen ten tijde van Josephus, in de tweede helft van de eerste eeuw, niet de boventoon gevoerd hebben in het openbare leven. Dat dit in het Nieuwe Testament wel zo lijkt, komt natuurlijk door het perspectief van de geschriften die daarin staan: die zijn juist geschreven om te vertellen over de christenen. Het omgekeerde geldt voor de essenen: die lijken bij Josephus belangrijk, maar worden daarentegen weer helemaal niet genoemd in het Nieuwe Testament. Beide groepen zullen een rol gespeeld hebben in de maatschappij van dat moment, maar hoe groot die rol was, is niet op grond van één getuige te zeggen.

De carrière van Josephus

Het feit dat Josephus was opgeleid als priester betekende niet alleen dat hij veel wist over de verschillende religieuze en filosofische stromingen van zijn tijd, maar ook dat hij tot de hogere maatschappelijke kringen behoorde: de mensen met geld en de juiste connecties. Dat maakte hem geschikt voor zowel het politieke als het militaire leiderschap. Zo kon het dus ook gebeuren dat Josephus na zijn priesteropleiding als onderhandelaar naar Rome gestuurd werd en dat hij de opdracht kreeg orde op zaken te stellen in Galilea.

Mannen die van priesterlijke afkomst waren, zoals Josephus, ontvingen zoals al eerder gezegd niet alleen de priesteropleiding, gericht op de heilige Schriften, maar ook een uitgebreide hellenistische vorming: ze kregen onderricht in de Griekse taal en literatuur, maar ook in de retorica, de kunst van het overtuigend spreken. Wanneer mannen deze opleiding hadden afgerond, ging men ervan uit dat ze zich publiekelijk in alle opzichten konden handhaven. Ze hadden namelijk discipline geleerd, waren in staat hun emoties en driften te beheersen, en ze konden inspelen op veranderende omstandigheden. Dergelijke deugden plaatsten hen boven het volk en boven woedende menigten, en stelden hen in staat op een koelbloedige manier leiding te geven.

Dankzij deze training waren jongemannen uit de aristocratie dus geschikt om in het leger te dienen en het commando op zich te nemen; ze konden werken als advocaat of als politiek leider. Voor dergelijke ambten was geen specifieke beroepsopleiding nodig: mannen werden uitgekozen op hun algemene vorming en hun karakter. Daarbij was het voor hen ook niet noodzakelijk om geld te

verdienen met handwerk of handel: ze hadden familiekapitaal, landerijen of kregen geld van de tempelbelasting. Dus bleef er genoeg tijd over om zich te wijden aan de politiek of het priesterschap.

Iemand van een aristocratische of priesterlijke familie kon dus al snel een prominente positie innemen in de samenleving – zeker iemand als Josephus, die naar eigen zeggen een rechtstreekse afstammeling van de Hasmoneeën was, en dus uit een zeer vooraanstaande priesterfamilie kwam. Die afkomst zorgde er ook voor dat hij als gezant naar Rome gestuurd kon worden zonder lange aanloop daar naartoe als bijvoorbeeld loopjongen of assistent.

De Griekse schrijver Plutarchus vertelt dat er twee manieren waren om je naam te vestigen in de politiek: hetzij door een bij een bekende, vooraanstaande figuur, waardoor je langzaam de benodigde netwerken en vaardigheden opdeed, hetzij door het verrichten van een op zichzelf staande, ‘glorieuze’ daad. Dat kon een militaire overwinning zijn, maar ook een rechtszaak of een gezantschap naar de keizer, bijvoorbeeld om de vrijlating van gevangenen te bepleiten. Iemand die zoiets had volbracht, bewees daarmee zijn moed en intelligentie.

Op die manier vestigde ook Josephus zijn naam als politicus: met zijn gezantschap naar Rome. Door die reis, waarbij hij enkele vooraanstaande, gevangengenomen Judeeërs vrij kreeg, had hij bewezen zijn taken in het publieke leven aan te kunnen. Na zijn terugkomst werd hij dan ook bekwaam geacht om de opstandelingen toe te spreken en als generaal met speciale opacht naar Galilea te gaan.

Vita

Veel over het leven van Josephus is bekend uit zijn *Vita*. Hoewel hij aangeeft in dat werk zijn leven te beschrijven, is de titel ‘autobiografie’ niet helemaal juist. Het werk gaat hoofdzakelijk over zijn tijd als generaal in Galilea, met een korte inleiding over zijn jeugd, en een kort naschrift over zijn leven in Rome. Een groot deel van wat *Vita* beschrijft, beslaat dezelfde periode als het verhaal over Josephus’ rol in de oorlog zoals beschreven in *De bello judaico*. Toch is *Vita* het werk dat de meeste persoonlijke informatie over Josephus geeft.

Vita bestaat uit één boek en is in de eerste persoon gesteld (in tegenstelling tot *De bello judaico*, waarin Josephus over zichzelf schrijft in de

derde persoon). Het boek begint met een beschrijving van zijn geboorte en jeugd, waarbij hij ook zijn stamboom opsomt. Daarna vertelt hij over de religieuze/filosofische zoektocht in zijn tienerjaren, om vervolgens een aantal jaren over te slaan en bij zijn politieke carrière uit te komen. Kort beschrijft hij zijn diplomatieke reis naar Rome.

De hoofdmoot van het boek beslaat dus de periode die hij in Galilea doorbracht in het eerste jaar van de oorlog. Hij schrijft over de problemen met Johannes van Gischala, die probeert hem uit Galilea te verdrijven, en de manier waarop hij diverse aanvallen op zijn leven weet te pareren. Ook ageert hij tegen een andere auteur die over de oorlog schreef, Justus van Tiberias. Zeer kritisch bespreekt hij diens werk en trekt het waarheidsgehalte ervan in twijfel.

Als hij aankomt bij de beschrijving van het beleg van Jotapata, verwijst hij naar *De bello judaico*, waarin hij al over die gebeurtenissen schreef, en springt vervolgens naar de tijd na het beleg, nadat hij gevangengenomen is. Kort gaat hij dan nog in op zijn reizen met Vespasianus en Titus en de beloningen die hij van hen kreeg. Tot slot wijdt hij een kort stukje aan zijn leven in Rome en de tegenstand die hij daar ondervond, zijn huwelijkse leven en de manier waarop de keizers hem behandelden.

Josephus schreef *Vita* pas tegen het eind van zijn leven, als aanhangsel bij *Antiquitates judaicae*. Het werkje verscheen waarschijnlijk tegelijkertijd met of vlak na *Antiquitates*, in 93/94. Voor de datering ervan wordt, behalve naar de afhankelijkheid van *Antiquitates*, gekeken naar de dood van Agrippa **ii**, die in *Vita* wordt vermeld. Agrippa's dood is echter nergens opgeschreven, dus het is lastig te bepalen wanneer die precies was. Er zijn geen munten van Agrippa gevonden van ná het jaar 92; en de laatste inscriptie waarin hij genoemd wordt, is van het jaar 92/93. Bovendien zijn er twee inscripties uit 96 en 97 die de naam Agrippa *niet* noemen, terwijl zijn naam als hij toen nog geleefd en geregeerd zou hebben, er zeker bij gestaan zou moeten hebben. Al deze aanwijzingen impliceren dus dat Agrippa's regering (en daarmee zijn leven) in 96 al voorbij was. Er wordt dan ook algemeen aangenomen dat Agrippa **ii** vóór 100 overleed, waardoor *Vita* gedateerd kan worden rond 94.

Vita bespreekt voor het grootste deel de Joodse Oorlog tot aan het moment dat Josephus in Jotapata vast komt te zitten. Voor informatie over wat er daarna gebeurde, verwijst Josephus de lezer dus naar zijn eerste werk: *De bello judaico*. Daarin lezen we ook hoe het Josephus verging in Jotapata.

Hoofdstuk 3 - Josephus als strijder

Vespasianus trekt met een leger naar Jotapata om deze sterk versterkte stad in te nemen. Jozef, die zich met zijn manschappen schuilhoudt in het nabijgelegen Tiberias, snelt onmiddellijk naar Jotapata om te helpen bij de verdediging. De strijd die volgt resulteert in een beleg van anderhalve maand gedurende de zomer van het jaar 67. De Romeinen blijven aanvallen, maar de Joden van Jotapata houden stand dankzij hun doorzettingsvermogen en de vindingrijkheid van Jozef. Toch zijn ze uiteindelijk zo verzwakt dat de Romeinen onder leiding van Titus de stad in kunnen. Zij doden iedereen die ze op hun weg tegenkomen en gaan op zoek naar Jozef.

Jozef is een grot in gevlucht, waar ook veertig vooraanstaande burgers blijken te zitten. Een tijdje is hij hier veilig, maar na twee dagen wordt zijn verblijfplaats verraden. Vespasianus probeert hem ertoe over te halen naar buiten te komen door gezanten te sturen met de belofte van een vrijgeleide, maar Jozef gaat er niet op in, omdat hij vreest dat de Romeinen hem ondanks de belofte niet zullen sparen. Dan stuurt Vespasianus een oude Romeinse vriend van Jozef, Nicanor. Maar zelfs nu gelooft Jozef niet dat hij zal overleven wanneer hij meegaat. Dan herinnert hij zich opeens zijn dromen, waarin God hem voorspelde dat de Joden spoedig een ramp zou treffen en hoe de toekomst van de Romeinse keizers eruit zou zien. Omdat hij opgeleid is als priester, is Jozef in staat dromen te interpreteren. Hij begrijpt dat hij de boodschap van de droom aan Vespasianus moet vertellen en besluit aan zijn ingeving gehoor te geven.

Hij wil met Nicanor meegaan, maar de andere mensen in de grot zijn het daar niet mee eens. Ze vinden dat het beter is zelfmoord te plegen dan met de vijand mee te gaan. Jozef probeert hen van dat idee af te brengen. Hij houdt een lange toespraak waarin hij zegt hoe verkeerd zelfmoord is. De notabelen zijn echter niet overtuigd. Daarom stelt Jozef voor geen zelfmoord te plegen, maar elkaar te doden: op die manier zullen ze niet sterven door het zwaard van de vijand, maar hoeven ze ook niet de hand aan zichzelf te slaan. De notabelen stemmen met dat plan in. Ze bepalen de volgorde door loting: nummer één wordt

gedood door nummer twee, die weer gedood wordt door nummer drie, en zo verder. Ook Jozef doet mee aan de loting, maar op miraculeuze wijze blijft hij samen met één andere man over. Het lukt hem die te overreden om af te zien van de dood, en ze gaan met Nicanor mee de grot uit, naar Vespasianus.

Jozef oogst zowel bewondering als medelijden wanneer hij naar buiten komt. Onder anderen Titus lijkt erg van hem onder de indruk. Als Jozef hoort dat ze hem naar keizer Nero zullen sturen, vraagt hij of hij Vespasianus onder vier ogen kan spreken. Hem vertelt hij dat naar Nero gaan weinig zin heeft, omdat hij, Vespasianus, binnenkort zélf keizer zal zijn. Vespasianus gelooft hem eerst niet en vraagt wat rond over deze Jozef. Maar als hij hoort dat meer voorspellingen van die man zijn uitgekomen, neemt hij het zekere voor het onzekere. Hij laat Jozef niet vrij, maar geeft hem wel dure kleren en behandelt hem goed. Ook Titus behandelt hem met respect. De karavaan van Vespasianus trekt verder met Jozef als krijgsgevangene.

De Joodse Oorlog

Wie spreekt over Josephus, spreekt over de Joodse Oorlog: hij schreef erover en streed erin. Men noemt deze opstand wel de Eerste Joodse Oorlog. De Tweede Joodse Oorlog vond enkele decennia later plaats, onder leiding van Bar Kochba, van 132 tot 135. De eerste is echter het bekendst en wordt daarom meestal simpelweg aangeduid met 'de Joodse Oorlog'. Over het algemeen zegt men dat deze oorlog duurde van 66 tot 70, eindigend met de val van Jeruzalem en de verwoesting van de Tempel. Maar er gebeurde daarna nog meer, zoals eveneens in het werk van Josephus te lezen is: strikt gesproken eindigde de oorlog pas met de val van Masada in 73.

Josephus' werk is eigenlijk de enige bron over de oorlog, en er is dus nauwelijks een mogelijkheid om dat wat hij zegt te controleren. Er zijn een paar Romeinse auteurs die erover hebben geschreven. Tacitus, een tijdgenoot van Josephus, beschreef de oorlog in zijn *Historiën*, maar de relevante delen daarvan zijn helaas grotendeels verloren gegaan. Wat wel van overgeleverd is, gaat net als verwijzingen van andere Romeinse auteurs (Cassius Dio en Suetonius) uitsluitend over het beleg van Jeruzalem, naar aanleiding van de successen van Vespasianus en Titus. Voor de rest van het verhaal moeten we het dus doen met

het werk van Josephus. Gelukkig is het wel mogelijk gebleken de informatie uit Josephus' verhaal op diverse punten te bevestigen: door archeologisch bewijs, zoals munten (die informatie geven over heersers), of opgravingen van steden en gebouwen die door Josephus beschreven zijn.

De term 'oorlog' roept bij mensen vaak een beeld op van de ene groep die vecht tegen de andere. Misschien dat er nog een neutrale groep is, of een deel van het volk dat het niet weet, maar men denkt meestal aan twee duidelijke tegenstanders. Bij de Joodse Oorlog ligt dat echter niet zo simpel. Behalve een strijd tegen de Romeinen, was het ook een strijd tussen Joden onderling. Daarbij kozen sommige steden in Palestina voor loyaliteit aan de Romeinen, terwijl andere steden weigerden zich over te geven.

De oorzaak voor de oorlog was volgens Josephus dat er geen eenheid en stabiliteit was: de Joden konden onderling niet tot overeenkomst komen over wat goed was voor hun land. Het was een chaotische situatie. Procurator Florus voerde een wanbeleid en lokte voortdurend vijandigheden uit met wreed optreden. De Joden kwamen daartegen in opstand, maar sommigen wilden daar verder in gaan dan anderen: er waren mensen die de aanwezigheid van de Romeinen in Palestina een goede zaak vonden, maar diverse groepen wilden zelfstandigheid. Overal in de steden streden Joden onderling. Maar buiten Judea was er ook strijd tussen Joden en andere inwoners. Daarom besloten de Romeinen (in de persoon van de gouverneur van Syrië, Cestius) in het najaar van 66 in te grijpen. Ze kregen daarbij hulp van een deel van de Joden (de notabelen, priesters en sommige farizeeën, onder wie Josephus), die de Romeinen om assistentie hadden gevraagd in hun gevecht tegen de opstandelingen.

Cestius leed echter een nederlaag, en de rebellen kregen de smaak te pakken. Ze overtuigden ook de gematigde Joden van de noodzakelijkheid van een opstand tegen de Romeinen. De onrust groeide, ook buiten Jeruzalem. De leiders zonden daarop mensen naar verschillende delen van het land. Zij moesten proberen iedereen op één lijn met Jeruzalem te krijgen, en de rust te behouden ter voorbereiding op een mogelijke strijd tegen de Romeinen. Het waren allemaal mannen van aanzienlijke komaf, uit priesterfamilies. Onder hen was Josephus, die naar Galilea ging.

Aanvankelijk kreeg hij daar voet aan de grond. Hij bracht een leger op de been en verstevigde diverse grote steden. Toen de Romeinen zich in het gevecht begonnen te mengen, wist hij lang stand te houden, maar uiteindelijk moest hij het in juli van het jaar 67 in Jotapata afleggen tegen Titus.

Na de inname van Jotapata trokken Vespasianus en Titus verder en veroverden in anderhalf jaar tijd het grootste deel van Palestina. In 69 moest Vespasianus zich bezig gaan houden met de strijd om het keizerschap in Rome. Titus nam het commando van hem over en ging door, tot aan Jeruzalem, waar inmiddels verschillende rebellengroepen elkaar het leven zuur maakten. De twee voornaamste groepen stonden onder leiding van respectievelijk Johannes van Gischala en Simon, de zoon van Gioras; daarbij waren er nog Idumeeërs, die aanvankelijk door Johannes opgetrommeld waren, maar zich later van hem distantieerden vanwege zijn gruwelijke daden. Al deze groepen terroriseerden de bevolking. Van de stad was weinig meer over; mensen stierven van de honger. Het volk was dan ook blij toen de Romeinen voor de poorten stonden. Maar Johannes en Simon gaven geen gehoor aan de oproep van Titus (bij monde van Josephus) om zich over te geven en de stad van de ondergang te redden. Zo nam Titus Jeruzalem in, op 26 september van het jaar 70. De Tempel en de stad eindigden in puin.

Josephus als legerleider

Als we Josephus zelf mogen geloven, was hij een geweldige legerleider. Hij had goede tactieken, was spitsvondig, had mededogen en was geliefd bij zijn vrienden en gevreesd bij zijn vijanden.

Josephus was net begonnen aan een politieke carrière toen hij naar Galilea gezonden werd. In oorlogstijd betekende een politieke carrière namelijk meteen een militaire. Josephus bleek daar overigens wel interesse in te hebben: hij verdiepte zich uitgebreid in de Romeinse krijgskunst. Een aantal keren beschrijft hij de manier waarop de Romeinen hun leger organiseerden: de indeling, de training, hoe het kamp eruitzag, de wapens, de tactieken en hun discipline. Ook van de marsorde geeft hij een gedetailleerd overzicht. Het is de uitgebreidste beschrijving van het Romeinse leger in de eerste eeuw die nog bewaard gebleven is. (BJ 3.70-109)

Zelf vertelt Josephus dat hij zijn troepen op de Romeinse manier organiseerde, omdat hij ervan overtuigd was dat dat succes zou garanderen. De Romeinen waren namelijk onoverwinnelijk vanwege hun discipline en training. De training kon hij op zo korte termijn niet meer bieden, maar discipline wel: die probeerde hij af te dwingen met een Romeinse legeropstelling en door zijn mannen op te roepen tot een deugdzaam leven.

Daarnaast had hij ook zijn eigen tactieken. Zelf zegt hij ook dat hij zijn vijand liever overwon met tactiek dan met geweld. Dat Josephus geweld ontliiep, blijkt veelvuldig: verschillende keren beschrijft hij dat hij het gevecht probeerde te vermijden door een rustige plek op te zoeken – door bijvoorbeeld in Tiberias te gaan zitten als ze elders vochten. Dat rechtvaardigt hij door te zeggen dat het moreel van zijn manschappen laag was en dat hij bang was dat ze zich zouden overgeven aan de vijand. Maar ook in situaties waarin het alleen om hemzelf te doen was, had hij de neiging tot lijfsbehoud – zie alleen al hoe hij handelde bij de inname van Jotapata en zijn overgave!

Toch heeft Josephus veel gevechten meegemaakt en geleid. In *Vita* somt hij ze op: hij nam twee keer Sepphoris in, vier keer Tiberias en eenmaal Gabara. Vaak probeerde hij met mededogen de sympathie van de verslagen bevolking te winnen door hun terug te (laten) geven wat buit gemaakt was.

Ook speelt hij in op de sentimenten van zijn strijders. In Jotapata vraagt hij zijn mannen hun woede in te zetten in de strijd door hun razernij te botvieren op de tegemoetkomende Romeinse soldaten om wat ze de stad aandeden.

Josephus schildert zichzelf af als een uitmuntend strateeg. Hij doorzag de plannen van anderen, en speelde daar vervolgens op in door ze om de tuin te leiden. Hij deed dit met zowel Romeinen als Joden – eigenlijk met iedereen die het op hem voorzien had. Zo lukte het hem ook iedere keer te ontsnappen aan moordaanslagen die Johannes van Gischala en de zijnen op hem beraamden. Hij rende niet weg, maar nam het initiatief over, bijvoorbeeld door op het volk in te praten om ze aan zijn kant te krijgen.

Josephus toonde zich een spitsvondig man, die vaak door middel van list een onverwachte beweging kon maken, om zo de situatie naar zijn hand te zetten. Een truc die hij vaak toegepaste was doen alsof hij opgaf. Zo liet hij

bijvoorbeeld op een gegeven moment aan Johannes doorgeven dat hij capituleerde en onder bepaalde voorwaarden terug zou gaan naar Jeruzalem; vervolgens ging hij echter in een hinderlaag liggen om zijn tegenstanders op te wachten. Evenzo ging het bij het beleg van Jotapata: hij probeerde de Romeinen ervan te overtuigen dat de mannen in de stad hun verzet opgaven, en sloeg daarna toe.

Zeer listig was Josephus toen de inwoners van Tiberias woedend op hem waren en dreigden hem te pakken, terwijl hij net zijn eigen mannen naar huis had gestuurd vanwege de sabbat. Zelf was hij in Tarichea, vlak bij Tiberias. Om een aanval op Tarichea af te wenden, gaf hij de familiehoofden van de stad opdracht hun boot te water te laten. Met in elke boot slechts vier mensen begaven ze zich naar Tiberias. Ze bleven op een afstand, maar Josephus vertoonde zich wel, zodat iedereen dacht dat hij met een grote legermacht gekomen was. Daarom zag men af van een aanval en alweer was een aanslag op zijn leven voorkomen.

Josephus excelleerde ook in praktische oplossingen: toen de mannen bij Jotapata een muur moesten metselen om de Romeinen buiten te houden, maar geraakt werden door projectielen, spande hij runderhuiden boven hun hoofden om de projectielen af te weren; toen de muur het dreigde te begeven door een stormram, liet hij zakken gevuld met kaf van de muur hangen om de klappen op te vangen.

Populariteit

Van het begin af was het Josephus' bedoeling de sympathie van de Joden in Galilea te winnen, omdat hij wist dat het hem van pas zou kunnen komen. Daarom besloot hij niet als potentaat de lakens uit te delen, maar de Galileeërs te betrekken bij het bestuur. Vervolgens versterkte hij de muren van de best verdedigbare plaatsen. Hij had duidelijk succes, zo laat hij niet na te vertellen: de mensen maakten zich meer zorgen om de veiligheid van Josephus dan om hun eigen ellende. 'De loyaliteit en genegenheid die de bewoners van Galilea mij toedroegen, waren zeer groot. Toen hun steden werden ingenomen en hun vrouwen en kinderen in slavernij waren gebracht, zonken hun jammerklachten om hun eigen ramspoed in het niet bij hun bezorgdheid om mijn veiligheid' (V

84), en: 'Toen de Taricheeërs van de trouweloosheid van het volk van Tiberias hoorden, ontstaken ze in grote woede. Ze grepen naar hun wapens en smeekten mij hen naar Tiberias te brengen. Ze zeiden dat ze een strafexpeditie wilden uitvoeren voor het onrecht dat hun aanvoerder was aangedaan.' (V 97)

Door die grote populariteit ontstond jaloezie: Johannes van Gischala wilde zelf generaal van Galilea worden en probeerde op diverse manieren Josephus af te laten zetten en zelfs te vermoorden. Hoewel hij lasterpraat over Josephus verspreidde en zijn loyaliteit ter discussie stelde, bleef Josephus' populariteit staande. Op zijn verschijning werd regelmatig met gejuich gereageerd: 'Toen ik opstond en het woord tot hen wilde richten, juichten ze mij bij mijn eerste woorden al toe. Ze riepen "weldoener" en "redder van het land".' En even verderop: 'Mijn verschijning lokte direct een luid applaus van de menigte uit; zij juichten mij toe en betuigden mij enthousiast hun dank voor de wijze waarop ik mijn generaalstaak vervulde.' Toen Johannes vervolgens verscheen, was het volk zo boos op hem dat het zich op hem wilde storten. Maar Josephus wist de menigte te kalmeren. (V 242-265)

Ook in Jotapata, waar Josephus gedurende het hele beleg het bevel voerde, leek de bevolking zeer gelukkig met deze grote generaal in haar midden. Toen Josephus beseftte dat het beleg niet lang meer kon duren, wilde hij vluchten. Maar zodra de burgers dit hoorden, waren ze danig van streek en smeekten ze hem hen niet in de steek te laten, 'daar zij geheel van hem afhankelijk waren. Als hij bleef, was er voor de stad nog een kans op redding, omdat iedereen voor hem zijn uiterste best wilde doen; als de stad viel, was hij hun enige troost.' Josephus probeerde hun duidelijk te maken dat het geen zin had als hij zou blijven: 'Het enige dat zou gebeuren was dat de Romeinen aangezet werden om het beleg nog verder op te voeren, omdat het hun er voornamelijk om te doen was hem in handen te krijgen.' Uiteindelijk streek Josephus met de hand over zijn hart en bleef, tot grote vreugde van het volk. (BJ 3.193-203)

Om zijn populariteit nog te onderstrepen beschrijft Josephus hoe men reageerde toen na de val van Jotapata het gerucht Jeruzalem bereikte dat hij bij de inname zou zijn omgekomen: 'Dit bericht dompelde Jeruzalem in diepe rouw. In ieder huis en iedere familie werd gerouwd om de dood van een familielid, maar het verdriet om de dood van de generaal was algemeen.' (BJ 3.435-436)

Een groot leider

Bij de vijand werd daar natuurlijk anders tegenaan gekeken: daar was Josephus naar eigen zeggen vooral gevreesd en ook dit meet hij breed uit. Korte tijd voor de gebeurtenissen in Jotapata worden Josephus en zijn mannen achtervolgd door een leger van koning Agrippa onder leiding van lijfwachtkapitein Sulla. Op een gegeven moment valt Josephus van zijn paard en breekt enkele botjes in zijn hand. Hij wordt overgebracht naar een dorp om verpleegd te worden. De soldaten zijn zeer bezorgd over zijn gezondheid, maar Sulla en zijn manschappen krijgen juist weer moed als ze horen wat Josephus overkomen is. Zonder een gezonde Josephus zal het een stuk gemakkelijker zijn het kamp binnen te komen. Dit lijkt hen ook bijna te lukken, maar net op tijd komt het bericht dat er troepenversterking op komst is en Sulla en de zijnen slaan op de vlucht.

Als de inname van Jotapata een feit is, geeft Vespasianus opdracht Josephus te zoeken: pas als hij die generaal in handen heeft, zal de oorlog echt voorbij zijn. Hij biedt Josephus dan ook redding aan: ze zullen hem niet doden, maar levend als krijgsgevangene meevoeren. Hoe de Romeinen over hem dachten, blijkt uit de beschrijving van zijn ontvangst als hij de grot uit komt: 'De Romeinen liepen uit om hem te zien; uit de menigte rond de opperbevelhebber klonken de meest uiteenlopende kreten. Sommigen toonden zich zeer verheugd over zijn gevangenneming, anderen bedreigden hem, weer anderen drongen naar voren om hem van dichtbij te kunnen zien. Zij die op een afstand stonden, riepen dat de vijand gestraft moest worden, maar de directe omstanders herinnerden zich zijn daden en verbaasden zich over de ommekeer van het lot. Alle officieren, ook zij die eerst zeer boos op hem waren geweest, kregen bij het zien van hem medelijden.' (BJ 3.393-395)

Cicero, die ongeveer honderd jaar vóór Josephus leefde, beschrijft in zijn werk de ideale generaal: deze is vrij van hebzucht en andere laaghartige driften, heeft zelfbeheersing, is een goede spreker, gezaghebbend en het geluk zelve; bovendien is hij menselijk, nederig en verstandig (*De imperio Cn. Pompei* 13.36-42). Josephus zou goed scoren als je de beschrijving van zijn eigen generaalschap langs de lat van Cicero zou leggen.

De profetie

Josephus muntte niet alleen uit op militair vlak: ook op religieus gebied leek hij zijn vak te verstaan. De voorspelling die hij aan Vespasianus doet met dank aan zijn kennis van de heilige boeken, redt hem zijn leven. Het hele verhaal over de gebeurtenissen in de grot is curieus. Eerst wil hij zich niet overgeven, dan weer wel; hij probeert zijn medeschuilers ervan te overtuigen dat het beter is geen zelfmoord te plegen, maar niemand (op hemzelf en één ander na) komt levend de grot uit. De manier waarop Josephus dit verhaal opgeschreven heeft, is veelzeggend.

Nicanor poogt hem over te halen mee naar buiten te gaan, maar Josephus twijfelt wat hij moet doen. Wanneer Romeinse soldaten dreigen de grot in brand te steken, herinnert hij zich een droom: 'Maar terwijl Nicanor telkens weer op hem inpraatte en Josephus de dreigende houding van de vijandige meute voelde, kwam hem plotseling de herinnering aan die nachtelijke dromen voor de geest, waarin God hem de naderende rampspoed van de Joden en de lotsbestemming van de Romeinse keizers had voorspeld.' (BJ 3.351) Omdat hij zelf als priester ook dromen kan interpreteren, weet hij precies wat hem te doen staat: hij moet deze goddelijke boodschap aan Vespasianus overbrengen.

Voordat hij echter met Nicanor meegaat, bidt hij: ongezien, zoals hij zelf schrijft. Zijn gebed is duidelijk bedoeld voor zijn lezers, aan wie hij wil uitleggen dat zijn keuze met de Romeinen mee te gaan door God ingegeven was – dat het het lot was, en hij dus geen verrader van zijn eigen volk is: 'Omdat het uw wil is het volk der Joden, uw eigen kinderen, in het stof te doen buigen, omdat het lot zich volledig aan de zijde van de Romeinen heeft geschaard, en omdat u mijn geest heeft uitgekozen om de toekomst te voorzeggen, geef ik mij vrijwillig aan de Romeinen over en kies ik voor het leven; u roep ik tot mijn getuige aan dat ik niet vertrek als een verrader, maar als uw dienaar.' (BJ 3.354)

De medeburgers in de grot ontgaat dit gebed en ze willen Josephus ervan proberen te weerhouden te gaan. Maar Josephus ziet het als de wil van God dat hij zich door Nicanor laat meevoeren: het zou zelfs een verraad aan God zijn, zo meent hij, als hij zou sterven voordat hij deze goddelijke boodschap bezorgd zou hebben.

Door de droom en het gebed laat Josephus zijn lezers de inhoud van de profetie weten: het noodlot van de Joden en de lotsbestemming van de Romeinse heersers. Deze profetie die Josephus overgebracht zou hebben wordt ook door enkele Romeinse auteurs genoemd. Suetonius schrijft: 'En toen Josephus, een van de bekende gevangenen, in de boeien geslagen werd, bevestigde hij zelfverzekerd dat hij op korte termijn vrijgelaten moest worden door dezelfde Vespasianus, maar dat deze eerst keizer zou worden.' Cassius Dio noemt Josephus ook: 'Deze voortekenen moesten geïnterpreteerd worden; maar zo niet de uitspraak van een Jood genaamd Josephus: hij – eerder gevangengenomen door Vespasianus, en vastgezet – lachte en zei: "U kunt me nu wel gevangenzetten, maar over een jaar, als u keizer geworden bent, zult u me vrijlaten".'

Beide auteurs noemen dus expliciet de naam van Josephus in combinatie met de voorspelling aan het adres van Vespasianus. Daarbij moet men wel in de gaten houden dat het goed mogelijk is dat beide auteurs het werk van Josephus kenden. Suetonius, levend in Rome aan het eind van de eerste eeuw, zou zelfs Josephus zelf gekend kunnen hebben; en Cassius Dio (die een eeuw later leefde) kan het verhaal op zijn beurt weer bij Suetonius gelezen hebben (als hij het niet uit het werk van Josephus zelf opgepikt heeft). Het feit dat deze twee auteurs Josephus en de profetie noemen, betekent dus niet noodzakelijk dat het verhaal buiten Josephus' werk bekend was.

Er is echter nog een auteur die naar een profetie verwijst, zonder Josephus te noemen: Tacitus. In de geschiedenis van het Romeinse rijk die hij eind eerste, begin tweede eeuw schrijft, spreekt hij over de oorlog met de Joden en de val van Jeruzalem: 'Er was een vaste overtuiging dat in de oude archieven van hun priesters een voorspelling stond van hoe op dat moment het Oosten zeer machtig zou worden en dat er leiders, komend vanuit Judea, een universeel rijk zouden verkrijgen. De mysterieuze voorspellingen hadden gewezen op Vespasianus en Titus.' (*Historiën* 5.13) Tacitus spreekt hier dus niet over Josephus, wat het minder waarschijnlijk maakt dat hij het verhaal uit diens werk zou hebben. Maar het is goed mogelijk dat Josephus en Tacitus dezelfde traditie in gedachten hadden: dat er een profetie in de joodse Bijbel stond, die voorspelde dat er een leider uit het Oosten zou opkomen. In het boek Jesaja (Jes.

41) staat inderdaad een dergelijke profetie die zegt dat een koning uit het Oosten (hier duidelijk verwijzend naar de Perzische koning Cyrus) alle volkeren en koningen zal overheersen omdat God hem die macht zal geven. En er zijn meer Joodse geschriften die een opkomende heerser uit het Oosten noemen.

Het is dan ook goed mogelijk dat het verhaal over deze profetie in de eerste eeuw de ronde deed, en dat zowel Tacitus als Josephus (immers een priester met kennis van de heilige Schriften) van de traditie wist. Dat Josephus deze oude Joodse traditie aan Vespasianus koppelde, blijkt ook uit een andere passage, verderop in *De bello*, waar hij spreekt over een oud (dubbelzinnig) orakel dat in de heilige boeken staat, en dat de Joden tot de oorlog zou hebben aangezet. De Joden dachten namelijk, zo vertelt hij, dat de spreuk ging over iemand uit hun eigen volk die heerser over de wereld zou worden. Veel wijze mannen werden daardoor op een dwaalspoor gebracht, 'terwijl het toch duidelijk was dat het orakel betrekking had op de heerschappij van Vespasianus, die immers in Judea tot keizer is uitgeroepen.' (BJ 6.312-313)

Josephus wist dus van een oude voorspelling. Wellicht had hij deze in gedachten toen hij de grot uit kwam en zijn voorspelling deed, of toen hij dit verhaal opschreef. Als priester en schriftgeleerde kon hij zich erop beroepen de geschikte persoon te zijn om deze profetie nu te verklaren.

Uit het hele verhaal komen vier belangrijke elementen naar voren, die allemaal wijzen op een religieuze insteek: Josephus is profeet, droomuitlegger, priester en bidder. Alle vier deze elementen zijn uniek voor Josephus' werk, uitsluitend gebruikt in dit verhaal dat gaat over het belangrijkste moment van zijn leven.

Dat hij profeet zou zijn, blijkt uit de voorspelling die hem van Godswege gedaan is, en waarmee hij de toekomst kan voorzeggen: God heeft zijn geest uitgekozen om de toekomst te voorzeggen, zo schrijft hij. En daarbij is het bijzonder dat hij ook weet wat hij ermee moet doen: 'Hij was namelijk een droomuitlegger en verstond de kunst orakelspreuken van God te verklaren.' Door zichzelf zo te presenteren, stelt hij zich op een lijn met Jozef en Daniël, bekende Joodse figuren die ook beroemd waren om hun kunsten als droomuitlegger. Maar anders dan Jozef en Daniël, gebruikt Josephus de heilige boeken om de droom te begrijpen, zoals blijkt uit het vervolg: 'Omdat hij ook een

priester was en afstamde van priesters, was hij goed op de hoogte van de profetieën in de heilige boeken. Op dit bijzondere uur had hij de goddelijke inspiratie om hun betekenis te kunnen verklaren.’ Vaak noemt Josephus de status die hij heeft als telg van een priesterfamilie, maar dit is de enige plek waar we hem zo ongeveer het priesterschap *zien* uitoefenen.

Ook het gebed is een bijzonder element, aangezien Josephus zichzelf op geen enkel ander moment als biddend presenteert. Andere personages bidden vaak in Josephus’ werk, maar hijzelf doet dat nooit – alleen op dit keerpunt in zijn leven.

Het is alsof Josephus met al deze elementen de rechtvaardiging van zijn beslissing op religieuze wijze wil onderstrepen. Teneinde het grote verwijt dat zijn volksgenoten hem maakten te weerleggen was het zaak dat hij met iets goeds kwam en dat was zijn vroomheid: als het allemaal de bedoeling van God is geweest, dan kan men hem toch niets verwijten?

Het Josephus-probleem

Voordat Josephus daadwerkelijk de grot uit kon lopen, moest hij nog zijn medeschuilers overtuigen. Zij wilden zelfmoord plegen en weigerden Josephus daaraan te laten ontsnappen. Josephus’ vindingrijkheid kwam hem daarbij te hulp: hij stelde voor dat zij, in plaats van ieder zichzelf, elkaar zouden doden. Door middel van loting zou dan bepaald worden wie wanneer aan de beurt was. Zoals bekend ontsnapte Josephus op deze manier aan de dood, ‘door het lot of door Gods voorzienigheid’, zo zegt hij zelf.

Er is veel over deze gebeurtenis nagedacht: hoe heeft Josephus het zo kunnen organiseren dat hij als een van de laatste twee overbleef. In de vierde eeuw maakte iemand een vrije vertaling van *De bello judaico* in het Latijn. Het werk wordt toegeschreven aan ene Hegesippus (waarschijnlijk een verbastering van de naam Josephus). De auteur legt in dit werk uit hoe Josephus de dans ontsprong. De mannen vormden een cirkel en kozen iemand uit als nummer één. Vanaf deze persoon werd geteld en elke derde persoon werd gedood – net zo lang tot er maar twee overbleven, onder wie Josephus.

Ook in de wiskunde heeft men zich hiermee beziggehouden en het wordt zelfs officieel het ‘Josephus-probleem’ genoemd. Dit probleem gaat over een

cirkel bestaande uit een bepaald aantal punten: bijvoorbeeld eenenveertig, zoveel als er personen in de grot waren. Van deze punten gaat men er volgens een regelmatig patroon steeds één wegstrepen, bijvoorbeeld elk derde punt, zoals volgens Hegesippus in de grot elke derde persoon werd gedood. Uiteindelijk blijft er dan één over; de kunst is dus om te berekenen welk punt (of welke persoon) dit is. Zo leeft Josephus dus zelfs voort in de exacte wetenschappen.

Een verrader?

Als de mensen in Jeruzalem horen dat Jotapata is ingenomen en dat er geen overlevenden zijn, is iedereen in rouw gedompeld. Vooral Josephus is het object van rouw – totdat men erachter komt dat hij niet dood is, maar als krijgsgevangene bij de Romeinen verblijft: dan is iedereen woedend op hem. Evenals hij de positieve reacties op zijn persoon beschreef, geeft hij hier met verve weer hoezeer hij de gemoederen bezig weet te houden: ‘Hun uitingen van woede over het feit dat hij nog in leven was, waren even emotioneel als hun eerdere gevoelens van genegenheid om zijn vermeende dood. Sommigen maakten hem uit voor lafaard, anderen scholden hem uit voor verrader. De hele stad kookte van woede. Josephus werd uitgemaakt voor alles wat lelijk was. [...] Hun vijandschap tegen de Romeinen groeide alleen maar door de gedachte dat zij zich in hun wraak op hen ook op Josephus wreekten. Zo groot was de agitatie die Jeruzalem in haar greep hield.’ (BJ 3.438-442)

Die verwijten hebben Josephus zijn leven lang achtervolgd. Zoals ook blijkt uit de manier waarop hij het verhaal in de grot vertelt, probeerde hij zich al in *De bello judaico* te rechtvaardigen. In de toespraak die hij houdt tot zijn grotgenoten die zelfmoord willen plegen, zegt hij: ‘Ik zal nooit overlopen naar het leger van de vijanden om een verrader van mijzelf te worden’. Zelf zag hij zijn stap niet als verraad: vechten in het leger van de vijand – dat is verraad; hij deed slechts wat onvermijdelijk was.

De episode in de grot redde Josephus niet alleen het leven, ze veranderde ook zijn leven en toekomst. In plaats van een politiek en militair gevierd leider te zijn,

werd hij nu als krijgsgevangene met de Romeinen meegevoerd. Hij zou uiteindelijk eindigen als vrij man, in Rome, maar zover was het nog niet.

Hoofdstuk 4 - Josephus als propagandist

Jozef trekt als gevangene met de Romeinse karavaan mee en leert zo in Caesarea zijn tweede vrouw kennen: ze is een van de mensen die Vespasianus gevangenneemt. Op bevel van de Romein trouwt Jozef met haar.

Als Vespasianus tot keizer uitgeroepen wordt, herinnert hij zich de voorspelling die Jozef hem deed en hij laat hem bij zich komen. Hij laat Jozef vrij en verlost hem van zijn boeien. Op voorstel van Titus laat hij die zelfs met een bijl breken in plaats van gewoon openen, een teken dat men zijn gevangenschap als onrechtmatig beschouwt en dat men hem vanaf nu zal accepteren als iemand die nooit gevangen is geweest.

Omdat hem geen andere keus rest, blijft Jozef bij Vespasianus en trekt met hem naar Alexandrië. Zijn nieuwe vrouw gaat niet mee maar verlaat hem. In Alexandrië vindt hij zijn derde vrouw.

Langzaam maar zeker trekt de Romeinse karavaan daarna richting Jeruzalem. Wanneer ze voor de poorten van de stad staan, inmiddels onder leiding van Titus, krijgt Jozef een opdracht: hij moet naar de stad gaan om de mensen aldaar ertoe over te halen zich over te geven. In een aantal ontroerende toespraken (waar Jozef zelf veelvuldig door in tranen is) die hij onder andere afsteekt terwijl hij over de stadsmuur heen en weer loopt, probeert hij de rebellen in de stad duidelijk te maken dat de hele situatie de bedoeling van God is en dat het geen zin heeft zich te verzetten: daarmee veroorzaken ze alleen maar de verwoesting van de stad en de Tempel. Helaas luisteren de rebellen niet naar hem. In de stad hebben Johannes van Gischala en Simon, de zoon van Gioras de leiding over de opstand. Hun troepen verwaarlozen het volk; mensen worden mishandeld, prominenten opgesloten en geëxecuteerd. Onder de mensen die opgesloten worden, zijn de vader en moeder van Jozef.

Tijdens een van zijn rondgangen gooit iemand een steen die Jozef tegen het hoofd raakt, waarop die van de muur valt. In de stad gaat het gerucht dat hij dood is. De opstandelingen zijn blij, maar in de gevangenis zit de moeder van Jozef: zij doet tegenover de buitenwereld alsof het haar niet kan schelen, maar aan dienstmeisjes geeft ze haar verdriet toe. Gelukkig voor moeder blijkt het gerucht

niet op waarheid te berusten; zodra hij kan, verschijnt Jozef alweer op de muur. Het volk is blij, de opstandelingen zijn van hun stuk gebracht.

Omdat Titus de Tempel niet wil verontreinigen, stuurt hij wederom Jozef op pad om de opstandelingen zover te krijgen dat ze dan toch tenminste buiten de stad en de Tempel zullen vechten. Maar wederom vindt zijn smeekbede geen gehoor. Titus en zijn leger nemen de stad en de Tempel in; ze verwoesten en verbranden alles en iedereen die ze op hun weg tegenkomen. Terwijl dit aan de gang is, blijft Jozef wanhopig over de muur lopen om te proberen de mensen ertoe te bewegen dat wat nog rest te redden door zich over te geven, maar het is tevergeefs: de stad en de Tempel worden met de grond gelijkgemaakt. 'Noch haar ouderdom, noch haar onmetelijke rijkdom, noch haar volk, over de hele wereld verspreid, noch ook de grote reputatie van haar godsdienst waren in staat haar van de ondergang te redden. Zo eindigde dan het beleg van Jeruzalem.' (BJ 6.442)

Na de verwoesting van Jeruzalem krijgt Jozef van Titus land buiten de stad. Daarbij mag hij uit de puinhopen van de stad meenemen wat hij maar wil, maar in plaats daarvan vraagt hij de vrijlating van enkele gevangenen: zijn broer Mattias met vijftig vrienden en een grote groep vrienden en familie. Ook neemt hij de heilige boeken mee die Titus hem aanbiedt. Enkele gekruisigde vrienden krijgen een eervolle begrafenis. Daarna gaat Jozef in het gevolg van Titus mee naar Rome.

Enmaal in Rome besluit Jozef alles over de oorlog en de gebeurtenissen die daartoe geleid hebben op te schrijven. Hij vertaalt dat wat hij al eerder in het Aramees schreef naar het Grieks, zodat behalve de Joden ook de Grieken en Romeinen er kennis van kunnen nemen. Zo schrijft hij, met medeweten van Titus, De bello judaico ('Over de joodse oorlog'). Koning Agrippa ii leest delen van het werk en geeft daaraan zijn goedkeuring. Uiteindelijk wordt het geschrift aangeboden aan Vespasianus.

Bij de Romeinen

Na zijn vrijlating speelde Josephus een bijzondere rol in de oorlog. Hij ging niet terug naar waar hij vandaan kwam. Dat zou ook lastig geweest zijn: in Galilea woedde de oorlog volop en naar Jeruzalem gaan was sowieso geen optie, want daar zag iedereen hem als verrader. Het beste voor hem was daarom bij de

Romeinen te blijven. Die vonden dat ook nuttig, want Josephus kon ingezet worden voor onderhandelingen en om de mensen toe te spreken in hun eigen taal, zodat ze misschien eerder geneigd zouden zijn toe te geven.

Propaganda

De stad en de Tempel gingen Josephus vanzelfsprekend aan het hart, en hij voerde zijn opdrachten met verve uit. Zo schrijft hij dat hij, zelfs toen de stad al in brand stond, doorging met zijn pogingen de Zeloten ertoe over te halen wat nog van de stad over was te redden. Dergelijke toespraken hield hij met heel zijn hart: 'Zo sprak Josephus onder geweeeklaag en in tranen, totdat zijn stem het van het snikken begaf. Zelfs de Romeinen hadden medelijden met hem. Ze bewonderden zijn instelling.' (BJ 6.111-112)

De rebellen zijn er volgens Josephus de oorzaak van dat het oorlog is en dat de stad verwoest is. Aan het begin van het beleg van Jeruzalem vraagt hij hun de stad te sparen en niet te vechten: 'Jullie, met jullie harten van ijzer, gooi de wapens weg, heb erbarmen met jullie vaderstad'. (BJ 5.416)

Er staan verschillende toespraken van Josephus in *De bello judaico* (in *Vita* is de periode niet beschreven). Uit die toespraken wordt ook de boodschap van het hele werk duidelijk: dat God de Joden strafte door middel van de Romeinen, en dat het geen zin had zich daartegen te verzetten. Josephus maakt dit in de toespraken aan zijn volksgenoten duidelijk door aan te geven dat niet de Romeinen hun tegenstanders zijn geweest, maar dat dit in werkelijkheid God was. Die vond het nodig het volk te straffen vanwege zijn wetteloosheid; de Romeinen gebruikte hij daarvoor als zijn instrument. Dat zegt Josephus bijvoorbeeld wanneer hij probeert de mensen in Jeruzalem ertoe over te halen zich over te geven: 'Luister goed. Dan dringt het misschien tot jullie door dat jullie niet alleen tegen de Romeinen vechten, maar ook tegen God' (BJ 5.378) en: 'God is het, God zelf, die zich van de Romeinen bedient om de Tempel in het vuur te reinigen en de stad te verdelgen die door zoveel misdaden is bezoedeld.' (BJ 6.110)

In een van zijn toespraken gaat Josephus zelfs nog verder: 'God deed de heerschappij over de wereld rondgaan van het ene volk op het andere; en nu was Italië de zetel van die heerschappij.' (BJ 5.367) Verderop geeft hij een uitgebreide

opsomming van de manieren waarop God het Joodse volk door de geschiedenis heen heeft bijgestaan en hoe het volk het zonder wapens wist te redden: 'Zo is het ons volk niet gegeven de wapens te voeren,' zegt hij, 'oorlog is voor ons altijd uitgelopen op een nederlaag. Het is de plicht van hen die deze heilige plaats beheren, alles over te laten aan het oordeel van God.' (BJ 5.399-400)

Het grootste deel van *De bello judaico* is doortrokken van deze boodschap. Niet alleen in Josephus' eigen toespraken is dat te lezen, maar ook koning Agrippa **ii** krijgt dergelijke woorden in de mond gelegd. Aan het begin van de oorlog probeert Agrippa de Joden ervan te weerhouden het op te nemen tegen de wrede procurator Florus: 'Julie rest niets anders dan goddelijke bijstand. Maar zelfs die is te vinden aan de zijde van de Romeinen, want zonder Gods hulp was zo'n groot rijk nooit tot stand gekomen.' (BJ 2.390) En zelfs Titus zegt, wanneer hij na de overwinning de sterke gebouwen in Jeruzalem ziet: 'We hebben in deze oorlog God aan onze zijde gehad. God was het die de Joden uit deze bolwerken naar beneden heeft gehaald. Wat zouden mensenhanden of artillerie en stormrammen tegen zulke torens hebben kunnen utruchten?' (BJ 6.411)

Ook wil Josephus duidelijk maken dat de Romeinen geen boemannen zijn. Zo vertelt hij hoe Titus, bij zijn poging de burcht Antonia in te nemen, hem bij zich riep omdat hij gehoord had dat het volk het dagelijks offer niet meer kon vervullen. Daarop vroeg hij Josephus aan opstandelingenleider Johannes voor te stellen buiten de muren te vechten als hij dan zo graag wilde vechten. 'Hij moest het heiligdom niet langer ontheiligen en niet langer tegen God zondigen.' (BJ 6.93-95) Maar wanneer Johannes niet toegeeft en de opstandelingen met wapens door de Tempel en zelfs het heilige der heiligen lopen ('terwijl het bloed van hun vermoorde volksgenoten nog aan hun handen kleefde') ontstaat er verontwaardiging bij de Romeinen vanwege dit goddeloze optreden van de Joden: 'Onder de soldaten was er niet één die niet met huiver opkeek naar de Tempel en niet op zijn knieën bad dat de bandieten nog tot inkeer zouden komen voordat het leed onherstelbaar was.' (BJ 6.122-123)

Maar het leed was onherstelbaar en Jeruzalem werd ingenomen en verwoest in het jaar 70. Een jaar dat een keerpunt zou zijn in de geschiedenis van het

Jodendom: er was geen Tempel meer, geen zelfstandige staat. Ook voor Josephus betekende 70 een keerpunt: hij verliet Judea en ging naar Rome, samen met Titus.

(Terug) in Rome

Bij terugkomst uit Judea werd Titus groots onthaald met een triomftocht. Een dergelijke triomftocht was statusverhogend, en een speciale eer, waarvoor een overwinnaar toestemming moest krijgen van het volk via een stemming. Zo'n stemming kon er natuurlijk alleen komen als de senaat die in wilde stellen. Het kwam wel eens voor dat de triomftocht niet toegekend werd, maar Titus mocht samen met zijn vader Vespasianus als *imperator* (een eretitel voor overwinnaars) Rome binnenkomen. Krijgsgevangenen liepen mee; de executie van hun leider was het hoogtepunt van de voorstelling. Josephus werd dat allemaal bespaard: hij was erbij als vrij man.

In *De bello judaico* beschrijft hij de processie, waarin ook voorwerpen uit de Tempel werden megedragen: 'De oorlogsbuit werd in een grote massa megedragen, alles door elkaar. Men had echter een aparte plaats ingeruimd voor alles wat men in de Tempel buit gemaakt had: een gouden tafel die vele talenten woog; een kandelaar, ook van goud, maar van een ander model dan die we voor dagelijks gebruik hebben. Uit de voet verhief zich in het midden een schacht en van die schacht takten dunne stengels af, die geplaatst waren in de vorm van een drietand; elke stengel was aan zijn uiteinden bewerkt tot een lamp. Er waren zeven lampen. Daarmee wordt aangegeven hoeveel waarde de Joden aan het getal zeven toekennen. De wet van de Joden werd daarop als laatste stuk van de oorlogsbuit voorbij gedragen.' (BJ 7.148-150) Op het Forum Romanum is nog de triomfboog te zien die voor Titus gebouwd werd na zijn dood, als aandenken aan zijn overwinning op Judea. Op die boog staan de voorwerpen uit de Tempel afgebeeld.

De bello judaico

Niet lang na de triomftocht zal Josephus aan de slag gegaan zijn met *De bello judaico*. In de proloog van dat werk zegt Josephus dat hij wat hij eerder in zijn

eigen taal schreef, in het Grieks vertaalde om ook de Grieken en Romeinen op de hoogte te stellen van de oorlog. 'Zijn eigen taal' was in dit geval het Aramees. Dit kunnen we opmaken uit Josephus' opmerking over de mensen die al in de gelegenheid waren zijn relaas te lezen: mensen uit Parthië, Babylon en Adiabene – allemaal gebieden waar men Aramees sprak. Door het verslag in hun taal hadden deze mensen volgens Josephus nu een eerlijke voorstelling van zaken omtrent de oorlog, en daarom zou het raar zijn als Grieken en Romeinen die zelf in de oorlog meegevochten hadden, er niets over zouden weten.

Waarschijnlijk leek deze Aramese versie maar weinig op de Griekse die we nu kennen – als de eerste überhaupt al echt bestaan heeft. Er is geen enkel exemplaar van teruggevonden, noch een verwijzing ernaar anders dan in deze proloog van Josephus zelf. Als het werk bestaan heeft, zal het een beknopter verslag zijn geweest, dat niet wijdverspreid was. Wanneer hij dat dan schreef, is niet bekend. Het zou kunnen zijn dat Josephus tijdens de oorlog een soort dagboek bijhield. Zelf zegt hij daar in een later werk over: 'Ik heb alles punt voor punt naar waarheid opgetekend en ik ben zelf steeds bij alle gebeurtenissen persoonlijk aanwezig geweest. [...] Ik noteerde zorgvuldig alles wat ik in het Romeinse kamp zag en behalve mijzelf was er niemand die kon verstaan wat de deserteurs en vluchtelingen allemaal rapporteerden. Vervolgens heb ik, toen ik eenmaal in alle rust in Rome zat en ik al mijn materiaal had geordend, mijn verslag van de gebeurtenissen op schrift gesteld.' (CA 1.49-50)

Datum en inhoud

De bello judaico is ergens tussen 75 en 81 voltooid. In BJ 7.158-161 vertelt Josephus over de stichting van een 'tempel voor de vrede' in Rome door Vespasianus. Van de Romeinse auteur Cassius Dio weten we dat deze tempel in het jaar 75 gewijd werd, dus *De bello* zou pas daarna voltooid zijn. In *Vita* kunnen we lezen dat Josephus zijn werk liet lezen aan Vespasianus. Aangezien deze in het jaar 79 overleed, beschouwt men dit vaak als de uiterste datum waarop *De bello judaico* verschenen kan zijn. Het is echter ook mogelijk dat Vespasianus niet de uiteindelijke versie gezien heeft. Het completere werk zou dan tijdens de regering van Titus verschenen zijn. Dit komt ook overeen met het positieve beeld dat Josephus van Titus scheidt, en met de opmerking in *Vita* dat Titus zijn

handtekening op *De bello* heeft gezet. In *Vita* vertelt Josephus ook dat zijn werk behalve door Vespasianus eveneens door koning Agrippa **ii** gelezen is, en dat Titus de boeken liet publiceren, omdat hij het zo belangrijk vond dat ze 'de enige bron zouden worden waaruit informatie over zijn daden werd geput'. (V 363)

De bello judaico bestaat uit zeven boeken. Aan de eigenlijke geschiedenis gaat een uitgebreide proloog vooraf, waarin Josephus vertelt waarom hij het werk schrijft en waarin hij andere geschiedschrijvers (vooral Grieken) bekritiseert omdat ze schrijven over gebeurtenissen van lang geleden, die al eerder beschreven zijn. Na een synopsis van het werk begint het verhaal.

Het werk gaat, zoals de titel al zegt, over de Joodse Oorlog en de (lange) aanloop daar naartoe. Josephus laat zijn verhaal beginnen in 168 v.Chr., wanneer Antiochus **iv** Epiphanes Jeruzalem inneemt en de Makkabeeën de strijd met hem aanbinden. Hij neemt deze lange aanloop omdat hij wil beginnen waar de schrijvers van de oude geschiedenis en de profeten (de joodse Bijbel dus) zijn opgehouden. Vervolgens beschrijft hij de regeringsperiode van de Hasmoneeën, met als hoogtepunt het koningschap van Herodes de Grote. Het tweede boek begint met de strijd tussen de nakomelingen van Herodes, die erin resulteert dat Judea officieel een Romeinse provincie wordt. Daartussendoor staat de lange beschrijving van de drie Joodse sekten, de farizeeën, sadduceeën en essenen.

Daarna beschrijft Josephus hoe door het wanbestuur van diverse procuratoren verzet ontstaat onder de Joden, hetgeen culmineert in de Joodse Oorlog. Eerst vertelt hij hoe de strijd begon na de nederlaag van Cestius, gevolgd door zijn eigen optreden in Galilea; daarna volgt een uitgebreid verslag van het beleg en de inname van Jotapata, en van zijn eigen gevangenneming.

Het grootste deel van het werk beslaat de tijd daarna: de triomfen van de Romeinen en zijn eigen pogingen om met toespraken de Joden te bewegen hun verzet op te geven. Zo lezen we hoe Vespasianus en Titus de rest van Galilea innemen, hoe Johannes van Gischala naar Jeruzalem vlucht, en hoe opstandelingen (de Zeloten) proberen de macht te grijpen in Jeruzalem. Er volgt veel onderlinge strijd tussen de leiders Johannes, Simon en Eleazar (de Zelotenleider); het volk is daar de dupe van. In de tussentijd wordt Vespasianus tot keizer uitgeroepen en Josephus (na het uitkomen van zijn voorspelling)

vrijgelaten. Zeer uitgebreid beschrijft Josephus vervolgens de strijd om Jeruzalem en hoe Titus en de zijnen de stad en de Tempel verwoesten.

Het zevende boek vertelt eerst over de feesten en triomf van Titus na zijn overwinning, afgewisseld met de problemen die er nog zijn op diverse plaatsen in de regio. Uitgebreid komt de val van Masada aan de orde. Tot slot schrijft Josephus nog over problemen in Alexandrië en Cyrene, en de poging van Jonathan van Cyrene hem te beschuldigen van verraad. Die wordt daarvoor echter gestraft door Vespasianus. Met een standaard slotwoord sluit Josephus dan zijn boek af: 'Hiermee ben ik aan het einde gekomen van mijn geschiedenis. Aan het begin heb ik aangekondigd dat ik iedereen die daarover meer wilde weten, uitvoerig en gedetailleerd zou uiteenzetten hoe die oorlog tegen de Joden door de Romeinen gevoerd is. Het oordeel over mijn presentatie laat ik over aan de deskundigen op dat terrein. Maar ik durf zonder aarzeling te zeggen dat ik mij door mijn hele boek heen ten doel heb gesteld de waarheid en niets dan de waarheid te schrijven.'

Publiek

Josephus geeft zelf in zijn voorwoord aan dat dit werk gericht is op een Grieks-Romeins publiek. Maar als je *De bello* leest, lijkt het werk eerder bedoeld te zijn voor Joden. Een steeds terugkerend motief is het idee dat de oorlog en de verwoesting van Jeruzalem zo door God bedoeld zijn; dat de Romeinen het instrument waren van God en dat het daarom voor de Joden geen zin had zich te verzetten. Zo'n boodschap is niet bestemd voor de overwinnaars – het is juist wat de verliezers moeten horen: zij moeten zich neerleggen bij de situatie en ontmoedigd worden zich verder nog te verzetten.

De vraag is echter hoe aannemelijk het is dat het werk inderdaad door mensen gelezen is voor wie deze boodschap nuttig zou zijn. Het is niet heel waarschijnlijk dat de opstandelingen in Judea een kopie onder ogen hebben gekregen. Wel zal het gelezen of gehoord zijn door een elite in Rome – deels Joden, deels niet-Joden. Publiceren was in de oudheid namelijk iets heel anders dan wat daar tegenwoordig onder verstaan wordt. Er was immers nog geen boekdrukkunst, dus men moest alles met de hand kopiëren. Ook las men een boek (of een boekrol, wat toen de meest gebruikelijke vorm was) niet zoals

tegenwoordig: meestal ging het door middel van voorlezen of reciteren. Een rijk iemand kon een boekrol laten voorlezen door een slaaf, of er werden bijeenkomsten georganiseerd waar een auteur zijn werk (al dan niet in voltooide vorm) liet voordragen in aanwezigheid van een kring van bekenden.

Als een werk klaar was, werd dit niet in vele exemplaren gekopieerd, maar aan een beperkt aantal mensen gestuurd. Zo stuurde Josephus *De bello* naar Vespasianus en Titus, wat twee keer overschrijven betekende, hetgeen een kostbare aangelegenheid was.

Het ging dus uitsluitend om een elite die toegang had tot literatuur: de 'gewone' mens had daar de tijd, het geld en de kennis niet voor. Overigens moet dit ook betekend hebben dat Josephus goede contacten had onder de elite in Rome: anders was er niemand geweest om naar zijn teksten te luisteren. Daarover later meer.

De invloed van bronnen

Wanneer een auteur bronnen gebruikt voor zijn werk, hebben die altijd invloed op de inhoud. Het is echter niet altijd duidelijk welke bronnen iemand gebruikt heeft, en voor welke delen. Soms zegt de auteur zelf waar hij de informatie vandaan heeft, of citeert hij een ander. Het is ook mogelijk dat een bron bewaard is gebleven, en dus nog steeds aan ons bekend is. In dat geval is dit vaak te traceren aan de hand van bijvoorbeeld verhalen die al dan niet opgenomen zijn, of taalgebruik dat specifiek is. Zo weten we bijvoorbeeld dat Josephus voor zijn relaas over de strijd van de Makkabeeën tegen de Seleuciden het *eerste* Makkabeeënboek (**i** Makkabeeën) gebruikt heeft, en niet het tweede: bepaalde elementen komen namelijk niet met dat laatste overeen.

Voor *De bello judaico* put Josephus veel uit eigen ervaring; maar daarbij heeft hij ook bronnen gebruikt – vooral voor de geschiedenis die voorafgaat aan de oorlog. We kennen die helaas niet allemaal. Er is echter één auteur wiens werk duidelijk zijn sporen heeft achtergelaten: Nicolaus van Damascus. Die sporen zijn onder andere zichtbaar in Josephus' verhaal over hogepriester Johannes Hyrcanus **ii**.

Johannes Hyrcanus **ii** was de zoon van Alexander Jannaeus en Alexandra. Na de dood van zijn vader in 76 v.Chr. werd Hyrcanus door zijn moeder tot hogepriester van Palestina benoemd, terwijl Alexandra zelf het koningschap op zich nam – tot grote onvrede van Hyrcanus' jongere broer Aristobulus **ii**, die zichzelf geschikter vond dan zijn broer. Toen Alexandra stierf, in 67, ontstond een strijd tussen beide broers, die erin resulteerde dat Aristobulus de macht kreeg. Van diverse kanten ging men zich ermee bemoeien: Arabieren, Idumeeërs en Romeinen kozen een zijde en mengden zich in de strijd. Uiteindelijk trokken de Romeinen (en met hen Hyrcanus) aan het langste eind: in het jaar 63 v.Chr. veroverde de Romeinse veldheer Pompeius Jeruzalem. Deze nam Aristobulus gevangen en zette Hyrcanus weer op de troon. Hyrcanus werd wederom hogepriester, wat niet alleen geestelijke, maar ook wereldlijke heerschappij inhield: de hogepriester was tegelijk ook koning, of in dit geval etnarch, 'vorst van het volk'.

Gedurende bijna zijn hele verdere regering heeft Hyrcanus samengewerkt met de Idumeeër Antipater (de vader van de latere koning Herodes de Grote). Het was een nauwe samenwerking: velen denken zelfs dat Hyrcanus het merendeel van de staatszaken aan Antipater overliet. Toen Antipater in 43 v.Chr. vermoord werd, regeerde Hyrcanus nog drie jaar, totdat de Parthen hem in 40 afzetten en als krijgsgevangene meenamen. In 31 werd hij na zijn vrijlating gedood door Herodes, die inmiddels koning was.

De invloed die het werk van Nicolaus van Damascus op dit verhaal heeft gehad, blijkt uit de manier waarop Josephus over Hyrcanus schrijft. In het hele verhaal lijkt Josephus namelijk niet zo enthousiast over deze man: niet over zijn persoonlijkheid, en nog minder over zijn politieke competenties.

Het enige positieve dat Josephus over Hyrcanus te melden heeft is dat hij goedhartig en ingetogen was. Maar vooral die ingetogenheid droeg er volgens hem toe bij dat hij weinig ondernemend was in staatszaken: Hyrcanus was lui. Hij was betrokken noch bekwaam: hij was namelijk te traag van begrip en te slap voor het koningschap. Bovendien was hij niet geschikt voor de politiek vanwege zijn lafheid en dwaasheid.

Ook op persoonlijk gebied houdt het niet over. Josephus vertelt dat Hyrcanus' broer Aristobulus hem overtrof in kracht en zelfvertrouwen. Hij was arm, krenterig en onbetrouwbaar. In een treffende anekdote vertelt Josephus dat Hyrcanus flauwviel toen hij zag dat iemand omsingeld, mishandeld en vermoord werd – iets wat voor een koning van die tijd niet echt van moed getuigde.

Het is verleidelijk uit dit alles te concluderen dat Josephus geen hoge dunk had van de regeringskwaliteiten van Hyrcanus: het was een aardige man, maar totaal ongeschikt voor de macht. Dat hij toch zo lang regeerde, kwam doordat hij Antipater aan zijn zijde had: deze voerde volgens Josephus met grote energie en daadkracht het bestuur over de stad.

Daarmee in tegenspraak is echter dat de Romeinen *wel* gelukkig leken met Hyrcanus. Dit blijkt uit een aantal Romeinse decreten die Josephus zelf citeert en die gaan over de vriendschapsbanden tussen Hyrcanus en de Romeinen. Uit deze decreten (waarin Antipater overigens niet ter sprake komt) valt op te maken dat Hyrcanus goed bekendstond bij de Romeinen.

In Josephus' latere werk *Antiquitates judaicae* staan verschillende van zulke decreten na elkaar. Daarin staat vermeld dat Hyrcanus en zijn kinderen vanaf ongeveer 48 v.Chr. als vrienden en bondgenoten van het Romeinse volk golden. In de verschillende teksten worden daarvoor diverse redenen genoemd: Hyrcanus heeft blijk gegeven van trouw aan en inzet voor de Romeinse zaak; hij heeft vijftienhonderd soldaten aan Caesar gestuurd toen die oorlog voerde tegen Alexandrië, en hij heeft zich onderscheiden in het gevecht tegen Mithridates. In een latere passage wordt nog een keer benadrukt dat Hyrcanus, zijn nakomelingen en de Joden 'door de senaat en het volk van Rome dank wordt betuigd op een manier die in overeenstemming is met hun welwillendheid tegenover ons [de Romeinen] en de goede diensten die ze ons bewezen hebben' (AJ 14.212). Ook staat in de decreten dat Hyrcanus en zijn kinderen permanent de titels van hogepriester en etnarch krijgen, inclusief de daarbij horende privileges en rechten.

Dit is dus een heel ander beeld van Hyrcanus dan het beeld dat uit Josephus' verhalen over hem naar voren komt. De vraag is wat de reden kan zijn voor deze inconsistentie van Josephus. Waarom citeert hij zo uitgebreid de positieve decreten (inclusief zelfs enkele die helemaal niet over deze Hyrcanus

gaan, maar over zijn grootvader, Hyrcanus i), terwijl uit de rest dat negatieve beeld van Hyrcanus naar voren komt?

Dit moet te maken hebben met zijn bronnen. Behalve de map met decreten, waaruit Hyrcanus als een loyale en stabiele heerser naar voren kwam, moet Josephus over een bron hebben beschikt die de hogepriester zwak afschilderde. Josephus nam beide bronnen kritiekloos over – het verschil is niet anders te verklaren.

Wat was dan die bron, is nu de vraag. Gedurende het hele relaas over Hyrcanus dringt zich de vraag op wie eigenlijk de hoofdpersoon is. Is dat wel Hyrcanus? Overal duikt Antipater op, die zoals gezegd in de decreten niet genoemd wordt. Na Antipaters dood gaat het vooral over diens zonen, Phasaël en Herodes. Het is dan ook zeer goed denkbaar dat het verhaal van Josephus over deze periode grotendeels is overgenomen uit een bron die niet primair over Hyrcanus schrijft, maar over Antipater en Herodes de Grote. En dat was het werk van Nicolaus van Damascus.

Nicolaus was de vriend en adviseur van Herodes de Grote en schreef veel werken, waaronder een biografie van keizer Augustus, en een geschiedwerk van 144 boeken, dat liep vanaf 'het begin' tot aan de tijd van Herodes. Voor het verhaal over Hyrcanus en Aristobulus kan Josephus goed Nicolaus' werk over de carrière van Herodes gebruikt hebben. Het doel van het verhaal van Nicolaus kan zijn geweest te vertellen hoe geweldig Herodes' vader Antipater was. Dat is eenvoudiger te bewerkstelligen als daarnaast dan iemand staat die een zwakke en onkundige indruk maakt: Hyrcanus, de rechtmatige heerser van dat moment. Josephus nam die verhoudingen van Nicolaus over en corrigeerde deze niet – ook niet nadat hij kennis had genomen van de decreten.

Van het werk van Nicolaus zijn helaas slechts enkele fragmenten bewaard gebleven. Bij antieke tekstfragmenten gaat het meestal niet om papyrussnippers met stukjes tekst, maar om passages geciteerd zijn boeken van andere schrijvers. Zo zijn delen van het werk van Nicolaus terug te vinden bij de kerkvader Eusebius, maar ook in het werk van Josephus. Daardoor weten we dat Josephus het werk van Nicolaus gekend moet hebben en dit zelfs tot zijn beschikking gehad moet hebben: anders had hij er niet uit kunnen citeren. Omdat we dat

weten, kunnen we uitgaan van de mogelijkheid dat hij Nicolaus ook als bron gebruikt heeft voor het verhaal over Hyrcanus **ii**.

In een volgend hoofdstuk zullen nog andere manieren aan de orde komen waarop bronnen van invloed zijn geweest op het werk van Josephus.

Historiografie

De bello judaico is een geschiedkundig werk, evenals Josephus' andere grote werk, *Antiquitates judaicae*. Maar in *De bello* bedrijft hij een heel andere soort historiografie dan in *Antiquitates*. Dit verschil heeft onder andere te maken met het doel waarmee het werk geschreven is; ook dat heeft immers invloed op de inhoud. *De bello judaico* is, zoals gezegd, geschreven om het verloop van de Joodse Oorlog weer te geven, om te vertellen hoe het zo gekomen is, en om mensen ervan te overtuigen dat het niet anders had kunnen aflopen. *Antiquitates* is daarentegen geschreven om niet-Joden te vertellen over de geschiedenis en de ouderdom van het Joodse volk en zijn religie.

Een ander verschil is dat Josephus zich in *De bello* voornamelijk tot het recente verleden beperkt, terwijl hij in *Antiquitates* de hele geschiedenis van het volk wil beschrijven, van het begin tot nu. In het voorwoord van *De bello judaico* gaat Josephus in tegen de Griekse historici die er de voorkeur aan geven te schrijven over gebeurtenissen die lang geleden hebben plaatsgevonden ('over het grijze verleden van de Assyriërs en de Meden, alsof daar vroeger niet al genoeg mooie boeken over verschenen zijn', BJ 1.13). Josephus zegt echter dat het beter is te schrijven over de geschiedenis waarbij men zelf betrokken is geweest, zoals de voorgangers van deze Grieken deden. Dit komt namelijk volgens hem de geschiedschrijving alleen maar ten goede: 'zij konden het zich tegenover hun lezers die zelf ook al het een en ander wisten, eenvoudig niet permitteren er zomaar wat op los te fantaseren'. Een goede historicus is volgens Josephus iemand die iets nieuws schrijft, die een nieuwe bijdrage aan de geschiedschrijving wil leveren. Iemand die 'de lotgevallen van zijn eigen tijd op een ordentelijke manier voor het nageslacht vastlegt'. (BJ 1.15)

Journalistiek

Misschien zou Josephus als auteur van *De bello judaico* het best vergeleken kunnen worden met een journalist. Hij schreef een heel boek, en geen krantenartikel, maar hij deed in *De bello* wel verslag van gebeurtenissen die in zijn eigen tijd plaatsvonden. In 2006 verscheen een boek van de voormalig Midden-Oostencorrespondent Joris Luyendijk, *Het zijn net mensen. Beelden uit het Midden-Oosten*. In dit boek en in lezingen en artikelen naar aanleiding daarvan vertelt hij over de manier waarop nieuws naar de kijker gebracht wordt, toegespitst op 'zijn' gebied, het Midden-Oosten.

In het Westen gaat men ervan uit een objectief beeld te krijgen van de gebeurtenissen, ook van die in een ander deel van de wereld: we leven immers in een vrij land, dus onze journalisten kunnen vrijuit spreken en schrijven. Maar Luyendijk schrijft dat het onmogelijk is objectief nieuws te brengen en een volledig beeld te geven van de werkelijkheid, *zelfs* als je niet belemmerd wordt door dictatoriale regimes zoals in het Midden-Oosten, die proberen de informatiestroom te controleren. Een nieuwsbericht, zegt hij, is onderhevig aan verschillende manieren van beïnvloeding voordat het de kijker of lezer bereikt. Hij noemt daarbij vijf processen die van invloed zijn op nieuwsberichten: het nieuws dat de kijker bereikt is gefilterd, vervormd, gemanipuleerd, partijdig en versimpeld. Het is interessant te kijken of deze processen ook bij Josephus te identificeren zijn.

Om te beginnen is nieuws volgens Luyendijk altijd *gefilterd*, want nieuws is de uitzondering: er wordt ingezoomd op het ongewone. Ook laat men minder belangrijke feiten wegens ruimtetekort weg. Dit heeft echter tot gevolg dat de context die vaak wel nodig is om het bericht te kunnen plaatsen (deels) wegvalt. Voor een oorlogsverslaggever (wat Josephus in *De bello* in zekere zin is) geldt dit altijd: hij schrijft over de gevechten en onderhandelingen, maar niet over het leven dat ook gewoon doorgaat op andere plaatsen in het land – de boeren die het land verbouwen, de vrouwen die de was doen, de kinderen die buiten spelen. Bij Josephus zien we dit ook, al schemert er af en toe wel wat van het 'gewone' leven door, bijvoorbeeld als hij vertelt dat de Sicariërs een nachtelijke overval doen tijdens het feest van de ongezuurde broden (BJ 4.402): dat feest ging dus

gewoon door, net als de andere grote feesten die regelmatig in een bijzin vermeld worden.

Vervorming ontstaat doordat de berichtgeving plaatsvindt vanuit een ander systeem (in Luyendijks geval een dictatuur) dan waarin men die leest of ziet (een democratie): er kan bijvoorbeeld sprake zijn van het parlement en de president van Egypte, terwijl die helemaal niet te vergelijken zijn met een parlement en president in een democratisch land. De lezers van dit nieuwsbericht in het Westen hebben dus bij het woord 'parlement' een ander beeld dan wat het in de dictatoriale samenleving voorstelt en waarin het bericht naar verwezen wordt.

Bij Josephus is het belangrijk te bedenken dat hij zijn relaas achteraf schreef, toen de oorlog al afgelopen was en hij dus wist hoe deze zou eindigen. Ook dat levert vervorming op. Bovendien was er natuurlijk zijn 'overstap' naar de Romeinen, die het beeld vertekend zou kunnen hebben. Als de oorlog anders gelopen was en hijzelf op een andere plek terechtgekomen zou zijn, zou hij dan niet ook anders geschreven hebben over de aanloop? Het is onmogelijk dat te weten, maar het is wel belangrijk het in het achterhoofd te houden, bijvoorbeeld wanneer hij schrijft: 'Als hij [Cestius] op dat moment had besloten een doorbraak van de muren te forceren, zou hij de stad [Jeruzalem] onmiddellijk hebben veroverd. Dan zou de oorlog voorbij geweest zijn. Maar zijn kampprefect Tyrannius Priscus en de meeste ruiterscommandanten waren door Florus omgekocht om hem van een aanval af te houden. Dit was er de oorzaak van dat de oorlog zo lang duurde en dat de Joden de beker met ondraaglijke rampen tot de bodem hebben moeten leegdrinken.' (BJ 2.531-532)

Voor mensen die informatie verschaffen (persbureaus en pr-functionarissen van regeringen) is het belangrijk het voor hun juiste beeld naar buiten te brengen: dit kan immers de werkelijkheid beïnvloeden. Voor een journalist is het niet altijd mogelijk achter die façade te duiken. Een journalist brengt het nieuws zoals hij dat aangereikt heeft gekregen. Maar het is goed mogelijk, zegt Luyendijk, dat dit *gemanipuleerd* is door de informatieverstrekker, en er is niet altijd de mogelijkheid het te controleren of wederhoor te plegen. Hoe en in welke mate een verhaal gemanipuleerd wordt, hangt natuurlijk af van wie de informatie

verschafft. In het geval van Josephus is hij dit zelf, maar ook zijn bronnen: het beeld van Hyrcanus is gemanipuleerd door Nicolaus en Josephus neemt dit over.

Een ander voorbeeld van manipulatie in Josephus' werk is de manier waarop hij over zichzelf schrijft. Hij is de grote, populaire leider die toegejuicht wordt door het volk; om wie mensen huilen als ze denken dat hij dood is; die de mensen smeken te blijven omdat ze anders niet veilig zullen zijn. Zou het echt zo geweest zijn? En denk aan het verhaal van de zelfmoord in de grot: er was niemand die dit kon navertellen, want buiten Josephus was iedereen dood, op één persoon na – en die was spoorloos verdwenen. Of zijn overgave en latere vrijlating: was dit echt alleen vanwege die voorspelling, of heeft Josephus meer gedaan om de gunst van de Romeinen te winnen? Heeft hij bijvoorbeeld ook tactische informatie prijsgegeven, of zijn diensten aangeboden als lobbyist? Een groot deel van *De bello judaico* dient als rechtvaardiging van Josephus' eigen acties, en daarbij is geen plaats voor wederhoor.

Dat Josephus *partijdig* was bij het schrijven van *De bello* is overduidelijk. Het hele werk is geschreven met als doel de Joden ervan te overtuigen dat de Romeinen gewonnen hebben omdat God dat wilde; alle gebeurtenissen die beschreven staan, illustreren dat idee. Luyendijk wijst erop dat woordkeus veel over de gekozen insteek verradt. Hij geeft daarbij als voorbeeld: spreekt men van problemen in Israël/Palestina vanwege de bezetting of vanwege het terrorisme?

Het perspectief van waaruit je een bepaalde crisis belicht, heeft in grote mate invloed op de inhoud en hoe deze overkomt, en dat geldt ook bij Josephus. Zo meldt hij dat Titus vredelievend was en Jeruzalem wilde sparen, terwijl de Joden in de stad hun kans tot overgave niet grepen, maar door bleven vechten. Van de andere kant bekeken zou Josephus geschreven kunnen hebben hoe de Joden binnen de muren uit alle macht hun stad verdedigden en deze niet wilden prijsgeven door haar te verlaten, terwijl de Romeinen niet ingingen op herhaalde verzoeken de stad en de Tempel te sparen door af te zien van een aanval.

Hoewel het bij Josephus niet snel zal opvallen gezien de grote hoeveelheid informatie die hij verstrekt, zal ook hij keuzes gemaakt hebben om zijn verhaal niet te ingewikkeld te maken. Josephus hoeft zijn nieuws niet in vijfenveertig

seconden voor de camera te brengen, maar zijn verhaal is wel degelijk *versimpeld*. Ook hij moest selecteren – er is immers een grens aan de omvang van een boek, dus we kunnen er wel van uitgaan dat er heel wat meer voorvallen plaatsgevonden hebben dan Josephus beschrijft; door details weg te laten kon hij de hoofdlijn van zijn relaas over de oorlog vasthouden.

Dat hij inderdaad gebeurtenissen weglaat, blijkt als je *De bello judaico* en *Vita* met elkaar vergelijkt: in het laatste werk staan bepaalde gebeurtenissen (met name in Galilea) veel uitgebreider beschreven dan in *De bello* – als die daar zelfs al in staan. Dat is deels te verklaren uit het feit dat *Vita* een weergave is van wat Josephus zelf in de oorlog meemaakte, terwijl *De bello judaico* een algemener beeld pretendeert te scheppen.

Wanneer we een gebeurtenis of de geschiedenis proberen te achterhalen aan de hand van verslagen, is het altijd belangrijk voor ogen te houden dat een auteur de inhoud van dat verslag beïnvloedt: bewust of onbewust. Hij moet keuzes maken wat wel te vertellen, wat niet; welke woorden te gebruiken, welke bronnen en informanten. Bovendien moet het overzichtelijk blijven. En daar komt nog bij dat een auteur gevormd is door zijn omgeving en op basis daarvan ook bepaalde keuzes zal maken zonder dat met opzet te doen.

In welke tijd iemand ook schrijft, hij zal altijd de geschiedenis inkleuren op zijn eigen manier. Als we het verhaal van een ander over de Joodse Oorlog naast dat van Josephus zouden leggen, zou er ongetwijfeld een ander beeld uit komen. Helaas is er geen andere versie, en daarom is het zo belangrijk meer te weten van de auteur en zijn leefwereld – dus van Josephus en de achtergrond waartegen hij schreef: Rome.

Hoofdstuk 5 – Van Jozef naar Josephus

In Rome mag Jozef wonen in het oude huis van Vespasianus (die als keizer nu een nieuw onderkomen heeft). Ook krijgt hij van de keizer het Romeins burgerrecht en een financiële toelage. Net als Titus al eerder deed, geeft ook Vespasianus hem landerijen in Judea. In plaats van Jozef laat hij zich Josephus noemen; en als vrije burger onder de hoede van een Flavische keizer, mag hij daar vanaf nu ook Flavius aan toevoegen. Flavius Josephus is geboren.

Herhaalde malen zijn er mensen die beschuldigingen tegen hem uiten en aanklachten indienen, maar Josephus wordt steeds in bescherming genomen door de achtereenvolgende keizers: Vespasianus, Titus en uiteindelijk Domitianus. Van deze laatste krijgt hij zelfs vrijstelling van belasting over zijn Judese landerijen.

Josephus zal de rest van zijn leven in Rome blijven wonen. Een paar jaar nadat hij daar is aangekomen, scheidt hij van zijn derde vrouw (die uit Alexandrië), omdat haar gedrag hem niet aanstaat. Van die vrouw kreeg hij drie kinderen, waarvan er slechts één hem zou overleven. Later trouwt hij met zijn vierde vrouw: een Joodse uit Kreta, die van hoge komaf is en zeer voorbeeldig; zij schenkt hem twee zoons.

In die jaren wijdt Josephus zich helemaal aan het schrijven. Hij onderneemt een enorm project, namelijk het vertalen en vertellen van de geschiedenis van het Joodse volk: Antiquitates judaicae ('Joodse oudheden').

De tussenliggende jaren

Zoals gezegd schreef Josephus *De bello judaico* vlak na de oorlog, en voltooide dit werk rond 80. Het eerste wat we daarna weer van hem horen is de publicatie van *Antiquitates judaicae*, met als appendix een autobiografie, *Vita*, in 93 of 94. Waarmee Josephus zich in de tussentijd bezighield (behalve met het schrijven van zijn nieuwe werk), weten we niet. We kunnen wel proberen te reconstrueren wat Josephus in de jaren 80-93/94 deed. Zijn Grieks was aanzienlijk vooruitgegaan, zijn taalgebruik aangepast aan wat gebruikelijk was in Rome –

wellicht heeft hij aan zijn kennis van de taal gewerkt door Griekse werken te lezen en bestuderen. Waarschijnlijk heeft hij zich ook verdiept in de in zijn tijd zo populaire hellenistische filosofische stromingen, waaronder het epicurisme en stoïcisme.

Het is niet duidelijk of Josephus in die tijd ook nog gereisd heeft. Aangezien hij landerijen had in Judea, zou het te verwachten zijn dat hij daar regelmatig naartoe ging om zaken te regelen: dit land moest immers beheerd en bewerkt worden. Daar zal hij mensen voor in dienst hebben gehad, die natuurlijk gecontroleerd en betaald moesten worden, de inkomsten moesten opgehaald worden, en zo zal er nog veel meer te organiseren zijn geweest. Er zijn echter geen bewijzen voor dat Josephus inderdaad nog wel eens in Judea is geweest na zijn vertrek in 70. Zelf maakt hij er geen melding van, en uit zijn werk blijkt dat zijn populariteit daar op zijn zachtst gezegd te wensen overliet. We kunnen niet uitsluiten dat hij wel eens terugging, maar erg waarschijnlijk is het niet.

Het enige wat we zeker weten over die jaren is dat Josephus bezig is geweest met schrijven. Een werk met de omvang van *Antiquitates* (twintig boeken) schrijf je niet zomaar in een jaar en Josephus zegt in zijn voorwoord zelf ook dat hij daar lang mee bezig is geweest: 'Nochtans heb ik, zoals dat gaat wanneer men aan een groot project begint, in de loop der tijd vaak gearzeld en de zaak laten liggen.' (AJ 1.7)

Het persoonlijke leven van Josephus

Over zijn persoonlijke leven in Rome schrijft Josephus weinig. We moeten het hebben van opmerkingen in bijzinnen en van een paar korte passages. Zo weten we dat Josephus een aantal malen getrouwd is geweest, hoogstwaarschijnlijk met Joodse vrouwen. Zijn eerste vrouw moest hij samen met zijn familie in Jeruzalem achterlaten. In een van zijn toespraken tot de verdedigers van Jeruzalem vertelt hij dat hij weet dat zijn moeder en vrouw in gevaar verkeren, evenals zijn familie en zijn huis. Wie hij met deze familie bedoelt, is niet duidelijk. Het zou zelfs kunnen dat hij een gezin had. Uit het feit dat hij geen kinderen noemt, kun je vooral opmaken dat hij geen zonen had, omdat meisjes immers vaak niet vermeld worden; het is niet onmogelijk dat hij met zijn eerste vrouw in Jeruzalem dochters had.

Josephus' tweede huwelijk was kortstondig. Het werd voltrokken tijdens zijn tocht met Vespasianus. In Caesarea moedigde deze hem aan met een van de gevangenen te trouwen. Dat deed hij, ondanks het feit dat dit problematisch was: zelf schrijft hij in *Contra Apionem* dat het voor priesters verboden is met gevangenen te trouwen, omdat immers de kans groot is dat deze vrouwen misbruikt zijn en dus geen maagd meer zijn. Tegen deze aanklacht weet Josephus zich echter te verdedigen door te verklaren dat zij maagd was; bovendien werd hij gedwongen door Vespasianus. Na zijn vrijlating kwam het huwelijk ten einde: 'Zij bleef echter niet lang bij mij, want zij verliet mij toen ik mij na mijn vrijlating met Vespasianus op reis begaf naar Alexandrië.'

In Alexandrië vond hij eind 69 zijn derde vrouw. Hij kreeg drie zoons bij haar, van wie er twee vroegtijdig zijn overleden. Alleen Hyrcanus (geboren in 73) leefde nog ten tijde van Josephus' schrijfarbeid. Maar het gedrag van deze vrouw was niet naar wens. Wat ze precies gedaan heeft, is niet duidelijk, maar het was kennelijk erg genoeg om van haar te scheiden.

Het huwelijk met de Alexandrijnse zal tussen de vier en zes jaar geduurd hebben, want in 76 krijgt hij de eerste zoon bij een Joodse vrouw uit Kreta. Deze zoon heet Justus; in 78 volgt de tweede, Simonides Agrippa. We weten niet of hij deze vierde vrouw in Rome ontmoette, of dat hij een reis naar Kreta maakte. Zelf zegt Josephus van haar dat het een keurige vrouw was: 'Haar ouders waren van hoge afkomst en in de streek zeer gerespecteerd. Te midden van andere vrouwen vielen haar kwaliteiten op, zoals later in haar leven is gebleken.' (V 427)

Het huis waar Josephus in Rome kwam te wonen was dus het huis waar Vespasianus woonde voordat hij keizer werd. Er zijn twee huizen van Vespasianus bekend, nogal verschillend van aard: de geboortehuizen van zijn zoons, Domitianus en Titus. We kennen deze huizen door de Romeinse schrijver Suetonius, die (onder andere) op sappige wijze over de levens van twaalf Romeinse keizers schreef.

Volgens Suetonius werd Domitianus in 51 geboren in een mooi huis op stand: op het Quirinaal (in het noordoosten van Rome), het zesde Augustijnse district, in de 'Granaatappelstraat'. Deze straat bevond zich mogelijk waar in het

huidige Rome de Via delle Quattro Fontane ligt. Domitianus maakte dat huis later tot familietempel, dus als dat het huis is waar Josephus terecht kwam, kan hij er maximaal een jaar of tien gewoond hebben.

Het zou ook kunnen dat Josephus niet de enige was die in het huis woonde: hij zegt dat Vespasianus hem 'onderdak aanbood' in het huis waar hij zelf gewoond had. Het kan dus ook een soort appartementsgebouw geweest zijn, wat dan eerder wijst op het geboortehuis van Titus. Deze werd in 39 geboren in een, zoals Suetonius omschrijft, 'eenvoudig' of 'groezelig' (*sordidus*) huis, in een kleine en donkere kamer. Van dat huis is geen precieze plaats bekend; wel zegt Suetonius dat het in de buurt stond van een gebouw met zeven verdiepingen, Septizonium genaamd. Het is niet bekend waar dit voor Rome zo hoge gebouw stond. (Ongeveer tweehonderd jaar later werd nog een Septizonium gebouwd, dat bekender is; daarvan is de plaats wel bekend.)

Josephus in de Romeinse maatschappij

Wat is Josephus' positie in Rome geweest? In welke kringen verkeerde hij? Maakte hij deel uit van de elite? Hoe was zijn verstandhouding met de keizers? Ook in dit geval is Josephus' eigen werk onze enige bron van informatie. Gezien zijn neiging zichzelf als een belangrijk en geliefd persoon te portretteren, valt te verwachten zijn dat hij op dit vlak wel veel te vertellen heeft. Maar hij zegt er weinig over: is er dan wel zo veel te melden? Maar dan is het weer moeilijk te verklaren dat zijn werk uiteindelijk een succes werd: daar zijn toch contacten voor nodig. Wat weten we over zijn status?

Vaak schildert men Josephus af als een vriend van de keizers, vooral Vespasianus en Titus. Met beiden trok hij op gedurende de oorlog in Judea en het beleg van Jeruzalem; ook meldt Josephus de generositeit van Titus, onder andere bij zijn vrijlating door Vespasianus. Eenmaal in Rome kreeg Josephus van de laatste allerlei gunsten, die hem op het eerste oog een bijzondere status gaven: de naam Flavius, het Romeins burgerschap, land in Judea, een financiële toelage en een plek om te wonen. Zo opgesomd lijkt dit heel veel, maar in werkelijkheid was het weinig bijzonders: talloze mensen kregen vergelijkbare gunsten. Philo vertelt al dat de meeste Joden in Rome het Romeins burgerschap hadden; en er zijn heel

veel personen bekend die als nieuw Romeins burger de naam Flavius mochten dragen. Van deze mensen zijn er zelfs diversen die wisten op te klimmen naar een positie in de ridderlijke of bestuurlijke orde – iets dat Josephus in Rome nooit bereikt heeft. Zelfs wonen in het vroegere huis van Vespasianus is niet uitzonderlijk. De eer die Josephus met dit alles ten deel viel, was dus heel normaal: het waren gunsten die aan veel cliënten verleend werden door de keizer onder wiens supervisie zij in Rome kwamen of vrijgelaten werden.

In zijn werk noemt Josephus geen specifieke vrienden in Rome, op Epaphroditus na (over wie later meer). Tijdens het laatste jaar van de oorlog moet hij met hooggeplaatste figuren in contact zijn geweest; niet in de laatste plaats met Titus zelf, maar ook bijvoorbeeld met bevelhebber Nicanor, die door Josephus aangeduid wordt als een oude vriend. Maar wanneer hij zijn tijd in Rome beschrijft, rept hij niet meer over zijn contacten, behalve over de bescherming die hij genoot van Vespasianus en van Domitianus en diens vrouw. Dit geeft te denken: uit wat hij eerder vertelt, blijkt dat hij graag opschept over zijn status.

Toch moeten we ervan uitgaan dat Josephus zich in redelijk elitaire kringen bewoog: anders had hij nooit zijn werk kunnen publiceren. Er waren kennelijk mensen geïnteresseerd in wat Josephus te vertellen had over het Joodse volk en zijn geschiedenis – mensen die het betalen konden om zijn werk te lezen of ernaar te luisteren. Het is bekend dat er onder de Romeinen mensen waren die sympathiseerden met de Joden. Twee hogergeplaatste personen van wie dat bekend is, zijn Flavius Clemens (een neef van Domitianus) en zijn vrouw Flavia Domitilla. Domitianus klaagde hen beiden aan wegens ‘goddeloosheid’: een woord waarmee de Joodse religie soms werd aangeduid. Mensen als zij zullen zeker ontvankelijk geweest zijn voor Josephus’ verhalen. Daarbij is het gezien de omvang van de Joodse gemeenschap in Rome en de goede contacten die er waren met Agrippa **ii** mogelijk dat er ook Joden waren die deel uitmaakten van deze elite.

De Joodse gemeenschap in Rome

Er woonden vooraanstaande Joden in Rome, en Josephus moet met hen contact hebben gehad. Dat blijkt uit een opmerking van hem aan het eind van *Vita*, waar

hij vertelt dat de Joodse koning Agrippa en zijn verwanten zijn werk over de oorlog hebben gelezen – zij zullen in Rome gewoond hebben. Bovendien huwde Josephus een Joodse van een vooraanstaande familie uit Kreta. Als hij haar in Rome ontmoet heeft, kan dat betekenen dat hij contacten had in de ‘*expat-wereld*’ van Rome. Ook zullen hun kinderen (immers zonen van ouders uit vooraanstaande Joodse families) een Joodse opvoeding hebben gehad. Dat heeft dan in ieder geval deels contact met een Joodse gemeenschap betekend, bijvoorbeeld voor hun bar mitswa’s. Het is echter niet bekend of Josephus actief was in de grote Joodse gemeenschap die in de eerste eeuw n.Chr. al in Rome bestond.

Zelf schrijft Josephus nauwelijks over die Joodse gemeenschap. Wel verwijst hij ergens naar achtduizend Romeinse Joden die in 4 v.Chr. een petitie vanuit Judea voor zelfbestuur steunen. Aangezien dat uitsluitend mannen geweest zullen zijn, volwassen en in de bloei van hun leven, schat men dat er enkele tienduizenden Joden in (en rond) Rome geleefd moeten hebben. Dat getal wordt bevestigd door Tacitus, die spreekt van vierduizend hoofdzakelijk (of zelfs uitsluitend) Joodse jongemannen die in 19 n.Chr. vanuit Rome als huurlingen naar Sardinië gestuurd worden. Ook uit eerdere bronnen blijkt dat er Joden in Rome woonden, waardoor we weten dat er zeker vanaf ongeveer 100 v.Chr. een Joodse gemeenschap moet zijn geweest.

Er is meer bekend over de gemeenschap uit inscripties en uit een opmerking in het werk van Philo van Alexandrië, die enkele decennia voor Josephus schreef. Hij zegt over de Joodse gemeenschap dat die groot is en dat de mensen aan de andere kant van de rivier de Tiber (Trastevere) wonen. De meeste Joden in Rome zijn Romeinse burgers; ze werden als gevangenen naar Italië gebracht en later vrijgelaten door hun eigenaren. De heersers hebben hen nooit gedwongen hun eigen gebruiken los te laten of regels te schenden. Ze verzamelen geld voor Jeruzalem en ze hebben gebedshuizen (synagogen) waar ze samenkomen op de sabbat.

Over de organisatie van die gebedshuizen is weinig bekend. Waarschijnlijk opereerden de verschillende synagogen ieder voor zich, zonder overkoepelend orgaan. Dat was anders dan in Alexandrië en Cyrene, waar een

ouderenraad (*gerousia*) bestond die de verschillende groepen samenhiel. In Rome had elke synagoge zijn eigen leiders.

Een andere bron van informatie over Joden in Rome zijn de catacomben: ondergrondse begraafplaatsen. Behalve de vele christelijke catacomben, waren er ook joodse. In de begraafplaatsen zijn talloze grafinscripties en tekeningen aangetroffen, die veel vertellen over de gemeenschap. Uit dergelijke inscripties weet men dat het een hoofdzakelijk Grieks sprekende gemeenschap was, en dat mensen Latijnse voornamen kregen. Uit de graven blijkt ook dat veel van de Joden laag op de economische ladder stonden.

Het aantal graven dat de catacomben telt, geeft ook een indicatie van het aantal gemeenschappen dat er geweest moet zijn. Er worden in de grafschriften in ieder geval elf verschillende namen van synagogen genoemd. Er zijn echter geen resten van synagogen in de stad gevonden (wel eentje in de havenstad Ostia, dertig kilometer verderop), zodat het altijd gissen blijft waar die precies gestaan hebben. Helaas dateren de vroegste catacomben van de tweede eeuw n.Chr. en later, dus iets na Josephus' tijd. Het is echter aannemelijk dat de informatie die in de catacomben gevonden wordt (zoals de namen en de plaatsen waar mensen woonden) voor een groot deel ook geldt voor de tijd daarvoor: daar zal niet zoveel in veranderd zijn.

Veel van de Joden in Rome zullen inderdaad in Trastevere gewoond hebben, zoals Philo al schreef: uit de inscripties in de catacomben blijkt dat daar zeker zeven verschillende synagogen stonden. Het was ook de plek waar een van de grotere begraafplaatsen was, alsmede het gebied waar veel buitenlanders woonden.

Na de val van Jeruzalem nam het aantal Joden in Rome toe, en gingen ze ook in andere wijken wonen. Aangezien Josephus in het voormalige huis van Vespasianus woonde, zal hij niet tussen de Joden gewoond hebben: de Joodse buurten waren over het algemeen niet de beste buurten van de stad. Of Josephus wel eens een van de synagogen in de stad bezocht, zullen we waarschijnlijk nooit weten.

Antiquitates judaicae

Antiquitates judaicae is het grootste werk van Josephus en zou wel zijn levenswerk genoemd kunnen worden. Het bestaat uit twintig boeken en beslaat de geschiedenis van het Joodse volk vanaf de schepping tot aan het twaalfde jaar van keizer Nero, in onze telling het jaar 66 n.Chr.

Datum en inhoud

Het is gemakkelijk de publicatie van dit werk te dateren, want Josephus vertelt zelf in zijn laatste paragraaf welk jaar het is wanneer hij klaar is. Op het punt dat hij besluit te stoppen met schrijven omdat hij is aangekomen bij de gebeurtenissen die hij al in *De bello judaico* beschreef, zegt hij: 'Als God het wil, zal ik mettertijd opnieuw cursorisch over de oorlog schrijven [in *Vita*], en over wat ons verder is overkomen tot aan de dag van vandaag, dat wil zeggen het dertiende levensjaar van de regering van Domitianus Caesar, mijn zesenvijftigste levensjaar.' Een snelle rekensom leert dat dit tussen september 93 en september 94 moet zijn geweest: Domitianus kwam aan de macht in 81, na de dood van Titus; zijn dertiende jaar was daarom 93/94. Josephus werd geboren in 37 of 38 (het eerste jaar van keizer Caligula) en werd dus zesenvijftig in 93/94.

Zoals in de oudheid gebruikelijk was, begint Josephus met een proloog. Daarin vertelt hij waarom hij aan dit werk begonnen is, namelijk omdat er vraag naar is en omdat hij over zijn eigen volk en zijn wetgever (Mozes) wil vertellen. Hij zegt dat hij de geschiedenis trouw zal navertellen, zonder er iets aan toe te voegen of uit weg te laten – een belofte waaraan hij zich niet zal blijken te houden. Daarna begint het eigenlijke verhaal.

De eerste elf boeken volgen de geschiedenis zoals bekend uit de joodse Bijbel, met de verhalen van de schepping, Abraham, Jakob, Mozes en het volk in de woestijn, gevolgd door de tijd van de rechters en van de koningen en de Babylonische Ballingschap met de verhalen van Ezra, Nehemia en Ester. Daarna houdt de geschiedenis in de joodse Bijbel op, maar Josephus gaat verder. Hij vertelt over problemen rondom de Tempel en over de veroveringen door Alexander de Grote. Vervolgens geeft hij zijn versie van het verhaal van de vertaling van de Hebreeuwse Bijbel in het Grieks: het ontstaan van de Septuagint.

Dit verteld hebbende is hij aangeland bij het punt waar *De bello judaico* begon: de geschiedenis van de Seleucidische overheersing, de opstand van de Makkabeeënbroers en de tijd dat de Hasmoneeën aan de macht zijn.

Net als in *De bello judaico* ruimt Josephus veel tijd in voor de regering van koning Herodes de Grote, namelijk tweeënhalf boek. Herodes' nazaten brengen het er niet zo goed vanaf door veel onderlinge strijd, en zo eindigt Judea met dank aan Archelaüs, de achterkleinzoon van Herodes, als een Romeinse provincie.

Daarna vertelt Josephus over verschillende botsingen tussen Joden en Romeinen en tussen Joden en Grieken in het begin van de eerste eeuw n.Chr., met als 'tussendoortje' het relaas van het koninkrijk Adiabene, waarvan de koning, Izates, zich tot het jodendom bekeerde. Als Josephus uitkomt bij de regering van procurator Florus en de oorlog die daarop zou volgen, verwijst hij naar zijn eerder geschreven werk *De bello judaico* (zonder overigens een titel te noemen). Hij sluit af en kondigt het aanhangsel aan, waarin hij over zichzelf en zijn familie zal schrijven: *Vita*.

Bronnen

Vrijwel alles wat Josephus vertelt in de eerste elf boeken van *Antiquitates* is terug te vinden in de joodse Bijbel. Voor de periode daarna zijn er nauwelijks parallelle bronnen te vinden, behalve de Brief van Aristeas, de Makkabeeënboeken en Josephus' eigen eerdere werk *De bello judaico*. Voor het Bijbelse deel is de voornaamste bron de joodse Bijbel geweest, maar de vraag is in welke taal hij deze voor zich had.

De joodse Bijbel is oorspronkelijk in het Hebreeuws geschreven, maar werd rond de derde eeuw v.Chr. in Egypte naar het Grieks vertaald. Het verhaal van dit vertaalproject is opgeschreven in de Brief van Aristeas, en Josephus vertelt het na. De vertaling wordt de *Septuaginta* genoemd, 'zeventig' in het Grieks, naar het aantal vertalers dat volgens de Brief van Aristeas tegelijkertijd aan het werk was en het aantal dagen waarin de vertaling tot stand kwam. Deze Septuaginta werd tegen de tijd dat Josephus leefde in de hele diaspora en in Palestina gebruikt. Dit weten we onder andere doordat er delen van zijn teruggevonden in Qumran, doordat de Joodse auteur Philo van Alexandrië de

vertaling gebruikte en doordat de auteurs van het Nieuwe Testament deze Griekse versie van de joodse Bijbel gebruikten.

Ook uit Josephus' werk blijkt dat hij de teksten van de Septuagint gekend heeft; hij vertelt bijvoorbeeld (delen van) verhalen die alleen daaruit bekend zijn, hij gebruikt de Septuagintversies van namen en de uitleg daarvan, en zijn boek vertoont nog talloze andere overeenkomsten met de Griekse tekst.

Daartegenover staat dat er ook veel overeenkomsten zijn met de Hebreeuwse tekst. Het is ook zeker dat Josephus de Hebreeuwse Bijbel gekend en zelfs ter beschikking gehad moet hebben. Hij had immers zijn opleiding in de Tempel genoten en stond daar onder andere bekend om zijn kennis van de wetten. In *Vita* vertelt hij dat hij bij het vertrek vanuit Jeruzalem naar Rome van Titus enkele heilige boeken kreeg – het is goed mogelijk dat dit boekrollen met de Thora uit de zojuist gevallen Tempel zijn geweest.

Het is lastig precies te bepalen welke tekst(en) Josephus ter beschikking had, omdat we niet weten in hoeverre de versies die hij had overeenkwamen met de versies zoals wij die nu kennen: van 'de tekst van de Bijbel' kunnen we in de eerste eeuw nog niet spreken. Gezien de overeenkomsten met zowel 'de' Griekse als 'de' Hebreeuwse tekst van de joodse Bijbel, kunnen we ervan uitgaan dat hij versies van beide ter beschikking gehad heeft. Wellicht werden deze zelfs nog aangevuld met een Aramese *targum* (vertaling), zoals velen denken.

Publiek

In het voorwoord tot *Antiquitates* schrijft Josephus: 'Dat ik het onderhavige werk ter hand heb genomen was omdat ik ervan overtuigd ben dat de Grieken het zonder uitzondering de aandacht waard zullen vinden. Het zal namelijk onze complete oude geschiedenis omvatten en een beschrijving geven van ons maatschappelijk bestel, een en ander in de vorm van een interpretatie van de Hebreeuwse teksten.' (AJ 1.5) Josephus geeft hier (en op enkele andere plaatsen) dus aan dat hij het werk schrijft voor niet-Joden ('Grieken') die interesse tonen in de Joodse cultuur. Dit blijkt ook uit het werk zelf: het veronderstelt nauwelijks kennis van het jodendom, maar biedt vaak een toelichting op basiszaken zoals specifieke gebruiken, terminologie en Bijbelfiguren.

Antiquitates zal net als *De bello* tot stand gekomen zijn in samenspraak met een kritische meelesgroep, gevormd door vrienden of bekenden uit de Romeinse elite. Anders dan tegenwoordig zat een auteur niet maanden eenzaam en anoniem te schrijven: er werden (voorlees)bijeenkomsten georganiseerd. Schrijven was op die manier eigenlijk een sociale activiteit. Het eerste publiek voor een werk werd dus altijd gevormd door de naaste omgeving van de auteur. Het grotere publiek, waar een auteur natuurlijk op hoopte, kwam pas in tweede instantie.

Epaphroditus

Josephus noemt in het voorwoord van *Antiquitates* ook een van de mensen die hem hebben geïnspireerd tot het schrijven van dit werk bij name: Epaphroditus. Dezelfde man wordt nog een paar maal genoemd: hij is ook de patroon voor *Vita* en *Contra Apionem*. In *Antiquitates* schrijft Josephus over hem: 'Er waren echter bepaalde mensen die hevig geïnteresseerd waren in de geschiedenis en die voor mij een stimulans hebben gevormd. Bovenal moet hier Epaphroditus genoemd worden, een man met een warme belangstelling voor alles wat met cultuur te maken heeft, en in het bijzonder een man die zich graag verdiept in de ervaringen van het verleden. Dat hangt samen met het feit dat hij zelf ook bij tal van belangrijke gebeurtenissen en veelvuldig wisselende lotgevallen betrokken is geweest, waarbij hij steeds blijk heeft gegeven van een bewonderenswaardige karaktervastheid en van een onwankelbare loyaliteit aan alles wat met kwaliteit te maken heeft. Hij vooral heeft mij de energie gegeven. Hij heeft altijd mensen die de capaciteiten hadden om iets nuttigs of moois tot stand te brengen, weten te inspireren, en ik zou mij voor mezelf geschaamd hebben als ik bij hem de indruk had gewekt dat ik liever toegaf aan mijn gemakzucht dan me in te spannen voor een goede zaak.' (AJ 1.8-9)

Het lijkt alsof Josephus hier expliciete, onderscheidende informatie over deze Epaphroditus geeft: iemand met warme belangstelling voor cultuur, die veel heeft meegemaakt. Maar helaas is het toch te algemeen. Bovendien kwam de naam Epaphroditus (die 'bekoorlijk' betekent) veel voor in het Rome van de eerste eeuw, vooral bij vrijgelaten slaven. Er zijn twee bekende mannen die die naam droegen. We weten dan ook niet wie deze Epaphroditus was.

De eerste was de secretaris van Nero en wist in 65 een samenzwering tegen deze keizer te voorkomen. Drie jaar later hielp hij Nero bij diens zelfmoord. Vervolgens verdween hij enkele jaren van het toneel, om in de jaren negentig in dienst te treden van Domitianus, eveneens als secretaris. Deze verbande hem echter vanwege betrokkenheid bij de dood van Nero, en liet hem uiteindelijk in 95 executeren.

De tweede kandidaat, M. Mettius Epaphroditus, kwam uit Egypte en leefde eveneens in Rome ten tijde van Josephus: in de jaren van Nero tot en met Nerva (die in 98 stierf). Hij had een bibliotheek van rond de dertigduizend boeken en had verstand van Homerus en Hesiodus.

Beide mannen passen deels in de beschrijving van Josephus: de secretaris vanwege wat hij allemaal meegemaakt heeft, de geleerde vanwege zijn culturele achtergrond. Daar komt bij dat de laatste duidelijk ook de financiële en intellectuele bagage had om van waarde te zijn voor Josephus. De kans is groot dat deze M. Mettius Epaphroditus goede contacten had met de Romeinse elite, of daar zelfs deel van uitmaakte.

Maar helaas geldt ook voor beide mannen dat ze relatief snel na de verschijning van *Antiquitates* stierven, wat weinig tijd over zou laten voor de totstandkoming van *Vita* en *Contra Apionem*, die ook aan Epaphroditus zijn opgedragen. Het is dan ook goed mogelijk dat Josephus' Epaphroditus een heel andere is geweest dan de beide hier genoemde mannen.

Josephus en de filosofie

Tijdens zijn opleiding in Judea had Josephus al gekozen voor de specialisatie filosofie. Hij leerde over de drie hoofdstromingen van het jodendom, de farizeeën, de sadduceeën en de essen. Die religieuze sekten waren in zekere zin ook filosofische scholen. Toen Josephus eenmaal in Rome woonde, kwam hij in aanraking met de hellenistische filosofie. Filosofie was eigenlijk wat we nu wetenschap zouden noemen, en deze nam een belangrijke plaats in de maatschappij in. Vanuit de klassieke Griekse filosofie waren een paar stromingen prominent gebleven die hun denkbeelden in brede kring verspreidden en samen de hellenistische filosofie worden genoemd: het stoïcisme, epicurisme en scepticisme. In de eerste eeuw v.Chr. kwam het pythagorisme daarbij.

Zoals in Judea de sekten hun verschillende ideeën hadden over God en de wereld, waren het in Rome en daarbuiten de epicuristen, de stoïcijnen en de pythagoristen. Uit Josephus' latere werk blijkt heel duidelijk dat hij zich in de filosofie verdiept heeft; aan zijn ideeën en taalgebruik is te zien hoe die van invloed was op zijn schrijven en denken. En Josephus zou Josephus niet zijn als hij niet een parallel zou trekken tussen de Joodse sekten en de hellenistische filosofische scholen: de farizeeën vergelijkt hij met de stoïcijnen, de sadduceeën met de epicuristen en de essenen lijken volgens hem op de pythagoristen.

Het is voor ons nu lastig te zien in hoeverre die vergelijkingen opgingen: zo gedetailleerd is onze kennis niet. Maar de vergelijking tussen het stoïcisme en het farizeïsme is goed voor te stellen. In de eerste eeuw was een van de centrale vragen in het filosofische debat die naar de verhouding tussen lot en vrije wil. Zowel de stoïcijnen als de farizeeën probeerden aan beide vast te houden. Bovendien speelden de vertegenwoordigers van beide groepen een belangrijke, vooraanstaande rol in hun respectieve samenlevingen.

Wie *Antiquitates* leest, kan zien dat zowel Josephus' taalgebruik als zijn theologische ideeën in grote mate aansluiten bij die van de hellenistische filosofen en van de Stoïcijnen in het bijzonder. Voorbeelden daarvan zijn onder andere te vinden in een aantal gebeden die Josephus toeschrijft aan de Bijbelse koning Salomo, wanneer deze de nieuwe Tempel in Jeruzalem wijdt, en aan Mozes.

Salomo de filosoof

Voor het verhaal van koning Salomo in *Antiquitates* volgt Josephus grotendeels de vertelling zoals die in 1 Koningen 8 en 2 Kronieken 5-6 staat. Nadat Salomo de Tempel in Jeruzalem heeft laten bouwen, wordt deze ingewijd. Men draagt de ark (de kast waarin de tafelen der wet zitten) de Tempel binnen, gevolgd door een wolk. Dan spreekt Salomo een eerste gebed uit. Vervolgens spreekt hij de mensen toe, en bidt voor de tweede keer. Het offer wordt voorbereid en er komt een vuur uit de hemel. Daardoor weten de mensen dat God in de Tempel is. Ze prijzen God en offeren nog meer. Dan volgt een zeven dagen durend feest.

Josephus' verhaal is zoals gezegd ongeveer hetzelfde als dat in de Bijbel, maar rondom de gebeden die Salomo uitspreekt heeft hij veel aangepast. Het

eerste gebed leidt Josephus in met de zin: ‘Salomo stond op en richtte zich tot God in bewoordingen die hem leken te passen bij het karakter van God en hem goed leken te zeggen.’ Dit is heel anders dan de Bijbeltekst die zegt: ‘Toen sprak Salomo: ...’ Door op deze manier te beschrijven hoe Salomo te werk ging, laat Josephus hem zien als een filosoof: iemand die voordat hij spreekt nadenkt over zijn woorden, en iemand die nadenkt over wat past bij God.

Onder Joden stond Salomo bekend om zijn wijsheid. Om dat duidelijk te maken aan zijn niet-joodse lezers stelt hij Salomo voor als filosoof: filosofen waren immers de wijze mensen in de Grieks-Romeinse tijd. Ook in de tekst van de beide gebeden die volgen is veel filosofie verwerkt. Josephus kan dit uiteraard alleen geschreven hebben als hij er zelf ook verstand van had.

Pantheïsme

Het eerste gebed dat Salomo uitspreekt beslaat in de Bijbel slechts één vers, maar Josephus heeft het aanzienlijk uitgebreid. In 1 Koningen 8 staat: ‘Ik heb voor u een vorstelijk huis gebouwd, dat voor altijd uw woning kan zijn.’ Josephus pakt het filosofischer aan; God is immers geen mens, dus heeft geen fysieke woning nodig. Daarom schrijft hij: ‘Wij zijn ons er wel van bewust dat u een eeuwig en onvergankelijk huis hebt in al wat u voor uzelf hebt geschapen, hemel en lucht, aarde en zee, en dat u dat alles met uw aanwezigheid vervult terwijl u desondanks dat alles te boven gaat. Toch heb ik deze Tempel hier voorzien van uw naam gebouwd [...]’ (AJ 8.107-108) Salomo zegt in *Antiquitates* dus niet dat hij letterlijk een huis voor God gebouwd heeft, maar een huis dat zijn naam draagt, waar hij niet ‘letterlijk’ zal wonen. God woont namelijk in de hele schepping: die vult hij met zichzelf, maar tegelijkertijd stijgt hij erboven uit. God laat zichzelf niet beperken tot een huis of vaste dingen, maar is veel meer dan dat.

Dat is duidelijk een filosofische gedachte: Josephus laat hiermee zijn *pantheïstische* wereldvisie zien. Pantheïsme houdt in dat God *in alles* is: in de mensen, de dieren, de planten, de huizen – in alle dingen zit een stukje God. Josephus gaat echter nog een stap verder door te zeggen dat God dit alles ook weer overstijgt. Eigenlijk lijkt Josephus hier ‘alomtegenwoordig’ te willen zeggen, maar hij drukt het wat ingewikkeld uit. Hij kiest zijn woorden echter niet

zomaar. Verschillende stoïcijnen die enkele eeuwen voor Josephus leefden (Cleanthes, Chrysippus en Posidonius) zeiden dat als God in de hele kosmos is (zoals Josephus zegt 'in hemel en lucht, aarde en zee'), en daar in feite gelijk aan is, dat alles en iedereen daarin zich ook *in* God bevindt. Josephus heeft bij zijn beschrijving van de 'verblijfplaats' van God dus gebruik gemaakt van de filosofische ideeën die ook in het stoïcisme heersten.

Geen ruilhandel

In zijn tweede gebed in de Bijbel vraag Salomo aan God om te luisteren naar de smeekbeden van de mensen die naar de Tempel komen. Josephus maakt van de gelegenheid gebruik om af te rekenen met een gangbare gedachte die heerste in de offerpraktijk, namelijk het zogenaamde 'ik geef, opdat jij geeft'-principe: er werd aan een god geofferd om van hem of haar voor elkaar te krijgen dat deze een gunst zou verlenen (bijvoorbeeld dat iemand zwanger zou raken, of dat ze een oorlog zouden winnen). In de filosofie was echter een stroming ontstaan die zei dat een god een dergelijke ruilhandel niet nodig heeft: sowieso heeft God geen eten nodig, dus waarom offeren? Josephus laat Salomo daarom zeggen dat mensen God nooit door hun daden kunnen danken, maar dat moeten doen met behulp van woorden: dus door hem te prijzen.

De term die Josephus gebruikt om aan te duiden dat God niets nodig heeft, komt ook uit de Griekse filosofie. Xenophanes (zesde eeuw v.Chr.) was er ooit mee begonnen om goden te beschrijven aan de hand van bepaalde eigenschappen die als 'godenwaardig' werden aangemerkt. Zo was een godheid 'eeuwig' of 'constant'. Maar later kwam het accent juist meer te liggen op de negatieve benadering: aspecten die goden *on*waardig waren. Men ging goden dus beschrijven aan de hand van wat ze *niet* waren: *niet* tijdelijk en *on*veranderlijk. 'Niets nodig hebben' was ook een van die gedachten. Door deze eigenschap hier toe te dichten aan God, stelt Josephus zich dus op één lijn met de hellenistische filosofen die dat ook deden.

Mozes en Gods voorzienigheid

Een ander idee dat veelvuldig voorkomt in *Antiquitates* is dat van Gods 'voorzienigheid': *pronoia* (uit het Latijn bekend als *providentia*). Dit begrip is niet in de Bijbel terug te vinden, zelfs niet in de Griekse vertaling ervan. Wel staat het

concept centraal in het hellenistische gedachtegoed en dan vooral in het stoïcisme: daar is *pronoia* zelfs het principe dat ervoor zorgt dat de wereld blijft draaien.

Bij Josephus staat *pronoia* voor de zorg die God draagt voor de wereld en voor zijn volk. Letterlijk betekent *pronoia* ‘voorweten’ of ‘voorzien’. God is dus voorzienig: hij voorziet in de behoeften en weet (‘voorziet’) wat het volk nodig heeft. Zo is er het gebed van Mozes in *Antiquitates*, wanneer hij met de Hebreërs uit Egypte getrokken is en aan de oevers van de Rode Zee staat. De Egyptenaren zitten hen op de hielen. Op dat moment vraagt Mozes God hen snel te helpen: ‘Wij richten het oog op u, om te zien of er door uw voorzienigheid een mogelijkheid is waardoor wij kunnen ontsnappen aan de wraak van de Egyptenaren.’ In antwoord op dit gebed doet God de Rode Zee opensplijten, zodat de Hebreërs erdoorheen kunnen trekken en gered zijn. Dit is anders dan in Exodus, waar de oplossing bij Mozes zelf ligt: hij kan met zijn staf de zee doen splijten.

Op een later moment moet Mozes zijn leiderschap verdedigen tegenover enkele stamleiders, onder wie Datan, die twifelen aan zijn autoriteit. Mozes vraagt God dan wederom in een gebed om bijstand: ‘Lever nu opnieuw het bewijs dat alles wordt bestuurd door uw voorzienigheid, dat niets toevallig gebeurt, maar door uw wil geleid zijn einddoel bereikt.’

Zoals gezegd komt het begrip voorzienigheid in de Bijbel niet voor, althans niet op de manier waarop Josephus het gebruikt. Wel is het een wijdverbreid begrip in de hellenistische filosofie: het stelt daar de kosmische orde voor, en de manier waarop de goddelijke wereld ingrijpt in de menselijke. Wederom sluit Josephus aan bij filosofisch gedachtegoed uit zijn omgeving om aspecten van de Joodse religie aan te duiden.

Hoewel Josephus in zijn voorwoord zegt alles precies zo te zullen opschrijven als hij het in zijn bronnen aantreft, is het duidelijk dat Josephus bij zijn werk de nodige vrijheid nam. Dit bleek al uit zijn verwerking van filosofie in de verhalen, maar Josephus had meer technieken om zijn eigen ideeën weer te geven.

Hoofdstuk 6 - Josephus aan het werk

Het blijkt een hele klus om de geschiedenis van het Joodse volk te beschrijven. Josephus is natuurlijk niet de eerste die dit onderneemt: het is een kwestie van bronnen bewerken. Het komt hem nu goed van pas dat hij in zijn opleiding zoveel uit zijn hoofd heeft moeten leren. Bovendien heeft hij gelukkig de beschikking over de heilige boeken, zodat hij deze zo nauwkeurig mogelijk kan volgen – al is het hier en daar natuurlijk wel belangrijk om wat zaken te verduidelijken.

*Na jaren hard werken, verschijnt *Antiquitates judaicae* met als aanhangsel *Vita*, Josephus' autobiografie.*

In *De bello judaico* was Josephus aan het werk als een soort journalist: hij beschreef gebeurtenissen uit het recente verleden. *Antiquitates* ging veel verder terug in de tijd en, belangrijker, Josephus had er een ander doel mee voor ogen. Dit keer was het de bedoeling Griekse en Romeinse lezers te vertellen over de geschiedenis en de godsdienst van het Joodse volk. En dan moest het natuurlijk wel mooi overkomen. In dit hoofdstuk een inkijk in de manier waarop Josephus te werk ging.

Aanpassingen in de verhalen

In het gedeelte van *Antiquitates* waarvoor Josephus de Bijbel als bron had (de verhalen over Noach, Abraham, Jozef, Mozes, Salomo et cetera) valt op dat Josephus zich redelijk nauwkeurig aan zijn bron houdt. Zijn verhalen zijn over het algemeen hetzelfde als in de Bijbel: hij laat inderdaad weinig weg en voegt ook weinig toe. Althans: zo op het eerste gezicht. Wie de teksten beter gaat bestuderen, komt er al snel achter dat Josephus wel degelijk zijn eigen ideeën heeft over de verhalen en over de personages die daarin een rol spelen, en dat hij niet schroomt deze ideeën op verschillende manieren duidelijk te maken – hoewel hij zelf in zijn voorwoord beloofde dat niet te zullen doen: 'Alles wat gedetailleerd opgetekend is in onze schriftelijke overlevering zal in de loop van

mijn verhaal aan de orde komen, in de juiste volgorde. Ik heb mij voorgenomen mij daaraan te houden, door mijn hele werk heen, zonder er iets aan toe te voegen en zonder iets achterwege te laten.’ Maar Josephus bracht dus toch de nodige aanpassingen aan, zoals in het verhaal van Isaak en zijn zonen en in dat van het volk dat de tien geboden ontvangt.

Isaak en zijn zonen

Isaak heeft twee zonen, tweelingbroers: Jakob en Esau. Esau is de oudste en ook de favoriet van Isaak. Maar Jakob (daarin gesteund door zijn moeder Rebekka) is jaloers op zijn broer en wil het eerstgeboorterecht van hem afnemen. Wanneer vader Isaak (die inmiddels blind is) op zijn sterfbed Esau vraagt bij hem te komen omdat hij hem wil zegenen, doet Jakob zich voor als Esau en krijgt zo de zegen die voor Esau, als oudste zoon, bedoeld was.

Wie bekend is met het Bijbelverhaal zal hier al een element missen: de linzensoep waar Esau na een jachtrip zó naar verlangt dat hij zijn eerstgeboorterecht in ruil daarvoor aan Jakob geeft. En dat klopt, want Josephus heeft dit incident naar een later moment in het verhaal geplaatst, en noemt het pas na de dood van Isaak, als hij vertelt over het vertrek van Esau naar Idumea. Hij gebruikt het incident daar om de naam ‘Idumea’ etymologisch te verklaren: Esau werd namelijk Adom genoemd (Hebreeuws voor ‘rood’, de kleur van linzensoep) en vernoemde het land naar zichzelf. Jakob wordt in deze terugblik niet genoemd – er staat slechts ‘zijn broer’. Door dit verhaal in het begin weg te laten en later Jakobs naam te vermijden, laat Josephus de lezer achter met een minder negatief beeld van Jakob, die toch de aartsvader van het Joodse volk is: dat hij het eerstgeboorterecht van zijn broer stal, wordt nergens expliciet vermeld.

Maar dat is niet het enige dat Josephus weglaat met betrekking tot Jakob. In Genesis staat een uitleg van de namen van zowel Jakob als Esau. De naam Jakob komt volgens Genesis van ‘degene die de hiel grijpt’. Dit slaat op het verhaal dat de tweeling bij de geboorte aan het vechten was wie er het eerst uit mocht, waarbij Jakob de hiel van Esau greep om deze tegen te houden. ‘De hiel grijpen’ betekent in het Hebreeuws ook ‘iemand verraden’. Dit hele verhaal wordt door Josephus dan ook wijselijk verzwegen en de naam Jakob blijft

onverklaard, terwijl van Esau wel gezegd wordt dat hij zo heet vanwege zijn harigheid.

Nadat Isaak Jakob gezegend heeft (denkende dat hij tot Esau spreekt), komt Esau binnen. Isaak realiseert zich dat hij een fout gemaakt heeft, maar anders dan in Genesis, waar Isaak groot verdriet heeft om zijn fout en onmiddellijk probeert deze recht te zetten, houdt Isaak in *Antiquitates* zijn mond. Na een smeekbede van Esau spreekt hij uiteindelijk toch enkele woorden tot hem, maar een echte zegen is het niet te noemen. De zegen die per ongeluk aan Jakob gegeven is, kan niet herroepen worden.

Zonder in grote lijnen van het verhaal af te wijken, geeft Josephus er door kleine wijzigingen en verplaatsingen een eigen draai aan. Het was voor hem belangrijk dat Jakob in een positief licht stond en dat bleek volgens hem niet genoeg uit de Bijbelse tekst – vandaar zijn aanpassingen.

De tien geboden

Een ander voorbeeld van een kleine wijziging met een groot gevolg is de manier waarop Josephus het verhaal vertelt van het moment dat het volk de wet ontvangt bij de berg Sinaï.

Volk en Mozes zijn al een tijd in de woestijn, op weg naar het Beloofde Land. Het volk gedraagt zich niet altijd even goed en Mozes heeft het er een dagtaak aan om de orde te handhaven: hij moet voortdurend rechtspreken en oordelen vellen. Zijn schoonvader Raguël adviseert hem het volk te organiseren en mensen aan te wijzen voor de rechtspraak. Mozes volgt dat advies op en roept vervolgens het volk bij elkaar om te zeggen dat hij de berg op gaat om met God te spreken. Als Mozes weg is, reageert het volk uitzinnig en ze vragen God of hij Mozes 'een geschenk wil geven dat hun leven gelukkig zou maken'. Na drie dagen is er een groot onweer op de berg en het volk vreest dat er wat met Mozes gebeurd is, maar deze komt toch de berg af en geeft het volk de tien geboden.

Ogenschijnlijk is dit ook wat in Exodus gebeurt, maar er is een groot verschil (afgezien nog van het feit dat Josephus het verhaal aanzienlijk versimpeld heeft: in Exodus gaat Mozes niet één keer maar wel drie keer de berg op). Josephus heeft namelijk toegevoegd dat het volk, als Mozes naar boven vertrokken is, feestviert en zich reinigt en vervolgens tot God bidt en hem vraagt

aan Mozes 'een geschenk' te geven: het volk vraagt hier dus *zelf* om de geboden die ze nodig hebben om goed te leven. Op deze manier geeft Josephus aan hoe belangrijk de wet is voor het Joodse volk, en hoe graag het zich daaraan wil houden.

Verderop in de Bijbel staat nog het verhaal van het gouden kalf dat door het volk gemaakt wordt wanneer Mozes de berg op is om de stenen platen met de wet te ontvangen. Dat verhaal stelt het volk in een kwaad daglicht, omdat het een afgod maakte terwijl men wist dat dat niet mocht. Daarvoor werd het volk dan ook gestraft door God. Ondanks zijn belofte laat Josephus echter het hele verhaal van het gouden kalf weg.

Evaluerende passages

De aanpassingen die Josephus aanbracht in verhalen konden heel subtiel zijn, maar als hij echt wilde laten weten wat hij ergens van vond, pakte hij het minder omslachtig aan. Op diverse plaatsen in *Antiquitates* geeft hij zijn mening onomwonden in persoonlijke uitweidingen.

Een voor zichzelf sprekend voorbeeld is een passage die Josephus schrijft naar aanleiding van de moord op Abenner ('Abner' in het Bijbelboek 2 Samuël) door Joab, de opperbevelhebber van koning David: 'Zelf beweerde Joab dat hij dat had gedaan om zijn broer Asaël te wreken [...]. Maar de werkelijke reden was dat hij bang was dat hij uit zijn functie van opperbevelhebber ontheven zou worden en dat hij door de koning naar het tweede plan verwezen zou worden en dat Abenner de nummer één zou worden van David. Daaraan kan men zien hoe ver mensen bereid zijn te gaan in hun ambitie en hun verlangen naar macht en in hun weigering op dat punt iets aan een ander te gunnen. In hun begeerte om voor zichzelf het een en ander binnen te halen grijpen ze elk middel aan. En als ze bang zijn hun macht te verliezen, dan zien ze er helemaal niet tegen op alles te doen om hun positie te behouden. Ze vinden het vreselijk wanneer ze er niet in geslaagd zijn zich zoveel macht toe te eigenen, maar ze vinden het nog vreselijker, als ze eenmaal gewend zijn geraakt aan de voordelen daarvan, die vervolgens weer te verliezen. Dat beschouwen ze als het ergste dat hun kan overkomen, en dat is dan ook de reden waarom ze nog hardere middelen aanwenden en helemaal voor niets en niemand terugdeinzen, zodra ze bang zijn

hun positie te verliezen. Maar met deze korte opmerkingen heb ik wel genoeg over dit onderwerp gezegd.' (AJ 7.36-38)

Behalve over mensen, heeft Josephus ook een mening over de manier waarop de wereld in elkaar zit en hoe God daar een rol in speelt. Aan koning Achab is in 1 Koningen voorspeld dat hij zal sterven na zijn gevecht met de Syriërs. Achab wil dat niet geloven en hij probeert er met een list onderuit te komen, maar uiteindelijk krijgt de profeet gelijk. Josephus zegt daarop: 'We kunnen er niet omheen vast te stellen dat het niet aangaat meer geloof te hechten aan dingen die ons goed uitkomen en die we graag willen dan aan de waarheid. We moeten ons voor ogen houden dat profetieën en voorkennis op grond daarvan van het hoogste belang zijn, want op die manier maakt God het ons mogelijk in te zien wat we moeten doen. Op grond van wat er met de koning is gebeurd past het ons opnieuw ons te realiseren hoe groot de macht van het lot is en te beseffen dat het zelfs bij alle voorkennis niet mogelijk is het te ontlopen. Het lot besluipt de geesten der mensen en paait hen met positieve verwachtingen, met behulp waarvan het hen naar het punt brengt waar het hen vervolgens overmeestert. Het is evident dat ook Achab in zijn verwachtingen door het lot dermate misleid is, dat hij geen geloof hechtte aan hen die zijn nederlaag voorspelden, maar wel geloof hechtte aan de mensen die hem de profetieën verkondigden die hij graag wilde horen.' (AJ 8.418-420)

Eulogieën

Josephus had nog een methode om zijn mening duidelijk te maken over een personage, namelijk door het schrijven van een eulogie: een lofprijzing na iemands dood. Vrijwel alle belangrijke personages in *Antiquitates* krijgen zo'n eulogie van Josephus.

Abraham, bijvoorbeeld, was 'in alle opzichten een man van het hoogste niveau en het was terecht dat hij gezien zijn ijveren voor hem bij God in aanzien stond.' Van Isaak zegt Josephus dat hij een man was 'op wie God zeer gesteld was' en dat hij stierf 'na een leven in deugdzaamheid'. Jozef blonk uit door zijn voortreffelijkheid en gezag.

Personen als Mozes en David krijgen heel uitgebreide eulogieën. Mozes overtrof in scherpzinnigheid iedereen die ooit geleefd heeft 'en hij wist zijn gedachten zeer goed in praktijk te brengen. Hij bezat de gave van het woord en maakte indruk als hij grote menigten toesprak, vooral omdat hij zijn emoties meester bleef. Daarvoor scheen in zijn hart geen plaats en hij kende de namen daarvan alleen omdat hij ze bij anderen zag, meer dan bij zichzelf. Hij was een opperbevelhebber zoals er maar weinigen zijn, en een profeet zoals geen ander, zodat men als hij sprak God zelf meende te horen.' (AJ 4.328-329) Dit is een opvallende eulogie als men bedenkt dat Mozes in de Bijbel stottert en zijn broer Aäron nodig heeft om zich uit te drukken.

David was weer heel anders: 'Hij was een voortreffelijk man, die over alle goede eigenschappen beschikte waarover een koning aan wie het welzijn van zoveel volken is toevertrouwd moet beschikken. Hij was moedig als geen ander, in de gevechten die hij ten behoeve van zijn onderdanen geleverd had was hij steeds als eerste op het gevaar afgegaan, hij had zijn soldaten steeds aangespoord tot de strijd, niet doordat hij zich als een meester boven hen stelde, maar doordat hij zelf schouder aan schouder met hen meevocht. Hij wist altijd heel goed te beoordelen en in te zien wat er zou gebeuren en hoe er in een gegeven situatie gehandeld moest worden. Hij was een verstandig man die wist hoe het hoorde, een goede vriend voor wie problemen hadden, rechtvaardig en humaan: uitgelezen eigenschappen die alleen koningen toekomen. Hoeveel macht hij ook had, niet één keer heeft hij een misstap begaan, behalve in de affaire met de vrouw van Urias. Geen enkele andere koning, noch van de Hebreërs, noch van andere volken, heeft zoveel rijkdom nagelaten als hij.' (AJ 7.390-391)

Verschillende versies

Zoals gezegd omvat een groot deel van *Antiquitates* de Bijbelse geschiedenis. Maar voor de periode daarna zijn er andere parallellen waarmee het werk vergeleken kan worden om te zien hoe Josephus te werk ging. Voor de boeken 14 tot en met 20 is Josephus' eigen werk de belangrijkste parallel: de eerste twee boeken van *De bello judaico*. Een vergelijking tussen deze beide werken kan veel

vertellen over de manier waarop Josephus werkte en of zijn ideeën in de vijftien à twintig jaar die ertussen lagen veranderd zijn.

Herodes de Grote

In beide werken wordt buitenproportioneel veel aandacht besteed aan de geschiedenis van Herodes de Grote: in *De bello judaico* neemt de geschiedenis van Herodes, die ongeveer vijfendertig jaar beslaat, meer dan de helft van de eerste twee boeken in, die in totaal 250 jaar beschrijven. In *Antiquitates* is tweeënhalf boek aan Herodes gewijd. Het is goed mogelijk dat de reden daarvoor was dat Josephus voor deze tijd een betere bron had dan voor andere delen van zijn verhaal. De bron voor deze geschiedenis is (net als voor het verhaal over Hyrcanus en Aristobulus dat al eerder besproken werd) het werk van Nicolaus van Damascus. Tussen de beide versies van Josephus bestaan echter nogal grote verschillen.

Herodes was koning van Judea van 37 tot 4 v.Chr. Hij was de zoon van een Idumese vader (Antipater, die aan de zijde van Hyrcanus **ii** stond) en een Arabische moeder. Veel moderne onderzoekers hebben vraagtekens geplaatst bij de houding van Herodes tegenover Joden aan de ene kant en Romeinen aan de andere kant. Het was bij Herodes niet altijd duidelijk naar wie zijn loyaliteit uitging. Het ene moment leek hij aan de kant van de Joden en hun godsdienst te staan en het volgende moment bouwde hij een tempel ter ere van de Romeinse keizer. In de wetenschappelijke literatuur van de twintigste eeuw is men het er niet over eens: of hij iedereen te vriend probeerde te houden of toch duidelijk voor de Romeinse kant koos?

Ook wanneer we de beide versies die Josephus van het verhaal over deze man geeft naast elkaar leggen, rijst deze vraag. Afgezien van de lengte en organisatie van het verhaal (dat van *De bello judaico* is thematisch geordend, dat van *Antiquitates judaicae* is chronologisch en bovendien veel langer) is er nog een groot verschil: in *De bello* is Josephus positief over Herodes, terwijl hij in *Antiquitates* nauwelijks een goed woord voor de koning overheeft.

Het duidelijkst komt dat verschil tot uitdrukking in de evaluerende passages die Josephus in *Antiquitates* toevoegt en waarin hij in aanvulling op een verhaal zijn

eigen mening geeft over de situatie of over Herodes zelf. Vooral uit deze passages blijkt Josephus' negatieve oordeel: alle goede zaken die Herodes deed, deed hij omdat hij zo graag geëerd wilden worden. Hij liet zijn zoons veroordelen en executeren omdat ze een aanslag tegen hem beraamd hadden. Josephus vond Herodes onmenselijk, licht ontvlambaar en iemand die rechtvaardigheid minachtte. In *Antiquitates* is Herodes duidelijk één van de slechtste mensen die Josephus uit de geschiedenis kende.

In *De bello judaico* (waarin geen evaluerende passages staan) is Josephus enthousiaster: Herodes wordt voorgesteld als een energieke man, die van zijn naaste familie hield en goede banden had met de Romeinse heersers. Hij was heldhaftig en superieur qua lichaam en geest. De gebouwen en steden die hij maakte waren allemaal schitterend. Kortom: Herodes was een goed man.

Dit verschil in beoordeling kan nog geïllustreerd worden aan de hand van het verhaal waarin Herodes boven de poort van de Tempel in Jeruzalem een gouden adelaar heeft geplaatst. Het is echter onwettig om in de Tempel beeltenissen van levende wezens te plaatsen. Als in *De bello* de adelaar door jongelingen, die opgestoot zijn door twee geleerden, van de poort wordt geslagen, wordt Herodes boos. Hij noemt de jongeren goddeloos en ze worden ter dood veroordeeld. Josephus vertelt op neutrale wijze hoe Herodes de geleerden en de jongeren straft: ze worden levend verbrand. Wel schrijft hij dat Herodes buitengewoon boos is: zo boos dat hij zelfs vergeet dat hij eigenlijk ernstig ziek is. Verderop komt Josephus daarop terug. Hij vertelt dat na de dood van Herodes degenen die gestraft zijn voor het neerhalen van de adelaar gewroken worden door 'demonstranten', letterlijk: 'mensen die een revolutie voeren'. Het woord dat Josephus daarvoor gebruikt komt verscheidene keren in *De bello* voor en is in bijna alle gevallen negatief bedoeld: revolutie is iets dat voorkomen moet worden en dat moeilijk in de hand te houden is. Kortom, degenen die de jongeren wreken, zijn onruststokers, rebellen.

In *Antiquitates* gaat het er echter anders aan toe. Het verhaal is in wezen hetzelfde, alleen lijkt Josephus' loyaliteit verschoven te zijn van Herodes naar het volk. Hun meningen en argumenten worden nu met zorg weergegeven. De twee geleerden sporen de jeugd aan alle werken van Herodes die in strijd zijn met de

voorvaderlijke wetten neer te halen. Zo ook de gouden adelaar: het zou beter zijn te sterven voor de goede zaak dan dit soort dingen toe te staan.

Als de jongeren het gerucht horen dat de koning dood is (wat niet het geval is), gaan ze naar de Tempel en slaan de adelaar eraf. Een officier van Herodes krijgt daar lucht van. Hij gaat erheen en neemt veertig jongeren en ook de geleerden gevangen: allen worden levend verbrand als straf. Josephus meldt dat op die avond een maansverduistering plaatsvond.

In *Antiquitates* meet Josephus de argumenten van de geleerden breed uit: het ongeluk dat Herodes heeft getroffen, inclusief zijn huidige ziekte, komt door alles wat hij tegen de wet in heeft gedaan; het is beter te sterven terwijl je bezig bent de wetten te handhaven, dan te leven met al die slechte zaken om je heen; het is belangrijker de wet van Mozes te volgen dan de regels van Herodes. En dan de maansverduistering: daarmee wil Josephus zeggen dat God het handelen van Herodes sterk afkeurde en dat de geleerden het bij het juiste eind hadden.

Dat Josephus in *Antiquitates* zo anders over Herodes oordeelt dan in *De bello* kan te maken hebben met de verschillende motieven die Josephus voor beide werken had. Met *De bello* wilde hij propaganda bedrijven voor de Romeinen, terwijl zijn beschrijving van de Joodse geschiedenis in *Antiquitates* bedoeld was om respect en begrip voor het Jodendom te winnen onder de hellenistische bevolking.

Maar een andere belangrijke factor zal ook zijn bron zijn geweest: Nicolaus van Damascus was een goede vriend van Herodes en was in zijn werk zeker positief over de man. Josephus nam dat in *De bello* over. Dat hij in dat werk dicht bij zijn bron bleef, blijkt ook uit de thematische opbouw van het Herodesverhaal in *De bello*: in tegenstelling tot de rest van het werk (dat chronologisch geordend is), verdeelt Josephus zijn relaas over Herodes in drieën: de opkomst van deze koning, de bouwwerkzaamheden die hij ondernam, en (het sappigste deel) zijn huiselijke problemen.

Ten tijde van *Antiquitates* waren echter zowel de tijden als Josephus zelf veranderd. Daardoor stonden hij en zijn tijdgenoten kritischer tegenover Herodes. Josephus nam nu ook meer tijd voor het schrijven: hij gebruikte nog wel zijn bron, maar ditmaal bewerkte hij deze. Hij liet veel van Herodes' goede daden weg en uitte kritiek op diens acties. De bron was zo nog wel

informatiegever (als Josephus tenminste niet zijn eigen versie in *De bello* als bron gebruikte in plaats van Nicolaus' werk), maar Josephus gaf zijn eigen mening.

Apologetische historiografie

Antiquitates judaicae is net als *De bello judaico* een geschiedkundig werk, maar het is een andere vorm van historiografie, die verder afligt van de journalistiek: *Antiquitates* is apologetische (letterlijk 'verdedigende') geschiedschrijving. Voor de oorsprong daarvan moeten we terug naar de verre oudheid.

Al vóór de zesde eeuw v.Chr. begonnen Grieken de volkeren te beschrijven die ze tegenkwamen in de mediterrane wereld. Ze deden dit als onderdeel van hun grotere werk. Homerus schreef in zijn *Ilias* en *Odyssee* (in de tweede helft van de achtste eeuw v.Chr.) bijvoorbeeld over de Trojaanse oorlog en de reis van Odysseus. Wanneer hij andere volkeren tegenkwam in het verhaal (zoals de Egyptenaren of de Phoeniciërs), dan gaf hij daarvan een uitgebreide beschrijving.

In die tijd gebruikte men mythologie om de wereld te verklaren: lente/zomer en herfst/winter werden bijvoorbeeld uitgelegd aan de hand van het verhaal van Demeter, de godin van de landbouw, en haar dochter Persephone. Persephone leefde de ene helft van het jaar in de onderwereld bij haar man (en oom) Hades – haar moeder was dan verdrietig, waardoor de gewassen verwelkten. De andere helft van het jaar was Persephone bij haar moeder, en Demeters geluk daarover maakte dan dat alles weer begon te bloeien, zo dacht men.

Rond de zesde eeuw v.Chr. begon de filosofie aan terrein te winnen en deze brak met het gebruik om natuurlijke verschijnselen met mythologie te verklaren. De wens ontstond om de wereld volledig te beschrijven en te begrijpen. Anaximander van Milete (die vlak na 547 v.Chr. stierf) begon daarmee en zijn werk werd enkele decennia later aangevuld door Hecateus (eveneens van Milete). Zij maakten een kaart van de wereld (de wereld die ze toen kenden) en lieten deze vergezeld gaan van een commentaar.

Al snel begonnen schrijvers zich te concentreren op specifieke volkeren. Deze etnografie ('volkbeschrijving'), zoals die genoemd werd, was onder te verdelen in vier hoofdgebieden: land, geschiedenis, wonderen en gebruiken. Aan

de hand van deze indeling legde men op verschillende manieren aan de lezers uit hoe andere volkeren in exotische oorden leefden.

Toen kwam Herodotus (484-ca. 420 v.Chr.); hij voegde de etnografie samen met geschiedschrijving (historiografie). Na hem werd het heel gebruikelijk om geschiedverhalen in te leiden met beschrijvingen van een volk, zoals ook te zien is bij latere geschiedschrijvers als Thucydides en Polybius.

In het begin kwamen de Griekse auteurs aan hun informatie door reizen en door de verhalen die ze hoorden. Hun bedoeling was te schrijven over mensen die op andere, 'exotische' plaatsen woonden en ze projecteerden daarop de normen en waarden die ze uit hun eigen Griekse cultuur kenden. Dit ging goed zolang Grieken en niet-Grieken verre van elkaar bleven. Maar met de veroveringen door Alexander de Grote, in de vierde eeuw v.Chr., kwamen er Grieken die niet slechts reisden naar de plaatsen waar ze over schreven, maar die er zelf ook woonden. Deze mensen hadden lokale bronnen tot hun beschikking, zowel schriftelijke als mondelinge. Priesters waren de voornaamste bron van informatie. Maar men bleef de verhalen over deze volkeren meten aan de Griekse standaarden. Toen de priesters (en anderen) langer onder Griekse invloed leefden en de Griekse taal begonnen te leren, zagen ze wat er over hen geschreven werd. Dit vroeg om een reactie en zo begonnen ze hun eigen versies te schrijven, als een soort correcties op het werk van de Grieken.

De eerste niet-Grieken die zo schreven waren de Babyloniër Berossus en de Egyptenaar Manetho, in de late vierde, vroege derde eeuw v.Chr. Zij gebruikten hun eigen archiefstukken en andere bronnen, maar schreven wel in het Grieks: ze wilden immers de Grieken vertellen hoe het volgens hen werkelijk zat. Omdat ze in het Grieks schreven, volgde ook de vorm waarin ze schreven de Griekse regels. Zo ontstond een nieuw literair genre, dat zich conformeerde aan het hellenisme, maar zich er tegelijkertijd ook tegen afzette. Dit genre wordt 'apologetische historiografie' genoemd: geschiedschrijving die bedoeld was om te verdedigen en uit te leggen.

Ook vanuit Joodse hoek kwamen zulke schriftelijke reacties, en dat waren er veel: de Joodse verzameling teksten is de grootste die we nog hebben uit de hellenistische tijd, waarin te zien is hoe een volk zichzelf en zijn cultuur beschrijft. De eerste Joden die dat deden waren Demetrius en Artapanus, aan het

eind van de derde eeuw v.Chr., en Eupolemus en Pseudo-Eupolemus in de tweede eeuw v.Chr. Voorheen schreven Joden ook al geschiedenis: ook de joodse Bijbel bevat immers geschiedwerken. Maar die geschiedenissen waren met een ander doel geschreven, namelijk om de vragen en ideeën die men naar voren wilde brengen in een historische context te plaatsen: bijvoorbeeld de manier waarop God ingrijpt in de geschiedenis (Rechters), de rol van de monarchie in een monotheïstische maatschappij (Samuël) of hoe het kwam dat de koninkrijken van Juda en Israël instortten (Koningen).

Demetrius, Artapanus, Eupolemus en Pseudo-Eupolemus hadden echter een ander doel met hun werk: zij wilden de bijzonderheden van hun volk uitleggen aan anderen. Alle vier deze auteurs schreven in proza, dus zonder metrum of rijm. Ook schreven ze allemaal in het Grieks, met als doel de glorie van het Joodse volk aan de wereld duidelijk te maken. Ze schreven om aanklachten tegen de Joden en roddels die de ronde deden tegen te spreken. Op die manier gaven ze het Jodendom een eigen gezicht in de hellenistische wereld. Na deze vier pioniers volgden vele anderen. En een van de meest uitvoerige apologetische geschiedwerken die we uit de hellenistische tijd kennen is *Antiquitates judaicae* van Josephus.

Apologetische historiografie is iets anders dan een apologie, een verdediging tegen aanklachten. De bekendste apologie is waarschijnlijk wel die van Socrates. Deze hield tijdens de rechtszaak die tegen hem aangespannen was een lange verdedigingsrede, die vervolgens door Plato is opgeschreven onder de naam *Apologia*. Josephus' laatste werk *Contra Apionem* is een apologie: hij weerlegt daarin aanklachten en vreemde verhalen, en vertelt hoe het werkelijk zit. Met *Antiquitates* wil hij ook de waarheid duidelijk maken, maar het verschil is dat hij het daarin indirect doet: zonder de onjuiste verhalen van anderen te herhalen en rechtstreeks te ontkrachten.

Josephus als Joods-hellenistische geschiedschrijver

Het grootste deel van zijn werk schreef Josephus toen hij al lange tijd in Rome woonde. Hij kwam daar aan na de val van Jeruzalem in 70. *De bello judaico* kwam een paar jaar later uit, maar het eerste werk daarna verscheen pas toen hij al

ruim twintig jaar Romeins staatsburger was. Toch bleef Josephus in Rome tot een minderheid behoren: hij was immers een Jood, en dat waren mensen met andere gebruiken en een andere overtuiging dan de gemiddelde Griek of Romein. Joden hielden in tegenstelling tot de rest van Rome een rustdag, de sabbat. Ze waren monotheïstisch en geloofden niet in de verschillende goden waar andere Romeinen aan offerden, feesten voor vierden en verschijnselen aan toeschreven. Voor Joden gold officieel dat er alleen geofferd kon worden in de Tempel in Jeruzalem. Maar deze was in 70 verwoest. Dat betekende een nieuwe situatie, waarin ook de Joden van Rome zich moesten zien te hervinden.

Joden hadden hun eigenaardigheden (vanuit andere Romeinen bekeken), maar ze waren ook onderdeel van de Romeinse bevolking, net als de andere minderheidsgroepen die er in die tijd waren. Maar zeker de mensen in de hogere regionen van de samenleving, zoals Agrippa en zijn familie, mengden zich onder de Romeinse elite. En dit heeft ook voor Josephus gegolden.

Veelal wordt over Josephus gesproken of geschreven als iemand die in twee werelden leefde: over een Jood in Rome, die in zijn werk met alles en iedereen rekening moest houden. Hoewel hij zelf een religieuze jood was, mocht hij de Romeinen niet voor het hoofd stoten want zij waren zijn beschermheren, zo zeggen veel onderzoekers. Ook moest hij schrijven in een taal en met begrippen die voor Romeinen duidelijk waren. Volgens deze mensen is dat duidelijk aan Josephus' werk te zien, onder andere omdat hij terminologie gebruikte uit de hellenistische filosofie om zaken omtrent het Joodse geloof duidelijk te maken. Het eerder genoemde voorbeeld van het gebed van Salomo, bij de inwijding van de Tempel, laat dat zien. Veel onderzoekers zien dat gebed als een duidelijke aanwijzing voor Josephus' pogingen zich aan te passen aan een Grieks-Romeins lezerspubliek.

Ook ziet men hoe Josephus zijn hoofdpersonen Griekse deugden toedicht, zogezegd om hun heldendom te benadrukken voor zijn Grieks-Romeinse lezers. De Griekse filosoof Plato noemde vier deugden die een 'filosofenkoning' moest bezitten: wijsheid, moed, gematigdheid en rechtvaardigheid. Later voegde hij daar nog vroomheid aan toe. Dat waren de zogenaamde *kardinale deugden*. Thucydides, de Griekse geschiedschrijver, beschreef de ideale staatsman: iemand

met overtuigingskracht, die niet corrupt was en het belang van de staat boven zijn eigen belang stelde.

De helden in het werk van Josephus voldoen veelal aan deze standaarden. Grote Joodse figuren als Abraham, Isaak, Jakob, Jozef, Mozes, Saul, David, Salomo en Daniël zijn wijs, dapper en rechtvaardig. En zelfs iemand als Mozes bezit overtuigingskracht en is de kunst van het spreken machtig – iets wat hem in de Bijbel ontbreekt. De vraag is echter in hoeverre Josephus deze deugden bewust aan zijn helden toedichtte, met als doel zijn Griekse en Romeinse lezers te behagen. Waren het in zekere zin niet universele goede eigenschappen, die ook in de Bijbel en de Joodse traditie als positief gezien werden?

We kunnen het ook anders bekijken: zoals gezegd leefde Josephus al zeker twintig jaar in Rome toen zijn *Antiquitates* verscheen. Dat is een heel lange tijd, waarin het onvermijdelijk is dat je dingen overneemt van de maatschappij waarin je leeft, en dat de taal van het land zich gaat vermengen met je moedertaal. Neem de allochtone auteurs in Nederland, zoals Kader Abdolah: die woont al twintig jaar in Nederland en schrijft in prima Nederlands over Perzische onderwerpen; hij vertaalde zelfs de Koran in het Nederlands.

Zo zal het ook Josephus vergaan zijn. Na meer dan twintig jaar leven tussen de Romeinen in een Grieks sprekende samenleving, is het onvermijdelijk dat hij Griekse begrippen gaat gebruiken als hij over zijn godsdienst spreekt. En gezien zijn belangstelling voor de hellenistische filosofie ligt het voor de hand dat hij uit dat vocabulaire put.

Josephus is geen figuur ‘tussen twee culturen’: voor Josephus bestond er geen tegenstelling tussen zijn Joodse identiteit en het feit dat hij in Rome woonde. Voor hem en de vele andere Joden in Rome (of elders in de diaspora) was dit inmiddels zijn thuis. Hij hield zijn eigen cultuur en godsdienst hoog, zoals uit zijn werken blijkt, maar daarmee keerde hij zich niet af van de maatschappij waarin hij leefde – het was één realiteit, geen tegenstelling.

Helaas dacht niet iedereen daar zo over: Joden mochten dan onderdeel zijn van de hellenistische wereld en het Romeinse rijk – van buitenaf werd er toch vaak

vreemd tegen de bevolkingsgroep aangekeken. Dat blijkt ook uit Josephus' laatste werk, *Contra Apionem*.

Hoofdstuk 7 - Josephus als polemist

Na de voltooiing van Antiquitates heeft Josephus aanvankelijk het plan een vierdelig werk te schrijven over de Joodse religie. Maar de vreselijke verhalen die her en der de ronde doen over de Joden (bijvoorbeeld dat ze Grieken offeren of allemaal lepra hebben), doen bij hem de behoefte ontstaan de pen ertegen op te nemen. Ter verdediging van zijn volk tegenover onder andere de Egyptische auteur Apion, schrijft Josephus Contra Apionem, waarin hij de verschillende aantijgingen en indianenverhalen naast elkaar zet en weerlegt; ook geeft hij een eigen weergave van de Joodse wet, om te laten zien dat deze minstens zo eerbiedwaardig is als die van de Grieken.

Aan zijn voorgenomen volgende boek komt hij niet meer toe; rond het jaar 100 overlijdt Josephus.

In *Antiquitates* geeft Josephus diverse malen aan dat hij nog van plan is een boek te schrijven over de gebruiken van de Joden: 'Die wetten die hij [Mozes] aan ons allemaal heeft nagelaten om onze onderlinge relaties te regelen, heb ik bewaard voor mijn verhandeling over "zedes en oorzaken"; het is mijn bedoeling om die verhandeling te schrijven na voltooiing van dit werk.' (AJ 4.198) Vier delen zal dit werk beslaan, zegt hij aan het eind: 'Voorts ben ik van plan een werk in vier boeken te schrijven over de opvattingen van ons, Joden, inzake God en zijn wezenlijke aard en inzake de wetten en de vraag waarom het ons volgens die wetten vrijstaat bepaalde dingen wél te doen maar andere dingen ons verboden zijn.' (AJ 20.268) Helaas voor ons is hij daar niet meer aan toegekomen: het zou immers bijzonder waardevolle informatie over het jodendom in de eerste eeuw zijn geweest.

Het werk dat er wel komt, bestaat uit twee boeken. Daarin gaat Josephus dus niet in op de gebruiken, maar (in het tweede boek) wel op de wet van het Joodse volk. Ook blijkt uit dit werk de stemmingmakerij die in de eerste eeuw gaande was tegen Joden.

Contra Apionem

Josephus' laatste werk is gericht aan dezelfde persoon als *Antiquitates judaicae* en *Vita*: Epaphroditus. In de inleiding tot *Contra Apionem* ('Tegen Apion') verwijst Josephus naar *Antiquitates* en constateert dat mensen met kritiek op het Joodse volk daar niet genoeg kennis van hebben genomen en dat hij daarom een korte verhandeling zal schrijven waarin hij de belangrijkste punten aangaande zijn volk nog eens uiteen zal zetten.

Contra Apionem is een apologetisch geschrift (bedoeld als verdediging), met daarin polemische elementen. Het werk dankt zijn titel aan de kerkvader Hiëronymus, die het in de vierde eeuw n.Chr. deze naam gaf. De Apion uit de titel was een Griekse geleerde uit Alexandrië, die verschillende verhalen over de Joden de wereld instuurde. Een deel van het werk is tegen hem gericht. Omdat Josephus behalve Apion nog meer auteurs (vooral Grieken, maar ook Griekstalige Egyptenaren) aanspreekt, hebben Meijer en Wes hun Nederlandse vertaling *Tegen de Grieken* genoemd.

Josephus schreef *Contra Apionem* vermoedelijk rond 96, het jaar waarin Domitianus overleed, maar dit kan niet met zekerheid gezegd worden: diens dood wordt niet genoemd, noch is er een verwijzing naar Nerva, die Domitianus opvolgde als keizer. Het enige dat we zeker weten, is dat het werk geschreven is ná *Antiquitates* (dus na 93) omdat Josephus daarnaar verwijst in zijn inleiding.

Inhoud

Contra Apionem heeft een drieledige opbouw. In een kort voorwoord zet Josephus allereerst uiteen waarom hij dit werk schrijft: hij wil laten zien dat de kwaadsprekers een valse voorstelling van zaken geven, en hij wil onwetendheid bestrijden. Daarna begint hij met zijn verweerschrift, waarin hij zich eerst verdedigt tegen de aantijging dat de Joden geen oud volk zijn, omdat de oude Grieken er niet over geschreven zouden hebben. Hij verbaast zich over de gebrekkige kennis die de Grieken van het verleden hebben. Dat komt onder andere, zegt hij, doordat ze er niet genoeg aandacht aan besteed hebben met hun geschiedschrijving. De Joden, daarentegen, weten veel meer over het verre verleden, omdat hun geschiedenis al zo ver teruggaat – zoals trouwens Egyptische, Fenicische en Babylonische bronnen bevestigen, aldus Josephus. Hij

meldt dat er overigens ook Griekse auteurs zijn die over de Joden schreven en de ouderdom van dit volk bevestigden.

Na deze inleiding over de bewijzen voor de anciënniteit van het Joodse volk, komt Josephus tot het punt waar het om te doen is: de kwaadsprekerij door historici en andere auteurs. Stuk voor stuk geeft hij de aantijgingen vanuit verschillende hoeken weer, te beginnen met de Egyptenaren Manetho, Chaeremon en Lysimachus: Joden zijn lepralijdrers en tempelrovers.

Daarna komt Apion aan de beurt, met zijn verhaal over Mozes en de uittocht. Behalve door kwaadsprekerij, worden Apions uitlatingen volgens Josephus ook gekenmerkt door dommigheid. Naar aanleiding van de uitspraken van Apion gaat Josephus ook in op de problemen tussen Grieken en Joden over het burgerrecht in Alexandrië enkele decennia eerder. Daarna volgen nog enkele vreemde verhalen: Joden zouden een ezelskop vereren, ze zouden Grieken vetmesten om ze vervolgens te offeren en ze zouden vreemdelingen haten.

Het derde deel van *Contra Apionem* onderscheidt zich van de eerste twee delen doordat Josephus hier niet continu gestuurd wordt door wat anderen schreven over het Joodse volk en door zaken waar hij tegenin moet gaan, maar door de feiten van het jodendom zelf. In dit derde deel schrijft hij eerst (toch nog naar aanleiding van kritiek van Apollonius Molon en Lysimachus) over de wet en de wetgever, namelijk Mozes. Hij bespreekt de kwaliteit van Mozes als wetgever en leider van het volk. Vervolgens legt hij uit dat de Joodse samenleving het karakter heeft van een 'theocratie' (een door Josephus ontworpen woord): God heeft de leiding en de macht, priesters beheren de belangrijkste zaken. Joden weten dat en leven daarnaar.

Daarna bespreekt Josephus de inhoud van de wet, te beginnen met een bespreking van het godsbegrip. Hij bespreekt Gods kwaliteiten en zijn 'zijn' en Josephus bevestigt dat er maar één God is. Aangezien er maar één God is, kan er ook maar één Tempel zijn: zoals God gemeenschappelijk voor iedereen is, zo is de Tempel dat ook. Priesters zijn voortdurend in de weer met de eredienst voor God: ze doen offers en zorgen ervoor dat de wet nageleefd wordt. Ook treden ze

op als rechters en delen ze straffen uit aan mensen die zich niet aan de wetten houden.

Vervolgens beschrijft Josephus een aantal specifieke geboden over achtereenvolgens de regelingen omtrent offer en gebed, reinheid, huwelijks wetten – inclusief de regels aangaande relaties tussen mannen en vrouwen. Daarna komen geboorte, opvoeding en begrafenissen aan bod, en vervolgens de houding die mensen moeten aannemen ten opzichte van hun medemens: ze moeten hun ouders eren, eerlijk zijn tegen vrienden en open naar vreemden. Tot slot van deze passage zegt hij dat mensen die zich niet aan de wet houden gestraft zullen worden, maar dat degenen die zich er wel aan houden beloond zullen worden.

Aan het eind van het derde deel vergelijkt Josephus de Joodse wet met Griekse wetten en regelingen. Zo bespreekt hij zaken als onderwijs en de houding tegenover vreemdelingen; hij vergelijkt daarbij Mozes en Plato. Ook vertelt hij hoe Joden altijd trouw zullen zijn aan hun wet. De Griekse godenverering komt er in zijn vergelijking niet best van af.

Na een recapitulatie van wat hij geschreven heeft, sluit Josephus af met de constatering dat hij 'met een gerust hart' kan zeggen dat de Joden 'tal van voortreffelijke ideeën aan de wereld bijgedragen hebben': onwankelbare trouw aan God, rechtvaardigheid (in de vorm van trouw aan de wetten), eensgezindheid, de overtuiging dat God alles ziet en organiseert. Tot nog toe had niemand dat op schrift gesteld, maar de Joden wel, aldus Josephus: 'Als men nu dan ziet dat wij dat hebben gedaan en het blijkt dat wij dat als eersten hebben uitgevonden, dan blijft er daarmee voor de Apions en de Molons en al die anderen die er een behagen in scheppen te liegen en te schelden helemaal niets over.' (CA 2.295) Na het boek opgedragen te hebben aan Epaphroditus, legt Josephus de pen neer.

Anti-judaïsme in Rome

De achtergrond waartegen *Contra Apionem* geschreven is, is die van een Rome waarin niet altijd even positief tegen Joden aangekeken werd. Tot en met de dood van Domitianus in 96 heersten de Flavische keizers, die hun macht en

aanzien eigenlijk ontleenden aan de overwinning op Judea. Dat blijkt onder andere uit de grootse triomftocht die Titus en Vespasianus kregen en uit de boog die voor Titus geplaatst werd. Ook de speciale munten die uitgegeven werden waarop *iudea capta* (Judea overwonnen) stond, de bouw van de Tempel van Vrede in 75, waarin de Joodse tempelstukken geplaatst werden, en zelfs de bouw van het Colosseum die met de oorlogsbuit bekostigd werd, geven aan hoe belangrijk die overwinning was geweest voor het Flavische prestige.

Na de oorlog en de verwoesting van de Tempel had Vespasianus bepaald dat Joden de belasting die zij voorheen aan de Tempel betaalden, nu aan de Romeinse schatkist moesten afdragen, de *fiscus judaicus* genaamd. Alle Joden (mannen en vrouwen) in het hele Romeinse rijk moesten deze belasting voldoen. Vooral Domitianus voerde daarin een hard beleid: tijdens zijn heerschappij scherpte hij de regel aan en ging met behulp van informanten overtreders en wanbetalers opsporen. Onder de regering van die keizer vonden er ook vele berechtingen en executies plaats van mensen die aangeklaagd werden op beschuldiging van goddeloosheid of 'atheïsme', waarmee veelal bedoeld werd dat ze 'uit koers dreven richting Joodse gebruiken', zoals Cassius Dio schreef. Domitianus aarzelde zelfs niet zijn eigen familieleden hiervan te betichten.

Waarom deed hij dat? Een reden zou kunnen zijn dat Joden slechts één God aanbaden, en daarmee dus niet de keizer; maar het kan ook zijn dat ze vervolgd werden omdat ze behoorden tot een natie waarvan de ondergang aan de basis had gelegen van de Flavische dynastie: dat maakte hen minderwaardig. Bekend is in ieder geval dat Domitianus geveleid kon worden met vervelende opmerkingen over Joden. Zo maakt de dichter Martialis in een aan Domitianus opgedragen boek grappen over Joden en vooral hun gebruik om te besnijden. Quintilianus, de leraar van de door Domitianus geadopteerde troonopvolgers, schrijft over haat tegen Mozes, de stichter van 'het Joodse bijgeloof' en van dit 'ruïnerende volk'.

Na de regering van Domitianus werd het niet veel beter. Zijn opvolger Nerva versoepelde wel de regels enigszins en liet mensen die met die reden gevangengenomen waren vrij. Maar de belasting werd niet afgeschaft, en uit de literatuur blijkt dat de animositeit bleef, evenals tijdens de heerschappij van Nerva's opvolger Trajanus.

Twee grote auteurs schreven op vergelijkbare wijze over de Joden: Juvenalis en Tacitus. Uit hun beider werk blijkt een houding van minachting (vaak geamuseerd) en onbegrip. Joden zijn volgens hen bedelaars en mensenhaters; ze stammen af van de Egyptenaren en aanbidden een ezel; ze doen van alles wat tegengesteld is aan de Romeinse cultuur.

De aantijgingen tegen Joden in het Rome van de eerste eeuw zijn grofweg in te delen in drie hoofdcategorieën. Ten eerste waren er de verhalen over de oorsprong van de Joden; bijvoorbeeld of het een oud volk was, of dat het volk eigenlijk van Egyptische oorsprong was. Die verhalen gebruikte men om (vreemde) gewoontes van de Joden te verklaren, maar de 'verzinsels' waren ook van invloed op de waardering van de Joodse cultuur: een oud, zelfstandig volk verdiende immers meer waardering dan een jong volk dat van een andere natie afstamde.

De tweede categorie betrof de Joodse gebruiken, die Romeinen over het algemeen vreemd vonden: dat Joden de sabbat hielden en geen varkensvlees aten; dat ze geen beeltenissen mochten maken of afgoden vereren; en – het vreemdst – de besnijdenis. Mozes was fout omdat hij deze wetten ingesteld had, en zijn volgelingen waren dom omdat ze de wetten naleefden, vond men.

Beschuldigingen in de derde categorie werden misschien wel als het ergste beschouwd: de exclusiviteit van Joden. Men zei dat Joden niet bij toeval anders waren, maar dat het met opzet was: ze streefden het na. Joden isoleerden zichzelf volgens Romeinen zowel sociaal (wat bijvoorbeeld maaltijden en huwelijken betreft) als politiek (de weigering de keizer als god te vereren).

Egypte

Een deel van die 'beschuldigingen' is terug te lezen in *Contra Apionem*, al zijn de auteurs die daarin aangehaald worden geen eigentijdse Romeinen, maar meest Egyptenaren van langer geleden. Net als in Rome waren ook in Egypte Joden niet populair. De Egyptenaar uit de titel, Apion, is afkomstig uit Alexandrië, waar in 38 n.Chr. ongeregelde uitbraken tussen Joden en Grieken. De Grieken probeerden de Joden het leven onmogelijk te maken door hen te verbieden hun synagogen te bezoeken en door het Romeinse gezag te vragen de Joden de stad uit te zetten; er volgden gewelddadigheden en brandstichtingen.

Gouverneur Flaccus wist de rust enigszins te herstellen (met maatregelen ten gunste van de Grieken) en er gingen gezantschappen naar Rome, naar keizer Gaius Caligula. Deze kwam echter te overlijden en werd opgevolgd door de veel mildere Claudius, die de Joden gunstiger gezind bleek. De Joden grepen hun kans en vroegen om burgerrecht; de Grieken (die daar natuurlijk niet mee instemden) stuurden ook een gezantschap naar Claudius, met Apion als een van de leiders ervan. Het eind van het verhaal was dat de Joden geen burgerrecht kregen, maar ze mochten wel (als immigranten) in de stad blijven wonen.

Philo van Alexandrië (die deel uitmaakte van de Joodse delegatie) schreef twee werken over deze gebeurtenissen in Alexandrië: *In Flaccum* ('Tegen Flaccus') en *De legatione ad Gaium* ('Over het gezantschap naar Gaius'). Uit deze werken blijkt dat het anti-judaïsme volop in Alexandrië leefde en dus een voedingsbodem was voor veel negatieve verhalen over de Joden.

Het einde

Contra Apionem is het laatste dat we van Josephus horen. Aangezien hij zelf de enige bron is over zijn eigen leven, is het onmogelijk te weten wanneer hij precies overleden is. Het is zelfs niet bekend of hij Domitianus overleefd heeft, die in 96 vermoord werd. Na Domitianus kwamen eerst Nerva (96-98) en vervolgens Trajanus (98-117) aan de macht. Over geen van beide heersers meldt Josephus dus iets, noch over de dood van Domitianus. Dat kan betekenen dat hij voor september 96 stierf, maar gezien de publicatiedatum van *Antiquitates* en *Vita* (93/94), waar *Contra Apionem* nog op moest volgen, is het waarschijnlijk dat hij nog wel wat langer geleefd heeft. Josephus leefde echter niet lang genoeg om zijn vierdelige werk over de Joodse gebruiken te schrijven – als hij dat na *Contra Apionem* nog van plan is geweest.

Hoe men Josephus aan het eind van zijn leven en vlak na zijn dood waardeerde, weten we niet: werd zijn werk gelezen? Bleef zijn positie gunstig? Wat we wel weten van de kerkvaders Eusebius en Hiëronymus is dat er later een standbeeld van Josephus in Rome stond, opgericht door christenen – voor hen was hij een held. En mede dankzij hen is zijn werk bewaard gebleven.

Epiloog

Rome, juli 96

Langzaam wandelt hij door de straat. Hij kijkt om zich heen en ziet kinderen spelen, vrouwen die bezig zijn met de was, mannen druk aan het dobbelen. In de verte hoort hij het gejuich dat opklinkt vanuit het Colosseum. Hij kan zich nog herinneren hoe blij Titus was toen het eindelijk klaar was, en wat een feest bij de opening! Glimlachend denkt hij terug aan die dag. Hij was toen zelf nog wat onwennig. Hoewel hij al een tijd in Rome woonde, was het toch gek om al die mensen en dieren te zien die elkaar afmaakten. Dat kan toch niet zijn zoals God het bedoeld heeft, had hij toen gedacht. Maar inmiddels is hij er al helemaal aan gewend dat mensen daar plezier in hebben.

Hij mist hem wel, zijn vriend Titus. Sinds Domitianus aan de macht is, is alles toch een stuk minder leuk geworden. Arrogante man; en hij heeft duidelijk minder respect voor andersdenkenden dan zijn broer.

In gedachten verzonken wandelt hij verder. Hoe zou het in Jeruzalem zijn? Het is lang geleden dat hij in Judea was en het lijkt ook heel ver weg. Nee, Rome is nu zijn thuis; hier zal hij sterven. Hij blijft even stilstaan als hij aan de overkant van de straat een jongetje ziet dat probeert te ontsnappen aan een groepje oudere kinderen. Tegenstand, daarvan heeft hij zijn portie ook wel gehad! Gelukkig beperkt zich dat de laatste tijd vooral tot woorden.

Nu hij daaraan denkt, realiseert hij zich dat het hoog tijd wordt om weer naar huis te gaan: er ligt nog een hoop werk op hem te wachten en hij heeft het gevoel dat hij haast moet maken. Zoveel plannen, zoveel ideeën: zal het allemaal nog lukken?

Appendix – Overlevering en vertaling

Overlevering

De echte tekst?

Antieke teksten zijn zelden in hun geheel overgeleverd. Ook hebben we niet meer de manuscripten die Josephus zelf schreef. Voor de overlevering van zijn werk zijn we afhankelijk van kopieën (van kopieën van kopieën), die allemaal van veel later datum zijn. De tekst die men tegenwoordig gebruikt, is het resultaat van het werk van Benedictus Niese, die aan het eind van de negentiende eeuw alle vindbare manuscripten van Josephus' werk verzamelde en er een Griekse tekst uit vormde.

Wanneer een boek met de hand gekopieerd wordt (de boekdrukkunst kwam immers pas eeuwen later), sluipen er altijd fouten en afwijkingen in – bewust of onbewust. Door verschillende manuscripten naast elkaar te leggen, kunnen onderzoekers proberen te bepalen wat er oorspronkelijk gestaan zal hebben. Daarbij gebruiken zij ook vertalingen van de tekst (bijvoorbeeld in het Latijn), van oude samenvattingen, en van citaten bij andere auteurs. Eusebius, bijvoorbeeld, haalt veel passages van Josephus aan. Aangezien de vroegste manuscripten die we hebben pas na Eusebius' dood (in 339) onstonden, bestaat de kans dat diens weergave accurater is.

Met behulp van die middelen kan stukje bij beetje een tekst gereconstrueerd worden, waarvan men denkt dat die zo dicht mogelijk bij het origineel ligt. Er is natuurlijk nooit honderd procent zekerheid over de hele tekst, maar wel een grote waarschijnlijkheid. Zo ging ook Niese te werk: of zijn tekst helemaal juist is, weten we niet, maar in ieder geval is er door zijn werk één tekst van Josephus' werk die door iedereen aanvaard wordt. In de zestiende eeuw (1544) was er overigens ook al een gereconstrueerde tekst gemaakt in Basel, de *editio princeps* genaamd. Voor de totstandkoming van die editie is deels gebruikgemaakt van manuscripten die Niese later niet meer kon vinden; in voorkomende gevallen kon hij de Baselse *editio princeps* dus gebruiken ter controle of aanvulling van de manuscripten die hij wel had.

Manuscripten

Niet alle manuscripten bevatten alle werken van Josephus. *De bello judaico* is goed vertegenwoordigd met zeven codexen (handschriften in boekvorm), waarvan de meeste uit de tiende en elfde eeuw stammen. Daarbij zijn er vertalingen van delen van het werk in het Latijn, Syrisch en Russisch.

Antiquitates is in de handschriften opgedeeld in tweeën. Van de eerste helft (boek 1 tot en met 10) bestaan zes codexen, uit de elfde tot en met veertiende eeuw. De tweede helft van het werk is vertegenwoordigd met zeven codexen, uit de negende tot en met veertiende eeuw. Al deze manuscripten bevatten slechts delen van het werk; er is maar één codex die alle twintig boeken heeft, plus *Vita*. Daarnaast is er een Latijnse versie van *Antiquitates*. Van Josephus' autobiografie bestaan vijf handschriften, deels dezelfde als die van de tweede helft van *Antiquitates*.

Het slechtst vertegenwoordigd is *Contra Apionem*: daarvan is slechts één bruikbaar elfde-eeuws manuscript voorhanden, waarin dan zelfs nog een deel ontbreekt. De overige manuscripten lijken kopieën van die ene codex. Gelukkig is er ook een Latijnse vertaling, en citaten in het werk van Eusebius, waardoor de inhoud van die lange passage (CA 2.52-113) die in het Grieks ontbreekt toch niet geheel voor ons verloren is gegaan.

Nederlandse vertalingen

De eerste Nederlandse vertaling van een werk van Josephus dateert van 1482. Er was toen nog geen Griekse editie van zijn oeuvre (die was er immers pas een eeuw later, zoals hierboven beschreven staat). Het was een vertaling van *De bello judaico* vanuit het Latijn: dus een vertaling van een vertaling. Dat was overigens niet ongebruikelijk: ook latere vertalingen van Josephus' werk waren niet altijd gebaseerd op de Griekse tekst.

Tussen 1482 en 1900 zijn verschillende vertalingen verschenen: vaak van alle werken, soms van slechts delen ervan. Ook werd Josephus' werk een aantal keer uitgegeven in combinatie met de vertaling van een of meer andere werken. De laatste volledige vertaling verscheen in de jaren negentig van de vorige eeuw. Daarvoor was al honderd jaar geen vertaling gemaakt, afgezien van enkele losse stukken uit *De bello judaico*.

Hieronder volgt een lijst met de titels van de vertalingen die in de loop der eeuwen zijn verschenen. Het vermelde jaartal is dat van de eerste editie – vaak zijn er nog latere edities geweest.

G. Leeu, Gouda 1482 — *Destructien van Jerusalem en van al den lande van Judeen.*

Nicolaus van Winghe, Antwerpen 1552 — *Seven boecken van die Joetsche oorloghe ende Destructie van Jerusalem. Wten Griecxschen in Latijn, ende voorts wten Latine, nu eerst in Duytschen ghestelt, met een onderwijs van een Prologhe, thoonende die nutticheyt deser hystorien. Des selfs Josephi leven, by den selven gheschreven, ende nu corts eerst wten Griecxschen int claer ghecomen.*

Idem 1553 — *Twintich boeken van den ouden gheschiedenissen der Joden, nemende sijn beghinsele van dat eerste schepsel der werelt, ende ghecontinueert tot dat twalefste iaer van Nero den Keyser van Rome. Met een boeck, inhoudende die martelie der Machabeen seven ghebroederen, over gheset wten Gricxschen in Latine, ende voorts wten Latine nu eerst over geset in Duytsche, met een onderwijs van een Prologe, inhoudende dye sake ende eynde, waerom Josephus dese historie gescreven heeft.*

Claes van den Wouwere, Antwerpen 1564 — *Seven boecken van die Joetsche oorloghe ende destructie van Jerusalem.*

Everardus Bommelius, Leiden 1594 — *Flavii Josephi des hoochberoemden Joodschen Historieschrijvers Boecken te weten van den ouden Joodschen gheschiedenissen twintich: ende een van sijn eyghen leven. Noch van den Joodschen oorloghe ende verwoestinghe der stadt Jerusalem andere seven: Item van de oude afcoemste der Joden twee gheschreven teghen Apionem Grammaticum: ende ten laetsten noch een van des vernufts conste ende der Machabeer lijden. Daer by ghevoecht sijn Egesippi vijf Boecken.*

I.E. Kloppenburgh, Amsterdam 1626 — *Flavii Josephi hooghberoemde Joodsche historien, ende boecken. Noch Egesippus vande ellendighe verstoringe der stadt Jerusalem. Van nieus met schone figuren verciert ende met nootwendige anteikeningen en sumarien verrijkt.*

Lambert van Bos, Dordrecht 1665 — *Flavii Josephi Hooghberoemde Joodsche historien ende boecken. Vertaelt en overgeset door Lambert van Bos.*

- W. Sewel, Amsterdam 1704 — *Alle de werken van Flavius Josephus: behelzende twintigh boeken van de Joodsche oudheden, het verhaal van zyn eigen leven, de historie van de oorlogen der Jooden tegens de Romeinen, de twee boeken tegens Apion, en zyne beschryvinge van de marteldoodt der Machabeen. Waarby komt het gezantschap van Philo aan den keyzer Kaligula. Alles uyt de overzetting van den heer D'Andilly in't Nederduytsch overgebracht door W. Sewel. Nog zyn daarby gevoegd de vyf boeken van Egesippus van de Joodsche oorlogen en de verdelging Jerusalems. (Diverse malen heruitgegeven, in 1732 met etsen van Jan en Kasper Luyken.)*
- W. Sewel/J.F. Martinet, Amsterdam 1783 — *Alle de werken van Flavius Josephus met aanmerkingen uitgegeven door J.F. Martinet.*
- J. van Gulik, Amsterdam 1780 - *Alle de werken van Flavius Josephus, naar het Grieksch in 't Engelsch gebragt en verkort. Waar by gevoegd is: De twee Boeken van Josephus tegens Appion; Zyn richtsnoer der Reden, of het Martelaarschap der Macchabeen, En 't Gezantschap van Philo den Jood aan den Keizer Cajus Caligula. Uit het Engelsch in het Nederduitsch vertaald. En (1784): De Historie der Jooden, Van den tyd van Jesus Christus Tot op den tegenwoordigen tyd. Om te dienen tot een Vervolg Of Derde Deel, Op de Werken van Flavius Josephus. Uit het Fransch Vertaald.*
- W.A. Terwogt, Dordrecht 1873 — *Al de werken van Flavius Josephus. Bewerkt door W.A. Terwogt. Met een aanbevelend woord van J.J. van Oosterzee.*
- Sigebert Haverkamp/J.A. Gerth van Wijk, Leiden 1884 - *Flavius Josephus. Joodsche oudheden of historie der Joden. Naar het oorspronkelijk Grieksch overzien, op zeer vele plaatsen verbeterd, door Sigebert Haverkamp. Naar het tegenwoordige spraakgebruik uitgegeven onder toezicht van J.A. Gerth van Wijk.*
- Sigebert Haverkamp/J.A. Gerth van Wijk, Leiden 1886 — *Het leven van Flavius Josephus, door hemzelve geschreven.*
- M.A. Beek, Amsterdam 1958 — *Flavius Josephus. De val van Jeruzalem, vertaald onder toezicht van M.A. Beek.*
- M.A. Beek, Amsterdam 1959 — *Flavius Josephus. Het leven van Herodes, ingeleid en vertaald door prof. M.A. Beek.*

F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, Baarn 1992 — *Flavius Josephus, De Joodse Oorlog & Uit mijn leven, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes.*

F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, Baarn 1996-1998 — *Flavius Josephus, De Oude Geschiedenis van de Joden, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes.*

F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, Baarn 1999 — *Flavius Josephus, Tegen de Grieken, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes.*

Literatuur

- Y. Amit, *History and Ideology. An Introduction to Historiography in the Hebrew Bible*, Sheffield: **sap** 1999.
- S. Cappelletti, *The Jewish Community of Rome. From the Second Century B.C. to the Third Century C.E.*, Leiden: Brill 2006.
- S.J.D. Cohen, *Josephus in Galilee and Rome*, Leiden: Brill 2002.
- J. Edmondson, S. Mason, J. Rives (eds.), *Flavius Josephus and Flavian Rome*, Oxford: **oup** 2005.
- L.H. Feldman, *Josephus's Interpretation of the Bible*, Berkeley: **ucp**, 1998.
- L.H. Feldman, *Studies in Josephus' Rewritten Bible*, Leiden: Brill 1998.
- L.H. Feldman en G. Hata (eds.), *Josephus, Judaism, and Christianity*, Leiden: Brill 1987.
- L.H. Feldman en G. Hata (eds.), *Josephus, the Bible and History*, Leiden: Brill 1989.
- S. Hornblower en A. Spawforth, *The Oxford Classical Dictionary*, third edition. Oxford: **oup** 1996.
- H. Jagersma, *Geschiedenis van Israël 2: van Alexander de Grote tot Bar Kochba*, Kampen: Kok 1985.
- T.M. Jonquière, *Prayer in Josephus*, Leiden: Brill 2007.
- H.J. Leon, *The Jews of Ancient Rome*, updated edition, Massachusetts: Hendrickson 1995.
- A.A. Long, *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics*, second edition, Berkeley: **ucp** 1986.
- J. Luyendijk, *Het zijn net mensen*, Amsterdam: Podium 2006.
- J. Luyendijk, 'Natuurlijk, maar praat vooral over de valkuilen van het vak', in *nrc Handelsblad* 24-02-2007.
- S. Mason, *Flavius Josephus on the Pharisees: a composition-critical study*, Leiden: Brill 1991.
- S. Mason (ed.), *Understanding Josephus. Seven Perspectives*, **jsp** Supp. Series 32, Sheffield: **sap** 1998.

- S. Mason, *Josephus and the New Testament*, second edition, Peabody: Hendrickson Publishers 2003.
- S. Mason (ed.), *Flavius Josephus. Translation and Commentary* (Brill Josephus Project (**bjp**): serie in ontwikkeling – enkele delen reeds uitgegeven), Leiden: Brill 2000-heden.
- J.S. McLaren, *Turbulent Times? Josephus and Scholarship on Judaea in the First Century CE*, **jsp** Supp. Series 29, Sheffield: **sap** 1998.
- F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, *Flavius Josephus, De Joodse Oorlog & Uit mijn leven, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien*, Baarn: Ambo 1992.
- F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, *Flavius Josephus, De Oude Geschiedenis van de Joden, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien*, Baarn: Ambo 1996-1998 (3 delen).
- F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, *Flavius Josephus, Tegen de Grieken, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien*, Baarn: Ambo 1999.
- T. Rajak, *Josephus. The Historian and his Society. His Vita and Development as a Historia*, second edition, Londen: Duckworth 2002.
- T. Rajak, *The Jewish Dialogue with Greece and Rome. Studies in Cultural and Social Interaction*, Leiden: Brill 2001.
- Z. Rodgers (ed.), *Making History: Josephus and historical method*, Leiden: Brill 2007.
- H. Schreckenberg, *Bibliographie zu Flavius Josephus*, Leiden: Brill 1968.
- E. Schürer/G. Vermes, *The history of the Jewish people in the age of Jesus Christ (175 B.C.-A.D. 135)*, Edinburgh: Clark 1973-1987.
- Y. Shahar, *Josephus Geographicus. The Classical Context of Geography in Josephus*, Tübingen: Mohr Siebeck 2004.
- J. Sievers en G. Lembi, *Josephus and Jewish history in Flavian Rome and beyond*, Leiden: Brill 2005.
- E.M. Smallwood, *The Jews under Roman Rule. From Pompey to Diocletian. A Study in Political Relations*, Leiden: Brill 1976.
- G.E. Sterling, *Historiography and Self-Definition. Josephos, Luke-Acts and Apologetic Historiography*, Leiden: Brill 1992.

Tekst Bijbel: *De nieuwe Bijbelvertaling: met deuterocanonieke boeken*, Nederlands

Bijbelgenootschap 2004.

Griekse tekst Josephus: *Josephus: in nine volumes*, Loeb Classical Library.

Cambridge: **hup** 1927-1965.

Namen en begrippen

Adiabene	koninkrijk ten noordoosten van Judea, het huidige Koerdistan
Agrippa i	kleinzoon van Herodes de Grote, koning van Judea van ca. 40-44 n.Chr
Agrippa ii	zoon van Agrippa i , koning van Judea van ca. 49-92/93 n.Chr.
Alexander de Grote	Macedonische koning die tussen ca. 333 en 323 v.Chr. het hele Middellandse Zeegebied en Nabije Oosten veroverde, waardoor een grote hellenistische wereld ontstond
Alexander Janneüs	Hasmonese leider van Judea van 103-76 v.Chr.
Alexandra	vrouw van Alexander Janneüs, moeder van Hyrcanus ii en Aristobulus ii ; heerste over Judea van 76-67 v. Chr.
Alexandrië	Egyptische stad gesticht door Alexander de Grote, waar een grote Joodse gemeenschap was
Antiochus iv Epiphanes	Seleucidische koning (175-168 v.Chr.) die met harde hand probeerde Judea te helleniseren
Antipater	Idumeeër; vader van Herodes de Grote en bondgenoot van Hyrcanus ii ; procurator van Judea van ca. 55-43 v.Chr.
Antonia	burcht in Jeruzalem, gebouwd door Herodes de Grote
Apion	Grieks-Egyptische politicus uit Alexandrië (eerste eeuw n.Chr.), tegen wie Josephus zich verweerde in <i>Contra Apionem</i>
Archelaüs	zoon van Herodes, etnarch van Judea van 4 v.Chr.-6 n.Chr, waarna Judea een Romeinse provincie werd
Aristobulus ii	broer van Hyrcanus ii , die met hem streed om de macht in Judea tussen 67 en 63 v.Chr.
Babylonië	Rijk ten oosten van Judea, nu het zuiden van Irak, waar het Joodse volk in ballingschap naartoe gevoerd werd in de zesde

	eeuw v.Chr.
Bannus	kluizenaar/filosoof bij wie Josephus gedurende drie jaar in de leer ging
Brief van Aristeas	geschrift over het ontstaan van de Septuaginta, de Griekse vertaling van de joodse Bijbel (uit het Hebreeuws); de opdracht daartoe werd volgens de Brief van Aristeas gegeven door de Egyptische koning Ptolemeüs ii Philadelphus (285-247 v.Chr.); het werk is geschreven in het Grieks, waarschijnlijk in de 2 ^e eeuw v.Chr.
caesar	aanspreektitel voor mannelijke leden van het geslacht Iulius; sinds Julius Caesar titel voor Romeinse heersers, bewaard in ons woord 'keizer'
Caesarea	kustplaats in Samaria, voorheen 'Strato's toren' genaamd
Caligula (Gaius)	Romeinse keizer van 37-41 n.Chr.
Cassius Dio	(ca. 164-229 n.Chr.) Griekse senator en auteur van een tachtig boeken tellende geschiedenis van Rome
Cestius	gouverneur van Syrië van 63-67 n.Chr.; greep in toen de situatie in Judea onstabiel werd, maar leed een nederlaag. Daarna begon de Joodse Oorlog
Cicero (Marcus Tullius)	(ca. 105-43 v.Chr.) Romeinse politicus en auteur
Claudius	Romeinse keizer van 41-54 n.Chr.
codex	oud handschrift in boekvorm (anders dan de boekrol)
Cyrene	Griekse kolonie aan de noordkust van Afrika, in het huidige Libië
diaspora	letterlijk 'verspreiding'; etnische groepen die verspreid over de wereld wonen
Dode Zeerollen	manuscripten die in de twintigste eeuw gevonden zijn in grotten bij Qumran, bij de Dode Zee; o.a. Bijbelboeken en regels van de plaatselijke gemeenschap
Domitianus	Romeinse keizer van 81-96 n.Chr., zoon van Vespasianus
Epaphroditus	vrijgelatene; man aan wie Josephus drie van zijn werken opdraagt

epicurisme	hellenistische filosofische stroming
essenen	Joodse religieus/filosofische school
etnarchie	staatsvorm waarbij de leider (etnarch) iemand van het eigen volk was
Eusebius	(ca. 260-339 n.Chr.) kerkvader en historicus dankzij wiens werk veel oudere teksten bewaard zijn gebleven
farizeeën	Joodse religieus/filosofische school; bezette de leidende posities in het land
Felix	procurator van Judea van 52-60 n.Chr.
Flaccus (A. Avillius)	gouverneur van Egypte van 32-38 n.Chr., ten tijde van de problemen tussen de Joden en de Grieken in Alexandrië in 38 n.Chr.
Flavius	familienaam van de keizers Vespasianus, Titus en Domitianus; zij werden daarom de Flavische keizers genoemd. Slaven die tijdens hun regering vrijgelaten waren, mochten zich ook Flavius noemen (zoals Josephus)
Florus	procurator van Judea van 64-66 n.Chr., door wiens wanbeleid de Joden in opstand kwamen
Galilea	staat ten noorden van Judea, waar Josephus naartoe gestuurd werd om orde op zaken te stellen; in het noorden van het huidige Israël
Gischala	plaats in het noorden van Galilea
gouverneur	bestuurder aangesteld door de Romeinen in een van hun provinciën; hoger in rang dan een procurator
Hasmoneeën	koningsgeslacht dat afstamt van Mattatias en zijn zonen (zie Makkabeeën), en dat (met enkele onderbrekingen) heerste over Judea tot en met Agrippa ii
hellenisme	mengeling van Griekse en plaatselijke culturen in het Middellandse Zeegebied en het Nabije Oosten na de veroveringen door Alexander de Grote
Herodes de Grote	koning van Judea van 37-4 v.Chr.; trouwde met de Hasmonese Mariamme, dochter van Hyrcanus ii
Herodium	burcht gebouwd door Herodes in de buurt van Jeruzalem

Herodotus	(5e eeuw v.Chr.) Grieks geschiedschrijver uit Halicarnassus (het huidige Bodrum in West-Turkije), grondlegger van de geschiedschrijving zoals we die nu kennen
Hesiodus	(8e/7e eeuw v.Chr.) Grieks dichter
Hiëronymus	(ca. 347-420 n.Chr.) kerkvader; werkte aan de vertaling van de Bijbel in het Latijn (de Vulgaat)
historiografie	geschiedschrijving
hogepriester	het hoofd van de priesters in de Tempel, in de hellenistische tijd ook met wereldlijke macht (o.a. Hyrcanus ii)
Homerus	(8e eeuw v.Chr.) Grieks dichter; auteur van de <i>Ilias</i> en de <i>Odyssee</i> , over de Trojaanse oorlog en de belevenissen van Odysseus
Hyrcanus i (Johannes)	grootvader van Hyrcanus ii , heerste over Judea van 135-104 v.Chr.
Hyrcanus ii (Johannes)	hogepriester en (vanaf 47) etnarch van Judea van 76-67 en 63-40 v.Chr.
Idumea	staat ten zuiden van Judea
Johannes van Gischala	leider van een Galilese opstandelingengroep die het op Josephus voorzien had
Jonathan van Cyrene	opstandelingenleider die (o.a.) Josephus in een kwaad daglicht stelt na de Joodse Oorlog, maar gestraft wordt door Vespasianus
Jotapata	plaats in Galilea, waar Josephus uiteindelijk gevangengenomen wordt
Judea	staat aan de Middellandse Zee waar het Joodse volk woonde, met Jeruzalem als hoofdstad; sinds 6 n.Chr. Romeinse provincie; in het zuiden van het huidige Israël
Julius Caesar	Romeins veroveraar en heerser (100-44 v.Chr.); legde de grondslag voor het latere Romeinse keizerrijk
Juvenalis	(eind 2e eeuw n.Chr.) Romeins auteur van satires
Klein-Azië	westelijk deel van Azië, ten noorden van Syrië; ongeveer het

	huidige Turkije
Livius	(59 v.Chr.-17 n.Chr.) Romeins geschiedschrijver die een geschiedenis van Rome schreef
Makkabeeën	benaming voor de Joodse familie van Mattatias en zijn vijf zonen Johannes, Simon, Judas ('de Makkabeeër'), Eleazar en Jonathan, die het opnamen tegen de Seleucidische vorsten die Judea wilden helleniseren; hun nakomelingen werden de Hasmoneeën genoemd, naar de naam Asamoneus, de vader van Mattatias
Makkabeeën-boeken	vier werken (i , ii , iii en iv Makkabeeën) waarin de geschiedenis van de Hasmoneeën verteld wordt
Manetho	(3e eeuw v.Chr.) Egyptische hogepriester die een geschiedenis van Egypte schreef
Masada	vestingstad aan de Dode Zee, gebouwd door Herodes; daar vond een collectieve zelfmoord plaats in de nasleep van de Joodse Oorlog, toen de inwoners weigerden zich over te geven aan de Romeinen
Menahem	leider van een revolutionaire partij in Judea aan de vooravond van de Joodse Oorlog
Mithridates (vi)	(120-63 v.Chr.) koning van Pontus (in Klein-Azië), vocht in diverse oorlogen tegen Rome
Nero	Romeinse keizer van 54-68 n.Chr.
Nerva	Romeinse keizer van 96-98 n.Chr.
Nicanor	tribuun (vertegenwoordiger) in het leger van Vespasianus, oude vriend van Josephus
Nicolaus van Damascus	(1e eeuw v.Chr.) vriend en hofhistoriograaf van Herodes en zijn familie
Origenes	(ca. 184-254 v.Chr.) kerkvader, auteur van onder andere Bijbelcommentaren
Parthië	gebied ten oosten van Klein-Azië, ten zuiden van de Kaspische Zee
Petronius	gouverneur van Syrië van 39-42 n.Chr.

Philo van Alexandrië	(ca. 20 v.Chr.-50 n. Chr.) Joodse filosoof en auteur, wiens werk naast dat van Josephus een van de belangrijkste bronnen is voor het jodendom uit de hellenistische periode
Plato	(ca. 429-347 v. Chr.) Griekse filosoof en auteur
Plutarchus	(ca. 50-120 n.Chr.) Griekse auteur
Polybius	(ca. 200-118 v.Chr.) Griekse geschiedschrijver, schreef een geschiedenis van Rome
Pompeius	Romeinse generaal die in 63 v.Chr. Jeruzalem innam
Pontius Pilatus procurator	procurator van Judea van 26-36 v.Chr. Romeinse functionaris die afgevaardigd werd om het bestuur over een provincie te voeren; lager in rang dan de gouverneur
Ptolemeeën	Grieks koningshuis dat van ca. 301-198 v.Chr. de macht had in Judea
pythagorisme	hellenistische filosofische stroming
Qumran	plaats in Judea ten zuidwesten van Jeruzalem, aan de Dode Zee, waar een aparte Joodse gemeenschap was, en waar in de twintigste eeuw de Dode Zeerollen zijn gevonden
sadduceeën	Joodse religieus/filosofische school
Samaria	staat ten noorden van Judea, ten zuiden van Galilea
sanhedrin	raad van priesters en vooraanstaanden in Judea, met rechterlijke en uitvoerende macht
scepticisme	hellenistische filosofische stroming
Seleuciden	Grieks koningsgeslacht dat de macht had in Judea van ca. 201-142 v.Chr.
Sepphoris	belangrijke stad in Galilea
Septuagint	Griekse vertaling van de (Hebreeuwse) joodse Bijbel, gemaakt in de 3 ^e eeuw v.Chr.
Sicariërs	rebellengroepering in Judea (naar het Latijnse woord <i>sica</i> , dolk)
Simon zoon van Gioras	leider van de opstand tegen de Romeinen; als krijgsgevangene meegevoerd en geëxecuteerd tijdens de triomftocht van Titus in Rome

Socrates	(469-399 v.Chr.) Griekse politicus en filosoof
stoïcisme	hellenistische filosofische stroming
Strabo	(1e eeuw v.Chr.) Griekse geograaf
Suetonius	(ca. 70-130 n.Chr.) Romeinse biograaf
Sulla	kapitein van de lijfwacht van Agrippa ii , die in Galilea achter Josephus aan gestuurd wordt
Syrië	buurland van Judea, eveneens Romeinse provincie
Tacitus	(ca. 56-120 n.Chr.) Romeins geschiedschrijver
<i>testimonium flavianum</i>	passage in het werk van Josephus die gaat over Jezus van Nazaret
Thora	Hebreeuws voor 'wet'; verwijst naar de joodse wet, bestaande uit de eerste vijf boeken van de joodse Bijbel: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium
Thucydides	(ca. 460-400 v.Chr.) Grieks geschiedschrijver
Tiberias	belangrijke stad in Galilea
Titus	Romeinse keizer van 79-81 n.Chr., zoon van Vespasianus
Trajanus	Romeinse keizer van 98-117 n.Chr.
Vergilius	(70-19 v.Chr.) Romeinse dichter
Vespasianus	Romeinse keizer van 69-79 n.Chr; zijn kroning tot keizer wordt door Josephus voorspeld
Zeloten	religieus fanatieke groep revolutionairen in Judea

Tijdtafel

333-323	veroveringen door Alexander de Grote
301-198	Ptolemeeën heersen over Palestina
201-142	Seleuciden heersen over Palestina
171-168	Derde Macedonische Oorlog; Rome wint
168	Antiochus iv Epiphanes verovert Jeruzalem
165	opstand van de Makkabeeën
165-135	heerschappij van de Makkabeeënbroers, achtereenvolgens Judas, Jonathan en Simon
149-146	Derde Punische Oorlog; Rome wint
135-104	Johannes Hyrcanus i hogepriester en etnarch
103-76	Alexander Janneüs hogepriester en koning
76-67	Alexandra koningin
67-63	strijd om de macht tussen Hyrcanus ii en Aristobulus ii
63	Pompeius verovert Jeruzalem
63-40	Johannes Hyrcanus ii hogepriester en (vanaf 47) etnarch, bijgestaan door Antipater
43	Antipater vermoord
37-4 v.Chr.	Herodes de Grote koning
6 n.Chr.	Judea wordt Romeinse provincie
37	Josephus wordt geboren
38	ongeregeldheden tussen Joden en Grieken in Alexandrië
40-44	Agrippa i koning
53-56	Josephus verdiept zich in de Joodse filosofische scholen en verblijft bij Bannus
56	begin van Josephus' politieke carrière
64	gezantschap van Josephus naar Rome
64-66	Florus procurator van Judea
66	begin Joodse Oorlog; nederlaag van Cestius; Josephus naar Galilea gestuurd, met achterlating van zijn eerste vrouw

- 67 Vespasianus en Titus mengen zich erin; beleg van Jotapata;
gevangenneming van Josephus (juli)
- 68 Josephus trouwt zijn tweede vrouw in Caesarea
- 68 dood van keizer Nero, strijd om het keizerschap
- 69 Josephus trouwt zijn derde vrouw in Alexandrië
- 69 Vespasianus tot keizer uitgeroepen
- 70 beleg en inname van Jeruzalem door Titus, verwoesting van de
Tempel (26 september)
- 71 triomftocht Titus en Vespasianus
- 73 inname van Masada
- 75 Josephus trouwt zijn vierde vrouw
- 79 dood van Vespasianus, Titus wordt keizer
- ca. 80 verschijning van *De bello judaico*
- 81 dood van Titus, Domitianus wordt keizer
- 93/94 verschijning van *Antiquitates judaicae* en *Vita*
- 96 dood van Domitianus, Nerva wordt keizer
- ca. 96 verschijning van *Contra Apionem*
- ca. 100 dood van Josephus